

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

RÉSZLET DUDÁS KÁROLY REGÉNYÉBŐL
GOBBY FEHÉR GYULA: RÉTI CSÍK A DUNÁN
VASS ÉVA VERSEI

IVAN V. LALIĆ: ÖT VERS

SZELI ISTVÁN: ÉLCEK, NÉPI ANEKDOTÁK
A ZENIT-KIÁLLÍTÁSRÓL (RADOMIR KONSTANTINOVIC,
BELA DURANCI ÉS SZOMBATHY BÁLINT ÍRÁSAI)

TOPOLYA ÉPÍTÉSZETÉRŐL —
HARKAI IMRE TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI-
KÉPZŐMŰVÉSZETI-
KRITIKA

1983

Május

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsék Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Böndör Pál és Gerold László
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Bognár Antal:</i> Védőbeszéd meglett ember mellett II. (regényrészlet)	553
<i>Bori Imre:</i> Jelentés Bognár Antal Esélyek könyve című regénye kéziratáról	571
<i>Dudás Károly:</i> Ketrecbál (regényrészlet)	574
<i>Gobby Fehér Gyula:</i> Réti csík a Dunán (novella)	592
<i>Vass Éva</i> versei	598
<i>Ivan V. Lalić:</i> Öt vers	600

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Szeli István:</i> Élcek, népi anekdoták (tanulmány)	604
<i>Varga Zoltán:</i> Élő szervezetek, szervezett élők (tanulmány)	610
<i>Tari István:</i> Homokba kapaszkodva (II. riport)	624

Zenit-kiállítás Belgrádban

<i>Radomir Konstantinović:</i> Ljubomir Micić szódavíz-vére	639
<i>Bela Duranci:</i> A Zenit és a húszas évek avantgarde-ja	645
<i>Szombathy Bálint:</i> A Zenitről	650

VÉDŐBESZÉD MEGLETT EMBER MELLETT (II.)

BOGNÁR ANTAL

Sétálni nincs hely a szobácskában, ma biztosan nem jön Hirkó, a kis moholi csillagász sem, legjobb lesz, ha elmegy moziba. Jóformán egyetlen szórakozása, kikapcsolódása ez: hogy néhanapján megnéz egy-egy filmet, meg időnként átsakkoznak egy-egy délutánt Hirkóval, akit még Sóvárszabadjáról ismer.

Vizsgákon, azt veszi észre, néha szinte egyszerűen nincs türelme elmondani, amit kell. Fölteszik a kérdést, s őbenne *egy darabban* leválik a tárgy, amire a kérdés vonatkozik, mint utasításra az automatában valami haszontalanság; amiről azonban a legtöbb, amit mondhat, ennyi: az. És rá is bólint egyet, igen határozottan, már a kérdés föltevése közben, ami azonban a várttal ellenkező hatást vált ki, a gyors felfogóképeség diszkrét jelzése helyett gyanakvást kelt a kérdezőben, hogy hajlamos elsietni a dolgot; ha nem egyébként, talán ezért kérdeznek közbe annyiszor, újra meg újra kizökkentve a gondolatmenetéből, éppen, amikor kezdene befejezni a magyarázatát. Sokszor hátra is néz, hogy nem más-hoz beszélnek-e, vagy közelebb hajol, s jártatja ide-oda a szemét, mi is esett le, mit kérnek tőle csak úgy mellékesen, hogy adja föl. Mert azért nyomban beszélni kezd, eleinte vontatottan, s mikor sikerül beletalálnia a jól bevésott szöveg kerékvágásába, megiramodik a beszédre, szinte fröcsköl. Amikor a javán nagyjából túl van, általában akkor érzi azt újabban, hogy a nyelve valahogy elszibbad, bedagad vagy mi a csoda. „Mumlati” — ez a szó jobban kifejezi, milyen hangokat is hallat, mint a „motyogni”. Megroja érte egy demonstrátor, „ne ide to tako, brate”, a két legutóbbi vizsgáján meg csóválják a fejüket, de nem akadékoskodnak: „dobro, malo teže se izražava”. Pedig tökéletesen tisztában van azzal, amiről beszél. Csakhogy a szavakban összetöppednek a szótagok, a mondatokban a szavak, kihullanak belőlük, a nyelve, mint va-

lami döglődő hal, úgy csap egyet-egyet nehézkesen a gondolata után. Észrevétlenül beleszokik abba, hogy a kezével hadonász, jeleket, ábrákat ró a levegőbe, mint valami vívó, vagy inkább szobrász, aki agyagként mintázza a levegőt. — Smíri se máló, svako vidi, da si tata-mata za to — így nyugtatgatja kedélyesen hátba veregetve az a két-három langaléta, akik maguk nálánál jobb fejek, de csöppet se nagyképűsködnek.

Forr benne a düh, hogy nem tudja magát odaparancsolni, leláncolni a könyv mellé, amelynek pedig így az aznapra szánt fejezetével sehogy se fog elkészülni, s aztán kedvetlenül, behúzott nyakkal lebattyog a belvárosba, találomra beül egy filmet megnézni. Valami régi fekete-fehér, a címét meg se jegyzi. A hős, mint ahogy már lenni szokott, az igazságért küzd, és minden összeesküszik ellene. Joca hergeli magát vele, hogy pocsek — így jobban bánkódhat, amiért mozira pazarolja a drága idejét, s ez erkölcsi tartalék a következő biflázási csömörré —, van benne néhány kezdetlegesség, de aztán észrevétlenül mind jobban leköti a figyelmét: ugyan mi lesz? Azon a jeleneten még, amikor a hős a mélypontra jutva egy hídra vonszolja magát, hogy végezzen magával, nem állhatja meg, hogy el ne húzza a száját, de attól fogva, hogy megjelenik az a kis tokás, elálló hajú angyal, és kimentí a hőst a vízből, teljesen belefeledkezik a történetbe. Képzületét mindenestül lebilincseli a tüneményes alak, akinek földi leleménnyel mindent meg kell tennie egy reménytelen lélek megmentéséért, hogy angyallá léphessen elő: elnyerje szárnyait. Amikor aztán a hős végső elkeseredésében azt találja kiejteni a száján, bár sose lett volna, kapva kap az alkalmon, s apróra megmutatja, hogy alakult volna környezete sorsa önékülé. Az gyanútlanul kapkod fűhöz-fához, nőttön nő a megrökönyödése, s végül beadja a derekát, élni akar; az emberek, akiken segített, jótett helyébe jót várj, a legjobbkor viszonozzák, és megosondülnek a íkarácsonyfán a csengők: egy angyal elnyerte szárnyait.

Ahogy a záró képsorok peregnek, jó hosszan, Pál Jocával valami rettenetes történik; teste, mintha villanyütés érte volna, meg-rándul, önkéntelenül összegörnyed, mert a gyomrából valami melegség ellenállhatatlanul föltolul az állába, és mielőtt bármi módon tehetne ellene valmait — elsírja magát. Ijedtében azon nyomban, abban a hiszemben, hogy csak jobbról ül melléte vallaki, balra fordul, ráborulni akarván a támlára. Eközben halántékát nekiüti valaki vállának, s egy sípoló, ázott „pardon” szakad ki belőle; elő-

refordul, s megadón tűri, hogy, miközben orra tövét csiklandozva végiggurulnak arcán a vastag könnyek, a hangtalan zokogás rohamai újra meg újra végigszánkázzanak a testen. Boldogan bög, és vékonyka hóban hazamegy. Meg se nézi, ki mindenki méri végig, mikor kigyulladnak a fények.

Mi a csoda ez Pál Jocával? Az este tűnődik rajta sokat, korábban sose tette. A homloka lüktet, a hideg rázza, testhajlatai viszketnek — megfázott alaposan, annyi bizonyos.

Nagyot alszik, reggel nincs kedve kibújni az ágyból. Csak a könyvet veszi oda. Nem kínlódik a szöveggel, de igazából nem tud odafigyelni, csigalassúsággal halad előre. Megváltás, hogy bevágódik a kis csillagász, lehet sakkozni!

Hírkó Feri jobb sakkozó Pál Jocánál, ez kétségtelen. Komolyan foglalkozott vele, kategóriát is szerzett, még Szabadján, középiskolás korában. Joca meg a megnyitások közül is csak a spanyolt tudja felismerni, az első három-négy lépésről. S nagyon bele tudja magát lovalni a kombinálásba, egy-egy érdekes nyerési lehetőség láttán izgalomba jön, a tábla felé dől, ha meg nem tud kiutat találni, nagyokat fúj, nyög, szuszog, az egyszer már rossznak tartott lépéseket újra meg újra visszaalkudva a vizsgálatba. És a végén van, hogy nem lát a szemétől: szorongatott ellenfelének sehogya se tudja megadni a kegyelemdőfést. Akkor aztán egykettőre felbomlik a hadrend, és ő beadja a kulcsot.

Hírkónál flegmább alakot lámpással kellene keresni. Bámulatos, miket tud egy pillanat alatt a táblára varázsolni, mégis hamar lett a sakkozásról, mert, ő maga mondja, a lelke mélyén őt a győzelemnél sokkal jobban érdeklik a változatok. Képes is két lépés helyett tízben mattolni, ha szebb. És bármikor, a játszma közepén is nekiállna elemezni, a folytatásról, a befejezésről tisztára megfedkezve.

Lehet sakkozni!

Pál Joca d4-re d5-öt lép, és várja a szokásos c4-et, ami mindig megakasztja egy pillanatra. Hírkó ehelyett e4-et húz, ez megint valami lazaság lesz: a rafináltja sokszor bedob valami lehetetlen lépést, és aztán saját magát hergeli: azzal szórakozik, hogy hogyan tud kimászni a slamasztikából, ez pedig Jocát is könnyelműbbé teszi, és szörnyen bosszantja is, mert azt érzi belőle, Hírkó oly fölényben van, hogy ennyi előnyt engedhet magának. Cigarettyája hegyét a sötét hamutartó alján forgatva, lefúj egy hajszálat a királysármnyról, és beüt; mi a fenét csinálna. Persze világos rögtön

támadja lóval az előremerészkedett gyalogost, neki, ugyancsak lóval, muszáj védenie. Mint a vihar, fenyegetően vágódik ki a futár a ló baljára, most csak futárral erősítheti meg a gyalogját; megtartja azért is. Aztán nekironthat a d gyalognak is. Az ujjá hegyével Hirkó erre csendesen áttolja a királynőjét a király elé, és Pál Joca rosszat sejt: hiszen szinte kínálja a másik gyalogot is áldozatul. Vagyis hát a sötét gyalogra megy, az mindenképpen veszve van, de a lényeg biztosan nem az, hanem hogy szándékosan ütésben hagyja a saját gyalogját — már a másodikat! —, arra számít, hogy kapzsín le fogja venni a sötét vezér. Pál Joca szórakozottan, bambán mered a tábla közepére: ott valami hallatlan erőfok fognak elszabadulni, gejzír vagy vulkán tör ki talán, ha fölemeli azt a figurát, hiába is teszi már a helyébe, hiába próbálja eldugaszolni a sajátjával a helyét.

Megborzong: micsoda játék ez itt. Tulajdonképpen egy ismeretlenel, egy fantommal ül szemben, az kérdezi, vallatja némán, minden megtett lépésével: tudod-e, ismered-e, válaszolj? És ő dadog.

Mindegy, mi volt, az állást, az adott állást kell nézni; s az már a reménytelenséget előlegezi. Azzal is, milyen simán, parancsolóan szövődnek egybe a kérdések és a mehezen adott, a kicsikart választok.

Ki ez a Hirkó Feri, aki olyan magabiztos? Pál Joca megdöbben: sose beszélgetett vele el, azt se tudja, él-e az apja, az anyja, de még csak azt se, hogy szereti-e a mákos tésztát; egy rádiót eszkábáltak össze együtt középiskolás korukban, vagyis Joca inkább csak annyit tett, hogy elvitte a padlásról azt a rég ott porosodó készüléket, Feri pedig kibelezte, ennyi az egész. És hogy sugárpontot számít. Ó, hogy irigyl! Egy szempillantás alatt eloldozódhat a földtől, és máris a békesség csendes kikötőjében van, ahova nem érnek el a mindennapi gondok hullámai, nincs torzszalkodás. Porszem az ember, és a világegyetem fenséges harmóniában suhan tova a természet örök törvényei szerint.

Azért se veszi le, előbb megtámadja a lovával. Rosálás után, most meg már késő, hát legalább azt megakadályozza a királygyalogját megtolva, hogy előrenyomuljon vele. És mégis megteszi! Persze hogy megteszi, mire volt jó a kapkodás!

A huszárral el, előre, védett mezőre. A sakkot multhatatlanul megadja. Csakis a vezért elébe, talán még kimászhat a csávéból. Az az egy gyalog hadd vesszen! Rögtön kiúzi innen Pál Joca a királynőjével!

Akkor a futó, a futárról megfélekezett! A futár sakkol — a lóval balról behátrálni, így elzárható az út. Pál Joca rágja a kör-mét. A fehér királynő most már vissza se vonulhat. Csak hát mi lesz, ha sakkal üti? És nem! Ő csak a gyalogot gyaloggal! A királynőt ottfeledte, á, nem lehet, itt lenn nagy baj lenne, gyalogot gyalogért, legalább a fehér futárnak hasznát lehet venni.

Mi ez most? Ez meg mi? Hirkó bástyával üti le a lovat! Megint állva maradhat a királynő? Ravasz! Ha leütné Pál Joca a vezért, lenn bástyával kettős sakk volna a vég. No de itt a futár! És Pál Joca némileg megnyugodva üti a bástyát, aránylag jól megúsza.

Derült égből villámcsapás: sakkot kap a királynőtől, azzal üti világos az e gyalogot. És mincsen mentéség.

Pál Joca nyel egyet. Háromszor állt ütésben a vezér és háromszor nem volt leüthető! Nem lépett el onnan, állt, ez a nyitja. A többi pedig nyomult, haladt, tört előre a szabad vonalakon, a megnyíló réseken.

Hirkó visszarakosgatja a figurákat az alapállásba, morfondíroz, magyaráz. Hogy kockázatos cseljáték ez, ami alighanem meg van döntve, de nem jut eszébe, hogy hogyan. Pál Joca türelmetlen: játszani, játszani, csak játszani akar. Rendre veszt és fölöttébb gyorsan. Hibázik, elnéz egy parasztot, és már adja is fel: győzni akar. Nem, nem kérdez ő semmit. Hirkó neki fogna dumálni, dumálni, és ő azt nem bírja. Van egy gépész, akivel együtt lakott, attól már valósággal menekül. Az messziről integet neki széles vigyorral, és már sorolja kérdezetlen, s ő, Pál Joca minden alkalommal azt gondolja, úgy szabadul meg tőle a leghamarabb, ha hagyja beszélni egy kicsit. Buzgón bólogat hát a századszor hallott mesére, s aztán nagy mentegetőzve próbálja lerázni a nyakáról. Durva, hiába, nem mer lenni hozzá, így pedig szánalmasan meghosszabbítódik a tortúra, mert a gépész belécsimpaszkodik, ragad rá, és dumál, dumál, dumál.

Ne dumálj annyit, förmed rá Pál Joca a barátjára.

Minek jött egyáltalán? Minek jár ide, mi célja evvel? Elrabolja Pál Joca drága idejét! Neki ez semmi, kicsit jártatja az esztét, agyonüti az időt. Itt van közel az obszervatórium, ott sűrűn megfordul, hát ott, ahogy figyelik a csillagok járását, bármit kiszámíthatna a háta mögött. Játszani, játszani, játszani kell, megnyerni egy játszmát legalább, és tisztuljon innen. Pál Joca úgy érzi, Hirkó meg akarja bosszúlni rajta, hogy sohase érdeklődött felőle, hogy megy sorsa, ezért forgatja így ki, ezért szégyeníti meg. De hát ő erről nem tehet!

Megesik, hogy öreg este van, mire megelégedik, de most Feri szabadkozik, ebéd után még dolga van. Pál Joca szinte könyörög, csak még egyet, még egyet legalább — de vallójában próbára akarja csak tenni, tényleg rosszban sántikál-e, mert ha mégis rááll egy újabb játszámára, akkor valami szándéka van bizonyosan, azt takargatja azzal, hogy annyira kéreti magát.

Mikor végre néhány kényszeredett ráadás után tetován elmegy, Pál Joca egyszerre dühöngve és szepegeve előkapja a mágneses mezők elméletét, és vadul lapozni kezdi a gyakori ábráknál meg-megállva, mutatoujját erélyesen végigrántva egy-egy feketéllő aláhúzáson. Tudja. Tudja. Ezt is tudja. Tudja. Helyes. Úgy van. Ez az. Kész. Kész. Kész. Jjja! Nnna! Ddda! Ddda! Tttako!

De már rég nem is a könyvbe néz: az ágyon ott maradt a tábla, rajta a figurák, abban az állásban, amit Hirkó még elmenőben is megszemlélt.

Mi volna?

Leereszti a könyvet, kihúzza magát — papírt, ceruzát! Pál Joca meg fogja dönteni a cseljátékot! Nem etetik meg vele többet, soha senkit nem fognak megetetni többet ezzel a csellel.

Zaklatottsága egy csapásra elpárolog, esze vág, mint a borotva. Legelőször is itt van, így áll a dolog. Eddig világos. Most sorban, szépen.

Amikor Pál Joca kilép az udvarra, gyönyörű csillagos ég van. Kihúzza a földből a kardot, suhint.

Előre! Föl!

Egész nap ott guggol a kátrányos padlón, abban a nagy hodályban, malomban vagy mi a csodában, a tűz előtt. A tűz ugyan nem ég, ment nem talál gyufát a zsebében, de meg van rakva: papírszákdarabokból és kartonhulladékból, szutykos rongycsomókból, amit talált. Egy nyársat forgat fölötte elmerülten. Csak föl kell állnia, és a törött ablaküvegen lelát az udvarába. Mindenáron el kell titkolnia, hogy végül mégis fölfedezte, mire volt jó a vaspálca valakiknek: antennaként használták sötét céljaikra.

Amin az innentől összetorlódó időben megy keresztül, arról Pál Joca nem szívesen beszél. Jobb elfeledni azt is, aminek egyáltalán megőrződött valami nyoma az emlékezetében. Oly sikeresen gyúrta le önmagát, hogy csaknem belerokkant, ez Pál Joca véleménye magamagáról.

Amikor újra látja a fényben úszó várost, még jobban csodálja a rendet, ámde keserűbben: hogy az megbízhatóbb a természeténél,

mert az ember, a Pál Joca kiváló rendjét — a fizikumát, a logikáját, a modorát — egy olyan misztikus összevisszaság, ingatag talaj tartja, mint csak ez a látvány.

Szép. Szépnek látható, szépnek is látható, ez minden. Ha meg-nézik, ha belenéznek.

Pál Joca gép. Baromi gép.

Ez Pál Joca tévedése. A gép itt okosabb: kiég a biztosíték, és megáll.

Egy hónap, két hónap? Pál Jocat adják kézzől kézre. Mint még soha, ajnározzák, vadidegenek. Bizalmatlan velük, az antenna miatt. Zsineggel, avval volt elvezetve, zsineg lógott le róla ott a kertben.

Injekciózzák, gyógyszereket szed. Kulcsokat hajlíttatgatnak vele, mint régen a pályaválasztási tanácsadóban, rézdrótból: fönn a falon a minta, s mikor kész, megint újat. Tíz kis műanyag korongot kap meg egy tartólemezt, melyben ott a korongok helye, s mindegyik mélyedésből négy-négy fényes nikkelrudacska áll ki más-más alakzatban. A Göncöl, az Ikrek, a Vízöntő. Azokra kell ráilleszteni a korongokat, melyek négy-négy helyen ki vannak fúrva. Mindegyik csak egy helyre, a sajátjára illeszthető rá.

Pál Jocat kérdezzetik, Pál Jocat hagyják beszélni.

A haja teljesen kihullott, a nyaka megráncosodott, a szeme vi-zenyős, elrémul tőle, aki látja. Az egyetlen Mária mami, sokára ő is, és alig kétszer; valóságos angyal. Aztán kopasz fején új haj serken, hízásnak indul, bőre teljesen fényleni kezd; jön a szabadulás. Hangja a rekedt suttogásból kiércesül, ideges heherészás helyett bágyadtan mosolyog.

Csak tompa még. Alszik, eszik, alszik.

Unatkozik. Elimegy néhányszor moziba. A legkorábbi előadásra vált jegyet, de mihelyt sötétbe borul a nézőtér, akárhogy igyekszik mereszteni a szemét, lecsukódik, feje oldalra billen, és már alszik is. A vásznon ugyan tőle akárhány párbaj, exodus és orgazmus lebonyolódhat, a crescendók és fülsiketítő robbanások neki meg se kottyannak. Alszik békésen. Hátról középen ő, valahol elől oldalt pedig a Taliga, vagyis a szabadjai tragacsos hordár, aki így hidalja át a kintieknél (a szabadban, a tragacson alvása közben szokások-saknál) valamelyest szalonképesebbé modulált horkanásokkal regenerálódva a délutáni és az esti pálinkázgatás közötti hézagot.

Az orvosa egyszer kis noteszlapokat tesz elébe, és áthatóan figye-
li az arcát. A papírlapokon pedánsan lejegyzett sakklépések vissza-

térő alakzatokban, rendre átfűrkélve és nyilakkal keresztülkaszabolva, némelyik papírlapon már egészen ormóttan betűk, jelek, számok, sőt egy tucát sebtébből kitépett és beszakított papíron ugyanaz a lépés ismétlődik. Pál Joca vállat von.

Nyáron sokat úszik, evez. Elolvassa *A kőszívű ember fiait*, ami annak idején házi olvasmány volt, de borzasztó unta.

Meglátogatja Hírkó Feri. Hogy is van azzal a sugárzóponttal? Ó, hát mikor volt az! Feriből asszisztens lesz, ha igaz. Pál Joca lemaradt a többiektől. De két éve megvan, dolgozhat.

Talán az emberéletnek, az emberéleteknek is van sugárzópontjuk. Nyilván ilyesmire próbálják rávezetni, bár öneki nem akaródzik abban vájkálni, ami csak szegyen és teher.

Eme égi jövevények, az üstökösök pályája azon a rövidke szakaszon, napközben, amelyen megfigyelhetők, parabolának látszik, annak vehető. Am tulajdonképpen sohasem az: hiperbola vagy ellipszis. Nagy különbség! A hiperbolikus pályán közlekedő valahonnan a világtérből vetődik ide és oda távozik, az elliptikus pedig mindig csak a Naprendszerben rója köreit. Megtörténhet, hogy a keringő égitestek ereje kiröpíti valamelyik ide láncoltat, vagy épp rabul ejt egyet a betévedők közül. Ezek a visszatérők. Testüket a Nap folyvást bontogatja. Ha a tűzhely izzó lapjára víz csöppen, nem válik gőzzé azonnál, hanem gőzburkolatában gurul, gurul — az üstökös ilyen, csak anyaga keményre van fagyva, úgy száguld az űr sötétjében. A Nap közelében testéből kiszabaduló gázok áramlását visszafordítja a sugárnyomás, s messze kisöpri mögéje a véghetetlenül finom anyagot, ez a csóva. Így magyarázta Hírkó Feri.

Találtak három üstököst a múlt században, melyeknek a pályaszámításai csaknem azonos eredményre vezettek, megjelenésük ideje mégis kizárta, hogy ugyanazt az égitestet észlelték volna. Egy hatalmas üstökös töredékei voltak tehát, mely valamikor darabokra szakadt! Ha visszapergeti, visszaszámítja az ember a képzeletében a pályát, egy pontig jut el, mely közös: a sugárzópont ez, itt történt a széjjelválás.

És minden üstökös sorsa előbb-utóbb ez: szétdarabolódik, s végül meteorrajjá morzszálódik. Harminchárom évenként sűrűsödik meg a novemberi hullócsillag-felhő egy egykori üstökös pályáján; az augusztusi pedig minden évben egyforma intenzitású — vagyis az az üstökös, amelyből ez utóbbi lett, már egyenletesen eloszlott a százhusz éves keringési idejű pálya egész hosszán.

Vasdarabok hullanak előbb még itt-ott az égből. Aztán csak por, por marad, porgyűrű, melyet évente fölszikkaszt az égbolton a szent levegő. Sarkvidékek tiszta havát ha kiolvasztja az ember, az üledék.

Az emberből, így képzelet Pál Joca az egészet, miközben nyúzódik, csonkul, tépődik, a legközepe megmarad, az marad ő változatlanul, nem szakad sehány darabba. Ami ő, az mindvégig megnevezhető; csak köröm és haj, köröm és haj, semmi több, ami elvesz belőle. És amiben most az ő gyógyulását látják, az annyi volna, hogy próbálja meg visszakeresni azt a sugárpontot, ahonnan rojtólódni, hasadozni indult esendő lénye.

Hát nem! Pál Joca elintézte magában mindenkorra az ő dolgát.

Ha tényleg van, ha tényleg úgy van — valamiféle *gyűjtőpontnak* is lennie kell, ha egyszer sugárpont meglete kimutatható. Kell lennie egy pontnak az idő végtelenében, ahol a vert, zúzódó kő visszanyeri *bárminemű* teljességét.

Egy divatos rendező filmjét vetítik, tudományos-fantasztikus filmet, azt megnézik ketten. Az első film, amit sikerül végignéznie nagy nehezen. Félig humorosan, félig komolyan van elmesélve a történet.

Valami örült pasas, egy amerikai milliomos, E. Pimeth vagy milyen nevű titokban megosináltatja a klónját, vagyis egy sejtjéből a tökéletes mását. Hogy ne derüljön ki a dolog, a hasonmása tőle távol nevelkedik.

Fürdőmedence, hangtalanul síkló kocsik, ápolat fűvön viczorító kutyák, minden gombnyomásra. Pál Joca most először tudja *tényleg* egy csöpp szívfájdalom *nélkül*, *biztosan*, hogy ilyenben része *sose* lesz.

A pasas már öreg, megbetegszik, és teljesen elszigeteli magát a világtól, így akar életben maradni, a haját, a körmét se vágja le; de tudni szeretné, mi van a klónjával, aki szakasztott ő, csak fiatalon. Viszont oda se nagyon meri vitetni, mivel valami szexbomba a felesége, azt külön vigyáztatja. Közben a klónja eltűnik. Kerestetni kezdi. Minden adat az ő kezében fut össze, és abból úgy látszik, nem egy klónja van, hanem kettő. Az egyik valami alvilági figura, mindenre kapható szélhámos, a másik egy közönséges kis szivar, egy minden lében kanál újságírócska. Biztos benne, hogy csak egy lehet az eredeti, a másik megszimatozott valamit, és megjátssza magát. Muszáj saját magának meggyőződnie róla, ezért a házába viteti őket egyenként, és alattomban megfigyeli őket. A kis

nő mindkettőt el akarja csábítani, közben a pasas mindig a klónra gyanakszik. Amikor végül vele szembesülnek, mind a kettő teljesen megnémul. Mert saját magukat látják öregén. Végül is ő egyiknek se hisz igazából, mindkettőben fölfedez valamit, ami nem lehet ő, és elteteti őket láb alól. Egyedül marad, mint az ujjam. Akkor megjelenik előtte, most már csak képzeletben, a fiatalkori énje, szinte mint valami kísértet, és fejére olvassa a leckét, hogy az öröm és a szenvedés, szóval az egyén csak másokban sokszorozható meg.

Ez lehet a legjobb foglalkozás, Pál Joca most fölfedezi: filmet csinálni! Akárminek lenni, de filmen, nem igazából! Még ha csak ott sündöröghetne is, milyen jó volna! Ami történik, amit filmeznek, az tulajdonképpen egyáltalán nem lehet fontos, az az egy nem kötelező, mégis az egészből csak az lett megörökítve, az marad meg, az az igazi, az mérvadó a megtörténtre.

Pál Joca végérvényesen letett arról, hogy utánairamodjon a tudományban a körülmények összejátszása folytán előbbre jutott évfolyamtársainak, mert a maga számára tanácsosabbnak látja otthonossá tenni, ami elviselhető. Eldönti, mégis legjobb lesz, ha dolgozik. Dolgozni fog. Miért kellene mindenkinek fő-fő valakinek lenni?

Első munkahelye: műszaki rajzoló egy tervezőirodában. Csak meghatározott időre veszik fel, s hát ez nem is éppen az a munka, amire képesítve van, de nem válogathat. Egy horgas orrú vénlányé meg egy rossz fogú, kiállhatatlan szivané között áll a rajztáblája, mellé már az első napon, mint az indiánok tegezébe a nyílak, ki vannak készítve a tekercsek, az aznapi másolásadag, s ő szó nélkül nekilát. Fölötte a levegőben valami érthetetlen játszma folyik, amibe irtózik belegondolni is, nem hogy belebonyolódni; okosabb nem jut az eszébe, dacosan bebújik a vonalak kusza pókhálójába, s válasz helyett a szurkálódásra nagyot szippant a tus hideg szagából. A célzásokból, unos-untalan elsütögetett szólásokból, melyeket az alkalomhoz és a célhoz illően módosít a rendkívüli képzelőerővel megáldott Géza úr — az ő szóhasználatában mindenki úr, s ezt az iroda java része is átveszi, úgyhogy Pál Joca Pál úrrá vedlik (úly módon keresztnévvé züllesztett vezetékneve mintegy újra visszanevesül) —, kivehető (bármennyire következetes struccpolitikát folytat is), hogy elődje, egy frissiben diplomált rajzoló lány szülési szabadságra ment. A helyzet pikantériáját az adja meg, hogy a gyermek apja ismeretlen, csak mendemondák keringenek róla. Azokat tovább színezik a kollégák, úgyhogy Pál Joca számára végképp eldönthetetlen és mindinkább az, mi lehet igaz és mi nem abból,

amit jobb sorsra érdemes kolléganőjéről állítanak, sejtetnek, csak a lebegő konkrétumok gyarapodnak egyre, megfészkelődve egy idegen magányban.

Nincs jobb egy hideg sönnél, Emma kisasszony, higgye el, a Pál úr nagyon banni fogja, ha soha ki nem próbálja: attól *szép lassan* ereszt pocakot az ember.

Nem mindegy, pocakja nő vagy pocokja.

Szegény Valika, mit állhatott ki, magának hiába is mondanám, Géza úr, egy férfi olyat el se tud képzelni, amit mondjuk, a húgom élt át: hogy a cigányasszonyra, aki mellette szül, rá-rászólnak, de aztán ráhagyják, ha már nincs annyi esze, ő meg szorítja, szorítja össze a lábát és a végén megguvasztja a gyereket. Amakkor bezeg tudta, hogy kell csinálni!

Maga, Pál úr, azért bekukkanthat a főnökhöz, reggeli időben, ha valami problémája adódik, nem harapja le az az orrát senkinek, a mi Valikánk volna a megmondhatója.

Ez is úgy bögeti a motort *két órákor*, nem tudom, lesz-e, aki csendesítse, akit köll — *kilenc után*.

Hosszú haj — már bocsánat a kifejezésért —, rövid ész.

Nagyon nevetséges tud ám lenni egy lakótelepi hálózat rajza, ha az ember megalszik egy kicsit, és *egyenesen az ágyból* megy munkára, maga ezt nem tudta, Pál úr?

No de azt csak tudja, mi ebben a mondókában a pláne: a pap, a papa, a pápa, meg a pápá.

Pál Joca feje fölött, riadozó szívvel alig meri észrevenni, a durcáság és a sértődöttség külön játsz mája folyik itt a Géza úr és az Emma kisasszony között: míg Valika itt dolgozott, Géza urat ette a fene érte, s dühíthette, hogy semmire se ment, a vénkisasszonyt pedig, hogy ő itt háttérbe szorul; és lám, az asszonyka rájuk se hederítve gömbölyödik! Most mindkettejüknek van miért bánkódni, de van miért röstelkedni, és van mit törleszteni is. Így szövődnek a szálak. Mindig feltételesen, fenntartással. Illő mértéktartással.

A nagyobbik baj az, hogy Pál Jóska látatlanban beleszeret Valikába.

Valika keserűn issza a kávé, és rovinji Moravát szív.

Rajzolás közben az ajkát csücsöríti, igazgatja.

Na, tessék, ezt Valika minden helyzetben mindenre képes mondani.

Tudtam, ez is a szavajárása.

A haját csak azért is kibodorítja (életében először), miután Géza úr kijelenti, hogy az olyan nőt márpedig meg kellene égetni.

Apja helyett apja lehetne, az tudna lenni Pál Joca annak a kisgyereknek. Egy kisgyerek. Néz. Mozgatja az ujjacskáit. Nézi őket. És rugdalózik. Rikkant.

Pál Joca elmeríti lángoló arcát a madántávlatú hófehér tájban, melyen a légypötytynyi póznák elhanyagolhatóvá semmisülnek.

Itt kibírni!

Magácska majd *kicsattan* az egészségtől, ugyan, mi a titka?

Muszáj mindent eltűnnie. Valika *helyett* is.

A kinszenvedés megédesedik: minden csípős megjegyzésben új morzsa a képzeletnek, melyet gyorsan biztos helyre menekíthet későbbi ízlelgetésre.

Pál Joca valakit szíve mélyéből megvet. És be kellene látnia, nem lehetne nem hálás neki.

Jön és jön, közeleg a nap, mely ráérne még és siettetni, sürgetni volna jó. Pál Joca búcsúzik lényé egy darabjától, jobbik felétől. Jaj, csak le ne lepleződjön, egy önkéntelen replikával el ne árulja magát, azt nem élné túl — ez táplálja egyedül fogytán levő binkatürelmét.

Lefogadom, nem fogunk unatkozni, lesz itt munka, kisegítés, csak győzzük, tüstént vághatjuk magunkat haptákba, ha csak eltüsznenti magát a kis fattyú.

Mi, kérem, ráérünk — másoknak, szemeseknek még egy-két kolonc a nyakába, és majd meglátja, a harmadikra, lakás is lesz, legyen hova kölykezni; így kell ezt csinálni.

Ne féljen, lesznek majd, akik megköszönik, hogy a fiatalságunk ráment arra, hogy mások élhessék világukat.

Pál Joca lehunyt szemmel áll középen már egy perce, a toll hegye, ahogy a papírra rátevődött a vonalzó keresztjénél, már oda-fagy, úgy érzi, a kezén csak belül, a bőre alatt fut végig valami remegés; abba kapaszkodik, a toll biztos szárába. Most, most. Csak még egy szó és Pál Joca a keze ügyébe kerülő üvegecskéek tartalmát menthetetlenül a szomszédos rajztáblákra fogja üríteni, oda fogja csapdosni, és hegyes kis szerszámát megmártja bennük, felnyársalja Fajankót és Fajankát, keresztülszúrja vele galád szívüket.

És ahogy így áll dermedten, egyszerre észleli, hogy körülötte *tart a csend*. Ahogy vállla fölött hátranéz, izgalmaiban nem emeli fel rögtön a tekintetét, s pillantása éppen ezért egyenesen a félig guggoló, félig térdelő lányra esik, két lépésre tőle: Valika földöntötte

a szatyrát, kigurult belőle a hagyma, a citrom, az alma, azt sze-degeti össze. Ha nincs az írónja, ha a hegye csak egy mikronnyira el tudna válni a rajztáblára feszített hammerpapírtól, Pál Joca abban a minutumban melléje zuhanna térdepelve, s mint egymásé sosem lehető titkos jegyések ódon lépcsőkön, fogadalmat tennének itt. Ha bármiképpen, de meg tud szólalni most, az első szava az lesz, hozzámenne-e Valika feleségül.

De csak áll Joca a rajztáblához szegeződve, elködösült szemét hiába kutatja egy fölvetődő tekintet, s Géza úr lekezelően közbelép, és egy szimpia, zavart bemutatkozás lesz az egészből. Pál Jocában didergésre készített, gyászos csuszamlása indul meg vágyaknak és szorongásoknak, melyek már-már megszabadították az idő malmától; valami rettenetes dolog történt, jövátelhetetlen, hogy abból a szatyorból minden szertegurult, szinte már mozdul a keze, ne, ne, nem lehet, nem szabad visszarakosgatni, hagyni kell mindent ott, ahol van, mindennek vége, és a jóformán meg sem kezdett mozdu-lat azt a látszatot kelti, mintha Pál Joca két balkezesen és jócskán megkésve legalább jelezni szeretné nehézkesen ébredő szolgálatkész-ségét; nem, azt az ütődött, flekkes almát, a citromot, a hagymát, semmit vissza ne! Tavaszodik pedig, a vaskerítést benövő tövises cserjében megjelenik a kökény fehér virága, ahogy a rendező pályau-dvar mentén hazafelé tart, Pál Joca látja, a váltókezelők még szo-rosra gombolt ruhában ugrálnak le-fel a vagonokról, ahogy a tola-tómozdony felvontat egy hosszú kocsisort a töltésen, s lassan meki-lendülve eregeti lefelé kettesével, hármasával a váltókon szétzök-kenő szerelvényrészeket, melyek más-más vágányokon, csodamód éppen megfelelően lassulva ütődnek a megfelelő vagon sorokhoz; mé-ha kettőt utolér másik kettő, ütközői látszólag épp csak hozzáérnek az előtte guruló vagonéihoz, ám hogy meglöklük mégis, az abból látszik, hogy rögtön eliramlik az üldöző elől a menekülő, s csattan-va ér rendeltetési helyére. Útra kész, útra készítődő kompozíciók mentén hazagyalogol.

Még csak azt a vonalat meghúzni se megy vissza másnap.

Pál Joca föléri ésszel, hogy Móri mami nyakán nem élősködhet.

Beáll normaellenőrnek a műanyaggyárba. Munkaszervezési főis-kolával kellene valaki, de jobb híján megteszi egy kis technikus is, fölveszik. Állandóra méghozzá!

Néhány hónapig gyakorlatilag ő a minőségellenőrző osztály min-denes inasa, kifutója. Mintadarabokat hozatnak-vitetnek vele le-föl és ide-oda, okmányokat hordoz láttamoztatni az irodákba, még sok-

szorosít is. Milkonra belekényelmesedve, bedugják az irattárba, a munkamenet kartotékájának éppen valami nagy rendezése folyik, minduntalan betoppan valamelyik főnök, kikeres valamit, hümmög.

Végül egy stopperórával meg a megfelelő űrlapokkal leküldik a gyár csarnokba.

Két hónapig tart Pál Joca vészőfutása.

Azt valahogy lenyeli, hogy ketten-hárman mindjárt elkezdik a szó szoros értelmében baszogatni, bár őszintén szólva nem tudja mire vélni a nyílt ellenségeskedésüket. Össze is kell kapnia néhány kíváncsiskodó, majd a munkájába mind pimaszabbul belekotnyeleskedő segédmunkással, a kartotékban ugyanis némi fogalmat alakíthatott ki a darabidő szerkezetéről, s látni vél bizonyos lehetőségeket a melegen figyelmebe ajánlott időspórolásra, ráadásul röpké pár nap alatt felfigyel rá, milyen leleményesen, változatosan, sőt szellemesen művelhető a lazálás, milyen válogatott módszerekkel igyekeznek túljárni nehezen forgó eszén.

Egy idő után belátja azt is, nincs mindenben igaza, vannak kirívó logikátlanságok egynémely munkadarab megmunkálásának normirozásában. Ezt ellensúlyozandó, irgalmas szívvel és kézzel megmegtoldja itt-ott a szűkre szabott másodperceket, s hogy a munkalapra nem szólnak semmit, bőkezűsködni kezd.

Akkor behívatja magához az üzemvezetőt, aki a csarnok végében, az üvegfalú rekeszben trónol, és alaposan legorombítja. Ami a legrosszabb, mindenki láthatja megszegyenülését.

Pál Joca alól kicsúszik a talaj.

Néhány napig még fejét kapkodva, nála szokatlan módon, erőltetett kedélyeskedésbe bocsátkozva, különös buzgalommal téblábol az üzemben, aztán a lapjai fölött kezdenek összehajolni: nagy kan betűk terpeszkednek, *ágaskodnak* bennük, érthetetlen számok és jelek, az összes arányos rubrikán keresztül mindegyiken ugyanaz. Pál Joca pedig a stopperórával lecövekel a léposófelfjáró kiöblösödő korlátjának szögletében, ahonnan mindent belátni, s nagy gonddal jegyez, akkor se hagyja abba, amikor az üzemvezető vallatóra fogja. Nem is titkolja, hogy az ő, a főnök mozdulatait igyekszik időtáblázatba foglalni egy későbbi tudományos feldolgozás részére, és titokzatosan rákacsint. Jegyzetelését pedig azért nem hagyja abba, mert azt is be kell iktatnia, hányszor szólal meg és mennyi ideig beszél.

Már táppénzen van, amikor egyszer újra betéved valahogy a csar-

nokba: az étkezde melletti klubba bejáratos volt, onnan emelte a sakkórát, azt szorongatja a hóna alatt, és a köréje gyűlő lahotázó hallgatóközönségnek hebegve, saját magát túlkibálva kifejti, hogy jó normaellenőrzés kizárólag sakkórával végezhető, az ő forradalmi újítása ez.

Meglett ember, ezt kiáltotta feléje vádlólag az üzemvezető, amikor a legjobb hiszemenb hozzáfogott nagy munkájához, meglett ember nem csinál ilyet.

Meglettem, ember, meglettem, ilyen rivalgással fogadja most a szánakozó vigyorral közeledő főnökét, akinek a haja örökké a szemébe lóg.

Pál Joca meglett ember!

Ez az igazság arról, ideiglenesen hogyan nyugdíjazták Pál Jóska-t. Nagyjából ez a teljes igazság.

A szobát otthon Sívárszabadján, mely, míg Belgrádban tanult, ki volt adva két tanítóképzős lánynak, mindjárt visszakapta, ahogy hazaköltözött, de eddig úgy kezelte, mintha ott csak kényszerűségből tartózkodna. Most az újabb kúra után (s közben) nagy kedvvel nekilát rendet tenni.

Meghegeszti elrepedt minikerékpárját, és nap mint nap körbejárja a várost: faanyag kötözve a csomagtartóra, nagy doboz ragasztóval egyensúlyoz, lezomitlemezeket tol haza, csaknem elfújja a szél. Kölcsönkér egy fúrógépet, gyalul, szögez, meszel. Igen erős, tizenhét éves sperlemez, 4×4 colos oszlopokat, rendkívül olcsón, egy építőhelyen szerez be; alaposan ki kell válogatni, mert sok bizony meghajlott, elvált, átnedvesedett a beton alatt.

Mári mamit csak az vigasztalja, hogy a fiú láthatólag kedvet lel a fűrásban-faragásban — mert egyébként nem sok látszatja van, csak a fűrészpont, forgácsot kell nap mint nap eltakarítani. Különböző nagyságú ládikákat, szekrénykéket eszkából össze Pál Joca, meg egyik oldalon végig polcokat állít. Mire lesz az jó?

Minek sorra megjavítani évekig a padláson porosodó játékeit?

A fúrógép már vissza van adva, s Mária mami meglesi, Joca a könyveit vette elő, azokat forgatja, lapozgatja elmerülten. A szíve összeszorul: csak nem akar újra nekivágni az egyetemnek!

Pál Jóska valóban ezt forgatja a fejében. De a nyugdíj szörnyen kevés. Abból belgrádi albérletre nem futná, még a réginel silányabb kulipintyóra se. Pedig Pál Joca bizonyítani akar. Bizonyítani, hogy teljes értékű ember.

A könyvek között van egy tucat magyarországi: Mária mami vá-

sárolta hirtelen nekibuzdulásában, Joca még középiskolás volt. Úgy szólván taláломra, olyanokat, ami villanyárammal foglalkozhatott. Joca zsörtölődött, minek az. Felerészben tényleg vagy gyakorlati kézikönyvek voltak, vagy túlságosan szűk kérdéssel foglalkozó szakmunkák. A rádiótechnikait, azt kíváncsiságból azért fölütötte, meg a villamos mérést és a hálózatszerelést is elő-elővette középiskolás korában, utána nézni valaminek. De igazából kevés hasznát vette. A szabványok, a rendszerezés eltérő volt, még inkább egy csomó speciális szakkifejezés. Egyetemi évei alatt akadt volna kettő is, ami beválk, de az egyik vizsgája majdnem elúszott mindjárt az elején, mert átrágtta magát az egyiken, s a kulcsfogalmak minduntalanul csak magyarul jutottak eszébe, ráadásul ami abban a választékos fogalmazásmódban volt leírva, azt képtelenség volt megjegyezni, bemagolni pedig nem tanácsos. Olvasta, hogy megnyílt az antikvárium; azok már nem fognak kellenni.

Miből lehetne még pénzt csinálni?

A sok ide-oda mászkálás közben kezd bele a régiségek vásárlásába. Vasalókba, köcsögökbe, petróleumlámpákba fekteti be kevéske pénzét, alkudozik, szimatol, informálódik; s meg is indul az üzlet. Csurran-csöppen valamicske, de mihelyt a lőtás-futással felhagy, elhúzódik a pénz forgása, engedni kénytelen az árból, túl kell adnia olyasmin is, amin pedig kereshetett volna.

Pál Jocának szöveget üt a fejébe egy gondolat: szerencsejártékon tízmilliókat lehet nyerni, talán meg kellene próbálnia. Mindenesetre meg lehetne próbálni. Gyerekkorában egyszer Mári mami a városon vonszolta végig — hol sietni kellett, hol ácsorogtak —, s egy kirakat előtt valami nagy csontú férfi odavonja a kis pulthoz, mely mögött egy félkarú ember ül. Az asztalkaszerűség kihajtott lapokkal van beborítva teljesen, zöld szelvényeiket el-elkapja a friss szél, két nagy kavics hever rajtuk, az öreg azt használja nyomtatékul. „Uzmi, sine, lozu”, így biztatja a nagydarab ember hízelegve, s bocsánatkérően hajol Mami felé. A félkarú öregember összehunyorított szemmel emeli le a sima kavicsot, őt fölkapják, a fölfűzött zöld zászlócskák hallhatóan csapkolódnak a szélben, s bár Mári mami rosszálló tiltakozással nyúl utána, az ő kis vastag, ügyetlenkének fitymált ujjacskáin már ott csapkod a zöld papír, szinte észre se vette, hogy megfogott egyet közülük. Azt az öreg a lyukacsok mentén kitepi, és átnyújtja a férfinak, aki mellényzsebébe csúsztatja, de előbb még odamutatja a kicsinek. Gyerünk innen, mozdulj, Mári mami már rosszálló orrfintorítással húzza odább, de

ő visszakémlél, s látja, a férfi még huncutul mosolyog, int feléje, és mond is valamit, amit már Pál Joca nem hall.

Mi állhatott azon a zöld lapon? Milyen kombináció?

Talán az apja volt az az ember; ha tudná biztosan, hogy ő volt, esetleg mindegy volna.

Olyan erősen elgondolja azt a jelenetet, hogy a szőrszálakat is látja a férfi ujjpercén. Behunyja a szemét, és olyan erősen összpontosít, hogy önkéntelenül a két ujját is összeszorítja, szinte fáj; itt van, itt a belépő, nem szabad elengedni, az övé!

Pál Jóska hétről hétre kijegyzi a totóeredményeket. Be is fizet egy fél szelvényt, majdnem találomra tölti ki, hiszen alig ismeri a csapatokat. Ezt mindjárt le is szögezi: a kulisszatitkok itt nem fontosak, csak a számok, a számok, azoknak a váltakozása muszáj, hogy valamilyen törvényszerűség szerint bonyolítódjon le. Azt kell megtalálni, a legegyszerűsebb törvényt, és csak türelem kell hozzá, mert akkor kis téttel is rendkívül megnövelhetők a nyerési kilátások.

Három a tizenkettődiken, szörnyű nagy szám. De a nagy részét eleve fölösleges megjátszani. Meg a teljes kombinációkat se, azokba szintén belekerül sok fölösleges változat. Áttanulmányoz egy füzetkét a rövidített kombinációkkal — azokban sokallja a kölcsönös feltételezettséget.

Először azt figyeli, miként váltakozik az egyes, a kettes, a nulla egy-egy rubrikában. Persze az egyes ismétlődik legtöbbször, de azért bizonyos számú forduló után mindegyik jelnek újra vissza kell térnie. Tíz forduló után összegezi — hiába bámul a számokra, semmi se derül ki. A tizedik sorban csak huszadszorra csúszik be egy kettes, vigye el az ördög! Mindenesetre megpróbálja alkalmazni is a rendszert, amelyik sorban nem találta el, ott meghagyja a jelet, amelyikben eltalálta, megváltoztatja. Semmire se megy vele: akárhogy is, hat-hét, maximum nyolc találatnál többre nem viszi. Bármennyire el akarta kerülni a statisztikát, azt kell elővennie. Négy részre osztja a szelvényt, az nyolcszor három változat összesen.

És kötött jel nélkül mégsem tud boldogulni. De hányat rögzítsen a tizenkettőből? És minek alapján: papírforma szerint, vagy a kimutatásból?

Néha éjszakákon át rágja a ceruzát, számol, táblázatokat készít, különböző színű jelöléssel.

Csak kúrtartás. Mi lehet a nyitja, kell hogy legyen valami nyitja.

Közben hétről hétre zajlanak a fordulók, s Pál Jocát bosszantja,

hogy íme, lezajlott egy teljes bajnokság, s öneki még nincs kész rendszere, az egészet tisztára összevissza játszotta végig.

De legalább jegyezte egész éven át a telitalálatokat. Nekifog feldolgozni az egészet. Készít egy statisztikai alapú valószínűségi táblázatot, azt grafikusan ábrázolja, kiválasztja a legmegfelelőbb kombinációcsaládokat, ágrajzokat.

Még mindig szörnyen sok a változat.

Hiába, egyelőre csak nagyon kis tétbe játszhat, kénytelen redukálni azt a minimális sorozatot is, ami úgy-ahogy kielégíthetné a számítások szerinti mérőéket.

Rögtön az első fordulóban bejön egy tízes. Azért még nem fizetnek, de ez jó jel! Megpróbálja: befizet kétszer annyi kombinációt a saját rendszere szerint. Csak egyszer fixekkel, egyszer nélkülük. A rögzített meccsek közül mindig eltolja valamelyiket; pedig hát igyekszik meglepetésekre is játszani. Öt forduló után muszáj viszszaéternie egy szelvényre.

Egy-egy forduló után — nem akar bennfentessé válni, de mégsem árt egy kicsit beleszagolni — átböngészi a sportújságot, mi hír a csapatok háza táján. Sose lehet tudni.

Pál Joca nem nyer semmit.

Holott ez csúf tévedése a tetten nem ért, de már-már a markában tartott törvényszerűségeknek, pech egyszerűen. Hiszen az ő kombinációtípusa adja az összesnek 50—90 százalékát. Igaz ugyan, hogy azon belül a konkrét változatok meglehetősen tarkák, és egyelőre nem találta meg a módját, hogyan lehetne összevonni, tipizálni őket.

Eleinte idegenkedett a gondolattól, hogy a végképp semleges számokkal kísérletezzon, de íme, elszaladt egy év, mint az asztaloskodással, és Pál Jocának valahogy meg kellene teremtenie az újabb lehetőséget. Megalapozni.

A lottózáshoz pártol.

Kezdeni könnyebb: 35 számból ötöt eltalálni, ez annyit jelent, elméletileg hét fordulónként egyszer húznak ki minden számot. Kiszámítja az alapvető valószínűségi mutatókat. Évente tehát átlag egyszer fordul elő egy számpár.

Hogyan váltakoznak a páros és a páratlan számok? Mi a jellemző az arányukra?

Füzetek telnek meg adatokkal, lehetőségekkel, ötletekkel.

Komputerrel kellene, azzal talán jutna az ember valamire.

És egyszer, nagy sokára, átvillan Pál Joca agyán a fő elv: véges

számú kombináció közül eleve be kell következnie mindegyiknek, a lényeg csak az, hogy *emberi méretűre* állíthassa be az ember a be-
következését. Neki például — mondjuk — hetvenhat évre kell
redukálnia mindent. Vagy a felére.

Az a lényeg, hogy egy életre pontosan egyszeres legyen az eshe-
tősége, ezt kell kiszámítani, akkor biztos a siker.

Egyszeres, vagyis egyszeri, vagyis egyszerű valószínűség.

Pál József tudja, mit akar, és nem hagyja magát!

Négy év, nem több, és Pál Jóskának mindene meglesz. S akkor
hozzáfoghat a terve valóra váltásához.

Ha ugyan lesz hozzá kedve. Mert nem kötelező.

Csak a szabályok, azok meg ne változzanak véletlenül! Csak egy
emberöltőig minden ugyanúgy legyen, csak addig, míg ő él, tartson
ki! Maradjon változatlan a játék, nehogy úgy járjon, mint a totó-
zással: a sok jegyzet, adat, amit összegyűjtött, összehalmozott, most
már teljesen hasznavehetetlen, mert tizenkettőt nem is elég eltalálni.

Pál Jócáról ennyit el kell mondani röviden. Ha már mindenki
beszámol arról azok közül, akikkel együtt koptatta az iskolapadot,
mire jutott.

A számok pörögnek, múlik az idő.

És az az öt is köztük van — minden alkalommal — az *övé*.

JELENTÉS BOGNÁR ANTAL ESÉLYEK KÖNYVE CÍMŰ REGÉNYE KÉZIRATÁRÓL*

Nem jellegzetes, inkább sajátos író-, illetve szerző-regény a Bognár
Antalé — szokványos, ha kísérletező korszakunk némely szélsőséges ese-
téhez hasonlítjuk, egyedi, ha az írói elgondolás jellegét figyeljük, hiszen
mintegy a szemünk előtt indul el az író fiatalember hősei nyomában,
kissé talán olyan módon, hogy Virginia Woolf (s az ő esetében az *Orlan-
do* írójának) szoknyájába kapaszkodik. Arra kell ugyanis gondolnunk,
hogy ebben a regénykéziratban egy sors- és temperamentum-modell me-
tamorfózisait, megtestesüléseit, továbbéléseit látjuk változó körülmények
között (amelyek azonban, ha jobban megnéznénk, ugyanegynek varián-
sai csupán), mint ahogy a *P. J.* a hősök névjele mögött is alapjában véve
ugyanaz az egy személyiség látszik meglapulni. Egy helyben topogás, de
egyúttal ismét csak jellegzetes előre haladás eredménye a kézirat első és

* Elhangzott a Forum Könyvkiadó 1982. évi regénypályázata díjának átadá-
sán, 1983. április 23-án.

utolsó oldalán olvasható két, de mégis egyet célzó kérdés. Az első mondat a regényben a következő ugyanis: „Ismerték-e P. J.-t? Ismertétek, ismerted-e P. J.-t?” A regénykézirat utolsó oldalán pedig (az utolsó bekezdés egyikében) a következő kérdések merednek a szem elé: „Hol lehet P. J.? Él-e még? Ki tud róla?” Mert valóban, ki tud Bognár Antal regényének P. J.-jéről? Ki ő tulajdonképpen? Az életsors egy „eszmélni nem nagyon ügyekvő hajtása”, akit az írónak úgy kell a „pusztulásból kiváltania”, s akinek arra sem futotta erejéből, és idejéből, hogy névjelét konkretizálja, személyesítse, ahogy a *P. J.* című első fejezetben látjuk, vagy az a Rókának csúfolt Jácint, a „semmirekellő” fiatalember, a csempész, aki csak keresztnévvel tud szerezni az élettől az Egy semmirekellő vallomási című fejezetben, vagy a Pál Joca, akinek a „teljes értékű ember” a problémája a Védbeszéd meglett ember mellett című fejezetben, illetve a regény negyedik, A kis Pajor királyi életrajza című fejezet „kis Pajorja”, aki meg keresztnévvel nem tudott az írótól magának kicsikarni, holott ő „annak a bizonyos jövőnek az eljövetele” is válna, amit nagy általánosságban emberinek szoktunk nevezni.

Bognár Antal — nem nehéz következtetni — nem az eltűnt idő, hanem az eltűnni akaró P. J. nyomába szegődik, fiatalembereket (ott a kamaszkor és felnőttkor határvidékén) kísér és kísért, hiszen maga az író sem tudja (természetesen jelképesen szólva) eldönteni, hogy hőseinek-hősnének jó „lelkismerete”, „örangyala” vagy „rossz lelkismerete”, azaz Lucifere-e vagy sem. Ami viszont egészen bizonyosnak látszik, az az írói meggyőződés, hogy hőseinek a jelenében a kovász és az irányító elv még nem a jövő, hanem a „múlt, amely még nem ért véget”.

A regény szerkezetének egységét ez eszmén kívül a P. J. névvel állandósága biztosítja, amely mögött azután négy hős nagyjából egyforma szövegterjedelmet mutató története húzódik meg. Eszmeileg organikus, a részletekben azonban négy önálló egységet mutató alkotással van dolgunk, amelyet egy epilógus zár le — ez hivatott még egyszer marokra fogni a négy önállóan futó életszálat. Az írói erények és megoldási problémák is ebből adódnak. Ez a hősnégyes, mert így is felfoghatjuk, Bognár Antal novellista múltjára emlékeztet, hiszen négy nagynovellaként is olvashatnánk: a kompozíció egységes voltával kapcsolatos igényünk bizonyos értelemben kielégítetlen marad. Ám kárpótól a realitások iránt mutatott oly feltűnő írói érzék-, világ- és életsákmányának a gazdagsága. A szöveg élettényei mindig elragadók, és főképpen mindig meggyőzőek, a hősök pedig gesztusaik megfigyelt valóságossága révén élők, művészileg megteremtettek. Azt is megjegyezhetjük, hogy nem egyforma a művészi előadás intenzitása, ereje sem. Leghalványabb a legmozgalmasabb és legkalandosabb második részben — az írói tapasztalat itt valahogy az elmondani akart mögött elmarad.

Az egyszerűség kedvéért minősítsük tehát regénynek Bognár Antal kéziratát. Mert az. De ha egészen pontosak akarunk lenni a minősítését

illetően, akkor célravezetőbbnek látszik a regény-fogalmon belül a „feljegyzések az életről” meghatározást használni. S ha így teszünk, akkor maradunk az írói intenciók körében — a kifejezés ugyanis magáé a szerzőé: „kis Pajor” nevű hőst foglalkoztatja ennek a kérdése.

Mindazt, amit itt leírtunk, annak tudatában tettük, hogy csupán kéziratilag kész műről beszéltünk, nem pedig arról a szabatos alkotásról, amit a könyvbeli megjelenés adhat. Nyilván az író is megnézi még egyszer a határidő szorításában megírt regényszövegét, s esetleg a közlések és olvasatok visszhangjai is nyomot hagynak majd a végső szövegváltozaton. A fenti ítélet és méltatás tehát a *lehetséges* alkotást tartotta szem előtt, így egyetlen feladata volt csupán: egy háromtagú bíráló bizottság nevében a díjazás igazolása.

Újvidéken, 1983. április 15-én.

BORI Imre

KETRECBÁL

(Regényrészlet)

DUDÁS KÁROLY

Mindez mintha nem vele történne és nem most: csak jön a tarlók és kukoricatáblák közt kacskaringózó dűlőúton, remeg körülötte a fénypárás levegő, nyikorognak a szétszáradt agyú kocsikerekek, a sátorponyváról rávigyorog a szivárványos színészmaszk, a körbeforduló küllőárményékokban szeszínű kutya trappol kilógó nyelvvel, elöl a bakon az a szép színésznő elnyújtott cérnahangon énekel, a népdal megzavarja és még inkább bizonytalanná teszi, rég leülepedett emlékrétegek pattogzanak föl benne, pelo amor Deus, todo inicia desde começo¹, suttogja maga elé, kétoldalt poroszkáló lépések, lebbenő tarka szoknyák, mindez valami régi vonulásra emlékezteti, várja, hogy eleredjen az eső, utolérje őket most is a mindent elborító zivatar, leszakadjon az ég, tengerré változzon a világ, de rendíthetetlenül — mintha csak parancsot teljesítene — tovább szikkaszt a nap, hajszálpontosan a tarkójára süt, érleli-forralja az agyvelejét; van most bőven ideje azon elmélkedni, miképpen került újra ide a bácskai sütős mezőre, ebbe a kiegészített fenekű és reménytelenül lapos tepsibe, éneklő-táncoló-gitározó gyerekekemberek közé, hogyan fogadta be a Társulat, ez a különös figurákból álló falujáró karnevál, őt, az idegent, Magó Gellért hatvanesztendős dél-amerikai illetőségű brazil állampolgárt, akinek ez a kemény fedelű könyvecske itt a belső zsebében, pontosan a szíve felett a brazil útlevél, amelyről oda-haza azt sulykolták bele, hogy a hazától távol megvéd minden rossztól, eltévedt golyótól, zaklatástól, de olhos abertos e ouvidos atentos por tu o abuelo, la no pais distante e

¹ Szent Isten, minden kezdődik előlről.

estrangero²; ahogy erre gondol, leeresztett szemhéja sötét vásznán a zászlót is látja meglobbanni: zöld mezőben a fekvő sárga háromszög, közepében tengerszín csillámlással a földgömb, negyven esztendeje ez a nemzeti lobogója, s ez is marad most már véglegesen; ó, igen, a zászlók: az egyszínűek és a több színűek, a finom selyemből varrottak és a durvább szövésűek, a címeresek és a címerüktől megfosztottak, a jelmondatokkal díszítettek, a csillagosok és a csillagtalanok, a megtépettek és az örökké frissen vasaltak, amióta az esztét tudja, belelobognak az életébe.

Amerre eljöttek, mindenütt földből kimeredező tanyaromok, repedezett bőrű fehér falak a végtelen kékségben, bevert ablakú iskoláépület maradványai a szántóföld-tengerben, pois, tãmben, en este modo³, mondja félhangosan, s összeressen, még majd magában beszélő vén szarosnak nézik ezek a gyerekek, szerencsére, senki sem vette észre a motyogását, a falak tövét körös-körül fölverte a gaz, az egykori gyümölcsfák sehol, csupán néhány sárgaságban szenvedő fiatal akác, hiányos fürtű bodzabokor, az ott jobb kéz felől lehett a Kancsal-tanya, mögötte a Berec-tanya, Mészáros Gáspár tanyája, mi van most Kancsal Jóska-val, Berec Vilmos-sal, Mészáros Gáspárral és a többiekkel?; behumja a szemét, de így a Passo Fundo környéki síkságot látja, a vörössárga laposban hosszan elnyúló kukoricatáblákat és a magasba kapaszkodó cukornádültetvényeket, amelyek tövét az Uruguay folyó nagy kiterjedésű csatornarendszere öntözgeti, az itteni Brazília tanyaromjait, ezt a tájat már csupán nyitott szemmel képes látni, pedig az óceánon való átkelése után majd egy évtizedig ébren és álmában, józanon-részezen ezeket a hullámos hátú szántóföldeket látta, más semmit; közben hogy nevetettek rajta a falubeliék, sajnálkozhatott a rokonság, amikor első leveleinek kézhez vétele után arról értesültek, hogy ő, Magó Gellért, aki átkelt a nagy vízen, hogy örökké ragacos, örökké por-szagú vidékről eljusson álmai tájára, az igazi Brazíliába, ahova öt-éves kora óta szünet nélkül kíváncszott, a kakaó, a kávé, a gyapot, a végenincs őserdők és a nagy folyók országába, végül is peon lett, caboclo, ugyanolyan megvetett földtúró — harmadrangú ember —, mint az apja, a nagyapja, a dédapja és bizonyosan minden elődje, hogy röhögtek rajta, amikor arról tájékoztatta őket, hogy a kivételesen mostoha időjárás ellenére közepesen termett a kukori-

² Vigyáz majd rád nagyapa, abban a messzi, idegen országban.

³ Így valahogy vagyok én is.

ca, nem bújhatsz ki a bőrdőből, Fiam, írta nehezen olvasható görbe betűivel egyetlen levelében az apja, mert a levélírás az anyja dolga volt, a Sors és a Körülmények mindég gondoskodnak róla hogy mink megmaradjunk annak amik kezdettől fogva vagyunk akár Itthon akár a Nagyvízen tunan, hát ha később még azt is megírta volna haza, hogy az odautazását leszámítva többé nem látta a tengert, pedig mindössze háromszáz kilométerre esik a farmjuktól, de ő a nagyvíztől a kéthónapos hajóút során alaposan megcsömörlött. Még jó, hogy idefelé már repülőgépen jöhetett, igaz, a repülést sem valami jól viseli el a gyomra, de a két napot mégiscsak könnyebb átvészelni, mint a két hónapot, végső soron baj nélkül tette meg a sok ezer kilométert, csupán itt Topolyán ment el a menetrendben fölüntetettnél tíz perccel korábban a Becsére tartó busz, úgy látszik, az ilyesmihez itt majd hozzá kell szoknia, mi nekem tizenöt kilométeres gyaloglás, gondolta, s tétozás nélkül nekiment az országútnak; négy vagy öt kilométer után érte utól a cifra karaván, először azt hitte, vándorcigányok, nézd, ezek még mindig nem fáradtak bele az örökös vándorlásba, az új rend sem volt képes őket egészen helyhez kötni, az indiánokra gondolt hirtelen, hitetlenkedve a fejét csóválta, ekkor vette észre a sátoros kocsi oldalán a szélesen vigyorgó maszkot, vándorszínészek, kapott észbe, de hát ez még nagyobb képtelenség, vándorszínészek most, a huszadik század vége felé, Európa kellős közepén, de ekkorra már a Társulat tagjai körülverték, lármásan érdeklődtek úticélja felől, ölelgették, és a vállát kezdték veregetni, amikor meghallották, milyen nagy útról érkezett; így került közéjük, s tett velük néhány napos vargabetűt a környékbeli falvak felé, a dologtól igazán megtehetette, hiszen a két hetet, amennyire visszajött, teljes egészében arra szánta, hogy még egyszer szétnézzen az egykori helyszíneken — minden bizonnyal ez lesz az utolsó itteni szértékinézés —, találkozzon néhány ismerőssel, ha ugyan még megismer valakit, s lesz olyan, aki őt megismeri.

Vége szakad a dűlőútnak, ez már a falu, mindjárt ráfordulnak az aszfaltos útra, szembekerülnek a messziről idekéklő helységnevező tábláival, bárhogy is próbálja legyűzni meghatottságát, nem sikerül neki, könnybe lábad a szeme, s beúsznak elébe libasorban a betűk, mint egykor a hószín ludak a Csík-ér vizében: B R A Z I L I J A; a Társulat rázendít a dalra, szól a gitár, bufog a dob, de mindezt éppen csak hallja, a fehér házfalakat nézi, az ablakokat,

a léckapukat, a kéményeket, az akácfákat, majd elnyeli őket a szemével, negyven év, gondolja, úristen, mekkora idő, de ez a leg-szélső ház mintha akkor is ugyanígy állt volna, s a Csárda is, csu-pán a teteje lett cserepes, és a óégtáblát cserélték ki a bejárat fö-lött: Gostiona Beograd, most jut eszébe a fényképezőgépe, ideges ujjakkal keresi elő a vállára vetett fekete bőrtáskából, némi tétó-vázás után a széles látszögű lencsét szereli föl, kilép oldalt, s be-fogja a keretbe az egész falut.

Amíg a Társulat dallal-táncsal hírt ad magáról a braziliósia-knak, utcáról utcára járva igyekszik minél jobb benyomást kelteni, nehogy estére üresen maradjon a manilamadzaggal elkerített, disz-nószaros színpad körüli nézőtér, nehogy üresen maradjanak a ka-lapok, a cilinderek, a micisapok, tízdinárosok, húszdinárosok, öt-vendinárosok, százdinárosok nélkül, mert akkor a gyomruk is üre-sen marad, ő előresiet, beül a kocsmába, mert a fotóstáskájában tar-tott laposüveget már réges-rég kiszikkasztotta a hőség, jó erős házipálinkát rendel, csak bolti van, mondja mogorván a pincéernő, házit szigorúan tilos tartanunk, akkor hát legyen bolti, jöhet, meg-tölteti vele a laposüveget is; apró kortyokban nyeli az italt, pró-bálja fölidézni az egykori ízeket, de csak a sárga színű gyenge lé büdösségével szalad tele az orra. Lopva körülkémlel, hátha fölis-mer valakit a régiek közül, de mindössze a kockás terítő s sarokasz-talnál sörözik három farmernadrágos legény, a pincéernő ismeretlen, fáradt arcú asszony, a biliárdozók már valamivel több figyelmet érdemelnek, három harminc és negyven év közötti fiatalember, nagy szakértelemmel lökögetik a csontgolyókat, majdnem teljesen némán, csupán a kezük és a tekintetük dolgozik, de hát végső soron velük sem menne sokra: legfeljebb éppen hogy megszülettek, amikor ő kivándorolt. Még egy pálinkát rendel, s amikor a pincéernő kihozza, akkor döbben rá, hogy az előbb is decis poharat tett elébe, majdnem színültig tele, jóleső érzéssel nyugtazza, errefelé változat-lanul rendesek az emberek, kellemes bágyadtság árad szét a tag-jaiban, hátradől a széken, és a feje fölé aggatott fémes csillogású képeket kezdi vizsgálgatni: a meztelen s jócskán légyaszaros égő fényénél szinte szikráznak a fölborzolt madántollak, a bársonyos ördöglepkeszárnnyak, az akácfák törzse is zsibog, nézze csak őket, ezeken a festményeken igazán van mit nézni, az egyik biliárdozó közelebb jön, alig észrevehetően akadozik a hangja, s parányit mintha a léptei is bizonytalanok volnának, krétázott hegyű dáko-jával sorra kopogtatja a képek felületét, esztergaforgácsból vannak,

uram vagy elvtársam, a legjobb minőségű esztergaforgácsból, és ahogy ez meg van csinálva, az külön mese, szorult ebbe a mi népünkbe tehetség, az úristen se tudja kiverni belőle, pedig próbál-gatja mind a két kezével; áthozza sörét a biliárdasztal széléről, tiltakozó társait egyetlen mozdulattal leinti, ti csak lökjetek nélkü-lem, az én nevem mellé írjatok egy nagy nullát, vegyétek úgy, hogy telibe találtam a hitlert, ment most én ezzel az idegen úriemberrel fogok diskurálni, lezökken, súlya alatt megreccsen a szék, ez a hang, ezek a mozdulatok mintha emlékeztetnék valakire, duzzadó izmú karján tetovált vasmacska, igazán ne haragudjon, uram vagy elvtársam, hogy idepofátlankodtam, de nekem most okvetlenül be-szélgetnem kell valakivel, máskülönben megbolondulnék, mi itt már lassacskán leszokunk a beszédről, vagy dolgozunk vagy pedig a ta-lálatokat számolgatjuk, egyikhez se kell sok beszéd, a söröket az Ilonkára bizzuk, számolja ő, Ilonka, nekem még hozzon egy sört és természetesen italt az idegen úriembernek; most tiltakoznia kel-lene, hogy dehogyis idegen úriember ő, de helyette hallgat, mert volna-e értelme a tiltakozásának, volna-e benne szemernyi igazság, hiszen olyan messziről jött, mint még előtte senki erre a tájra, messzebből, mint valamikor a honfoglalók, körül folya lassan, ma-ga alá gyűri a csontgolyók monoton csattogása; az esztergaforgács-nál hagytuk abba, a cimborám hordja haza táskája fenékén a gyár-ból, itthon aztán megalkotja belőle ezeket a hét nyelven beszélő festményeket, Németországban leste el a fufangját, amikor kint dolgoztunk, a csodájukra járnak ezeknek a festményeknek, kettőt már meg is vásároltak belőlük a városiak, darabját kétszázezer régi dinárért, szorult ebbe a mi népünkbe tehetség, meg aztán minden-féle marhaságot ki kell a magunkfajtának fundálnia, ha rendeseb-ben akar élni, no egészségünkre; egészségünkre, fenékgig üríti a po-harát, Ilonka, lesz szíves egy túrát, ezt talán még mindig így mond-ják magyarul, gondolja, egy túrát, úristen, még majd itthon felej-tem el az anyanyelvemet; tüllruhás kislány jön elő a söntés mögött, hétévesforma, összeszedi az üres poharakat, üvegeket, önkéntelenül követi a tekintetével, amikor újból eltűnik a söntés mögött, a koc-sma központi helyét elfoglaló biliárdasztalt kezdi tanulmányozni, ismét csak jó irányba figyel, uram vagy elvtársam, idegen létére kiváló a megfigyelőképesége, hiszen ebben a kocsmában az esz-tergaforgácsból készült festményeket leszámítva a biliárdasztal az egyetlen darab, amit igazán érdemes figyelemre méltatni, nem kell felállnia, primán idelátszik minden, ami bennünket érdekelhet: első-

sorban persze az, hogy istentelenül öreg jószág, csak rá kell néznie faragott lábaira, fényesre koptatott oldalára, színehagyott posztójára, a posztóját figyelje meg jól, uram vagy elvtársam, mert ennek a biliárdasztalnak a posztója a lelke: valamikor, ugye, élénkzöld volt, mint minden rendes biliárdasztal-posztó, bolyhos és selymes tapintású, akár a tizenégy éves lányok puncija — már megbocsásson a hasonlatért —, mostanra persze sárgaszürkére fakult, színnűre, a rálöttyintgetett söröktől össze is ugrott, jóval kisebb lett, mint volt valamikor, az a rengeteg lyuk ott rajta sok száz cigaret-taparázs-nyom, tisztára olyanok, ugye, mint a golyóütötte sebek, a világosbarna foltok sörfoltok, hányszor leokádtuk mi magunk, uram vagy elvtársam, hányszor leokádták más falubeliek, messziről ide tévedt idegenek, még olyan is akadt, aki hatalmasat a közepére szart, cégtáblák cserélődtek fölötte, jöttek-mentek a tulajdonosok, de ez az asztal csodák-csodájára itt maradt, és talán itt is marad még egy jó ideig, és nekünk nem kell rá más posztó, mert azon már nem is esne jól a játék, fölötte múlik el szépen észrevétlenül az életünk, hát egészségünkre.

Elnehezül a feje, túl sokat lehetett a tűző napon, mert az képtelenség, hogy a pálinka ártott meg neki, nem szokott sohasem, vagy ha most mégis, akkor öregszel, jó farmer, hátrább az agarakikál, nagy itt a füst, és ez az állandó csattogás, a nyitott ablakon behallatszik a Társulat közönségszalogató zenebonája, ideje csatlakozni hozzájuk, engedje meg, hogy most én kérdezzek, tud-e valamit Torma Bálintról, Nagy Vincéről, Lajkó Illésről vagy Kelemen Franciskáról?, beszélgetőtársa fűnkészve néz rá, nem tudja elrejteni a meglepetését, akkor hát maga mégis ismerős erre felé, vagyis hát mégsem ismerős, hiszen Torma Bálint réges-rég meghalt, Nagy Vince most fekszik kiterítve, ha nagyon iparkodik, Lajkó Illést és Kelemen Franciskát még megtalálja; a Társulat már a kocsmá előtt vonul, a farmernadrágos legények derékig kihajolnak az ablakon, csak húsos hátsó felük látszik, itt a Társulat, megjött a Társulat!, a Társulat minden gondot feledtet, a Társulat megríkat és megnevettet, a közönségszalogató dalba többször beleordítanak a ponyvásszék elé fogott számok, a legények röhögnek, cirkuszosok vagy medvetáncoltatók, mondja az egyik, medvetáncoltatók lehetnek, mondja a másik, azok szoktak egyedül erre mifelénk járni, nézzük meg őket közelebbről, én ugyan nem megyek ki, még majd nekem ugrik a medve, a csontgolyók változatlan keménységgel csattognak, a biliárdozók ügyet sem vetnek a Társulatra; fizet, elne-

hezülő lábbal indulna kifelé, amikor a söntés mélyéről újra előjön a tüllruhás kislány, végigmegy a termen, lassan és olyan könnyedén, mintha csak lebegne, lebeg is talán, akárha balett-táncosnőt látna lassított filmfelvételen, nem akar hinni a szemének, mert a kislány sorra fölhajtogatja a maradék sört az üvegekből, könnyű léptekkel a biliárdasztalhoz libeg, kiveszi a dákót előbbi beszélgetőtársa kezéből — s az meglepő módon szó nélkül átengedi neki —, a kislány alig ér föl az asztal széléig, de begyakorlott mozdulatokkal krétáz, nagy szakértelemmel csúsztatja végig a botot csontos kis mutatóujján, becsípi a szemét, célóz és lök, lökései, amíg csak az utolsó csontgolyó is el nem tűnik az asztal gyomrában, hajszálpontosak.

Előtte halad a Társulat tarka és zajos karavánja, énekszó, zeneszó, lábdobogás hasogatja föl a csend és mozdulatlanúság burkát, szoknyák lebbenése, ingujjak suhogása, a nagykapuk mögül sűrűsödő kutyaugatás, az udvarok mélyéről a fölriasztott jószág zaja, tenyérmint elhúzódnak a függönyök, ujjnyit megnyílnak a kiskapuk, egy helyen gyermekarcok a kerítésrésben, itt a Társulat, megjött a Társulat!, sötétedés után minden épkézláb braziliai polgárt odavárunk az egykori iskola gyepére, mindenki jöjjön, aki jól akar szórakozni, aki okoskodni is akar, előbb persze végezzenek el a ház körül, mi türelmesen várunk, de aztán igyekezzenek, széket, hokedlit, sámlit is hozhatnak magukkal és természetesen rengeteg pénzt, itt a Társulat, megjött a Társulat!; mennyire irigyli ezeket a fiatal embereket, a hitüket, az alkaraterejüket, azt az eltökéltséget, amelylyel nekivágtak a háromszáz kilométer hosszú ismeretlennek, s mindezért kedveli is őket, hiszen cselekedeteiben egykori önmagára ismer, óceánon is átgázoló önmagára, milyen szánalmasan összeaszalodott benne mostanra az a csillapíthatatlannak hitt vágyakozás; az isten se törődött eddig ezekkel a tanyára szakadt emberekkel, ömlött a szó a legbeszédesebb színészből, aki összefogni látszott a Társulatot, s aki nyilván — erre meg mert volna esküdni — maga is erről az ágrólszakadt vidékről való, mert ugye minek ezeknek színház, minek ezeknek zene, minek ezeknek szépség, dolgozzanak, amíg futja az erejükből, úgyis csak arra valók, aztán forduljanak föl, lehetőleg minden komplikáció nélkül, helyükbe lépnek majd a gyerekeik, mert természetesen ők is csak arra valók, és ez így folytatódik az idők végezetéig, hát mi majd igazítunk valamicskét a dolgokon, kihozzuk ide a színházat, kihozzuk ide a zenét, kihozzuk a

szépséget, jövőnk mindaddig, amíg erő lesz a lábunkban, vér a pöcsünkben és amíg csak hagyják, a Társulat minden gondot feledtet, a Társulat megríkat és megnevettet, sötétedés után minden épkézláb braziliai polgárt odavárunk az egykori iskola gyepére, bemutatásra kerül egy emelkedett stílusú mesejáték, előadják a Társulat színészei, ígérjük, hogy mindenki megkapja a kedvére való szórakozást, lesznek majd csodák, királyok, katonák, lesz pompa és lesz nyomorúság, lesznek okosságok és butaságok, lesz majomország, lesz majd, aki hőseiben magára talál; a közönségcsalogató hangjaiba mintha oda nem illő zajok vegyülnének, elnyújtott, panaszos kántálás, uramisten, de ismerős ének, és milyen közelről hallatszik egyszerre, de közelről: egész marad majd nélkülüm ez a széles világ válasomat nem érzi csak e síró család, jöttünk messze földről víg komédiások, nemes portékánk szolgálja okulástok épületesekre létszen amit lártok, bufog a dob, peng a gitár, de hirtelen mintha húrja szakadna, egy embernek halála olyan kicsi eset, hogy nem is veszik észre a boldog emberek pedig egy egész világ dült össze e napon holtig tart ez a bánat kedves családomon a nap fénye sötétebb s hidegebb lesz a nyár idegen a ház mert nincs a gondos atya már, egyetlen ló húzza a halottaskocsit, bicegő kivénhedt jószág, minden második lépésnél nagyot bólint, molyrágta, szürkéké enyhült gyászlepleének rojtjairól régen lekopott az ezüstözés, akárcsak a halottaskocsi lecsonkolt szárnyú, agyonrepedezett angyalairól, amelyek mögött mindössze három csörgős levelű tartósított koszorú himbálózik, az egyik minduntalan hozzáverődik a bakon ülő sírásó könyökéhez, a koporsó mögött az ijedt ábrázatú pap, a kántor, a bőrükben alig férő ministráns gyerekek, a következő sorokban bizonyára a hozzátartozók, feltűnő módon senki nem zokog, nincs sírás, jajveszékelés, egyedül az a meglepően karcsú, formás asszony törölgeti minduntalan a szemét, és az a szigorú arcú férfi ott a menet elején, hol is?, honnan is?, meglehetősen népes a gyászmenet, túlnyomórészt idősebb emberek: fekete ruhás, fehér inges férfiak, akárcsak az ingük, úgy világít a fejük, még néhány év és hozzájuk fehéreredek én is, a nagy meleg ellenére mindegyik ott szorongatja a kalapját, mint valami védőpajzsot — pajzsot ki ellen, mi ellen? —, az asszonyok valamennyien fejkendőben, milyen egyformává teszi őket ez az arcukat befogó szigorú keret, jönnek előre rövidre fogott lassú léptekkel, megállíthatatlanul, a színészek már egészen lecsendesedtek, ponyvásszekerükkel az út menti sekély árokba húzódva adnak helyet a másik szekérnek, amelynek a világ összes ország-

útján elsőbbségi joga van minden más járművel szemben; szinte hihetetlen, hogy ezek még mindig így temetnek, gondolja, s eszébe jut a fényképezőgépe, gyászszertartás ide, gyászszertartás oda, óvatosan föllép egy földkúpra, sorra szedi az arcokat a halottas menetből, rákattint néhányszor az árokba szorult vándorszínészekre is; ahogy magasabbra billenti az objektívet, a homályos négyzetbe bejön a halottaskocsi, ráösszpontosít a koporsóra, kiélesíti a képet, megjelennek a műanyag betűk: Nagy Vince élt 85 évet, nem nyomja le a gombot, csak néz bele a parányi ablakba rezzenéstelen tekintettel, néz még akkor is, amikor abból már rég kigördült a koporsó.

A hajnali szünkületből oszloponként bontakozik ki a hegyes tetjű kastély, a kastély fáit még vagy már nem látni pontosan, az alacsony cselédházak közötti mozgolódást viszont aprólékosan érzékeli: a férfiak a lovakat fogják be, meg-megcsörren a zabla, koppan a hámfa vége, ahogy a kocsirúdhoz ütődik, dobbantanak néha, föl-fölhorkannak a lovak, mintha csak éreznék, hogy ezúttal nem mindennapi útra szerszámozzák fel őket, iparkodjunk, emberek, kiabálja Nagy Vince, iparkodjunk, az asszonyok zsákokban, összekötözött lópolkrócokban, karkosarakban hordják ki a ház elé holmijukat, az a vékonyka ott az anyja, a legfürgébb most is, akár csak kukoricakapálás és krumpliszedés idején kint a földön, mint a fíngláng, pontosan olyan, szokta róla mondani az apja, kapkod, hogy minél gyorsabban forduljon, pedig odabent már alig-alig maradt kihoznivaló, amit érdemes volna magukkal vinni, szeszű kutya rohángál a lábak között, a Morzsi, kész csoda, hogy keresztül nem esnek rajta, mindezt a kavargást csak elmosódva látja a bemészelt ablaküvegen keresztül, akárcsak azt, hogy a férfiak nyakig begombolt fehér ingben és vasárnapi kalapban vannak, az asszonyok fekete ünnepi ruhában, fekete fejkendővel keretezett, tisztára mosott arccal, mintha lakodalomba vagy temetésre készülnének. Akkor hát elérkezett az idő, hogy útra keljünk, gondolja, hogy nekimenjünk a nagyvíznek, amiről az emberek még a télen elkezdtek puszogni, ahogy ráérő idejükben körülülték a kemencét, köhögtető dohányfüstbe borítva a szobát, többnyire Nagy Vince vitte a szót, nem élet ez így tovább, emberek, örökké a más keze-lába lenni, a többiek hümmögtek, bólogattak, magyar ember mindig a más keze-lába volt, dörmögte közbe csendesen az apja, és most már az is marad, de hát nem muszáj, hogy az maradjon, össze kell csomagolni, el kell menni innen, erről a vidékről, át kell menni a

nagyvízen, Amerikában megbecsülik a dolgoz embert, ott saját földed, saját házad lehet, jaj, az rettentő messze van; egészen a falig húzódott a kukkóban, a jó langyos falnak szorította a hátát, legszívesebben belebújt volna, nehogy az emberek észrevegyék, mert az ilyesmi nem gyerek fülének való beszéd, nem a gyerekek meg az asszonyok dolga, az apja már lódítaná is kifelé a hideg konyhába, az anyja nagy mosogatóvájdlingja mellé, vagy egyenesen a huzatos gangra, ahova behordja a havat a szél, s ahonnan a fehér lepedővel letakart üres kastélyparkra látni, amelyet magas tuskésdrót választ el a cselédházak szűk portáitól, miént zárhatták el őelőlük kerítéssel a parkot, hiszen a drótszemeken át igen jól látni, hogy csupán fák vannak ott és különféle formájú bokrok, nincsen semmi őriznivaló, fúrta magát bele a falba, nyelte a sűrűsödő dohányfüstöt, s amikor meggyújtották a petróleumlámpát és táncolni, nőni-kisebbedni kezdtek az árnyékok a szemközti falon, a gerendabordás mennyezeten, puhán, csendesen, akár a kinti hóesés, ráereszkedett az álom: lába előtt rettentő nagy víz, ilyent még sohasem látott, ez nem a Csík-ér áradások idején tóvá szélesedett vize, körötte sehol a mádas, a nyárfák meg a lehajló fűzfaágak, csak víz, ameddig ellát, habzik, hullámszik, sistereg, kioldja bőszárú gatyáját, ledobja magáról foltos ingét is, gázolna bele a szélébe, de az elhúzódik előle, hiába próbál belelépni, és ő nem tágt, megy előre, üldözi szűkölő makaösszággal, végtére megadja magát a víz, gyűrött köpönyegként terül a talpa alá, simogatja langyos cirógatással, belegázol térdig, derékig, egyre távolabb kerül a parttól, már válláig ér a víz, ekkor jut eszébe, hogy hiszen ő nem is tud úszni, fordulna vissza, de már késő, lába alatt nincs szilárd talaj, összecsapnak fölötte a hullámok, szájába víz csorog, de hát miént van sós íze ennek a víznek?, kiáltani akar, amikor közvetlen közelében észreveszi Engelmann tekintetes kisasszonyt, hófehérre festett nádfonatú székbén ül, ugyanúgy, ahogy a kastély teraszán szokott üldögelni, kezében csontnyelű, virágos napernyő, a hatalmas szék könnyedén hintázik a hullámokon, a tekintetes kisasszony mosolyog, szép fogai szikráznak a napsütésben, kicsi Magó Gellért, ülj ide mellém, felé nyújtja a kezét, s mint a tollpihét, olyan könnyen emeli ki a hullámokból vagy talán ezt nem is akkor álmodta, hanem előbb vagy éppen jóval később, mert akkor a Nagy Vince hangját hallgatta egész idő alatt: a faluban kidobolták, hogy mehet, aki akar, a nagyvízen túl hiány mutatkozik a dolgoz kézben, engedélyt, útipapírt, mindent megkaphatunk, én csak azt mondom,

gondoljuk meg jól, ez ismét az apja csendes, lassú hömpölygésű hangja, mert a nagylaposon túl földet oszt a község, igaz, mind-össze másfél kvadrátot, de ráfér a házam, nem azért locsoltam verejtékemmel a tekintetes úr földjét, véremmel meg a messzi talján földet, hogy most ilyen könnyen szabaduljon meg a király és a tekintetes úr tőlem; már csak az aranykeretes szentképet kell leakasztani az összeropedezett fehér falról, a szentképet, amelynek a legapróbb részletét is pontosan ismeri, ez volt a legelső tárgy az alacsony szobában, amely tartósan lekötötte a figyelmét, az ismeretlen, fura alakú fekete fákkal benőtt halom tetején bíborvörös köpönyegben térdel az Úrjézus, akihez esténként imádkoznia kellett a miatyánkot és az estéli imádságot, később pedig már a hiszekegyet és az úrangyalát is, amelyeket az anyja kegyetlen szívóssággal súlykolt bele, ez lesz az útravalód, egyetlen reménységed, háttha meghallgat az Úrjézus és kihúz a szegénységből, szegény ember gyereke számára nem létezik más reménység, megtanulod őket, még ha belepusztulsz is, és ő összekulcsolt kézzel csak sorolta engedelmesen az értelem nélkül való szavakat, hiszekegyistenbenmindenható-
 atyábanmennynekés földnek teremőjébenésajézuskrisztusbanőgy-
 fiábanamiurunkbankifogantatottszentlélektőlőszületekőszűzmáriától-
 kínzatékpönciuspilátusalattmegfeszítettékmeghalaeélettemették-

harmadnaprahalottaitbólőföltámadafölménamennyekbeottülazatya-
 istenjobbafelőlonnanilészeneljövendőítélnieleveneketérésholtakat, nem
 ment közben a holdfényben fürdő dombon térdelő emberalakra te-
 kinteni, pedig annak az anyja szavai szerint jószág ragyogta be az
 arcát, de aki élettelen üres tekintetével, ritkás szakállával és hosszú
 hajával őt arra a szigorú idegen úrra emlékeztette, aki az Engel-
 mann tekintetes úrékhoz szokott fekete hintón kilátogatni a város-
 ból, s akitől ő mindig messzire futott, csupán a szentkép aljába tű-
 zött fényképet szerette hosszan és félelem nélkül elnézegetni, az
 apja kicsipkézett szélű katonaképét, amelyen bokáig érő köpeny-
 ben, kezében földre támaszkodott szuronyos puskával áll az apja,
 a köpönyeg gombjain és a szurony élén csillog a napfény; már
 csak a szentképet kell pokrócba csavarva a kocsira tenni, és aztán
 nincs, ami tovább tartóztassa őket, indulhatnak.

Úgy távolodik a halottaskocsi Nagy Vincével, mint ahogy a
 megpakolt parasztszekerek távolodtak akkor a kastélytól és a cse-
 lédházaktól: a visszatérés minden reménye nélkül, csak akkor
 Nagy Vince ült a legelső kocsi bakján, tartotta erős és biztos kézzel
 a gyeplőszárat, most pedig hátrakerült a felkoszorúzott saroglyába,

mindjárt a mögötte haladó kocsin ült az apja, bajszosan, délcegen, fiatalon, ő a cimborájánál jóval hamarabb került végérvényesen a saroglyába, több mint tíz éve már, hogy a szíve fölmondta a szolgálatot, a mezőn halt meg, kukoricaszedés közben — talpon állva —, legalábbis ezt írta később az anyja, mire a távirat megérkezett a farmra, már három napja halott volt, a sötét bőrű postás vigyorgva nyújtotta oda neki, finna aqui, senhor Magó, por certo um bem novo de ultramar⁴, s már pattant is föl a motorbiciklijére, ő meg csak állt ott a kongón üres tanyaudvaron, a hatalmas kőház előtt, kezében a háromnapos jajkiáltással, amely mostanra értelmét veszítette, kisleány eedespaad meghalt siess haza, most már siethet, nem segít rajta a leggyorsabb röptű sugárhajtású gép sem, az óceánon túl szigorú törvények vannak, a halottat legkésőbb harmadnapra földbe kell tenni, most már hiába menne, vagy mindennek ellenére induljon neki mégis az útnak?, nem könnyű a döntés, hacsak az embert nem megvadult lovak ragadják magukkal, mint borotvaél, hasított bele az apja réges-rég elmondott története, amely azóta egyetlenegyszer sem bukkant föl az emlékezés tejsűrű ködéből, de amely most olyan tisztán és hatalmasan jelent meg előtte, hogy kis híján a földre roskasztotta: ott álltunk kettős harapófogóba fogva, reménytelen volt a kitörés, a lovak idegesen nyertettek és ágaskodtak, mi maroknyiak pedig, akik alól már korábban kilótték a lovakat, mindenre elszánva raktuk föl puskáinkra a szuronyt, a harapófogó egyre jobban becsípett bennünket, már hallottuk az idegen nyelvű kiáltásokat, már a lélegzésüket is hallottuk, belenézhetünk a szemükbe, ekkor a hadnagyunk váratlanul visszavonulást fújatott, harsogott a trombita, mi pedig zavarodottan tekingettünk egymásra, mert mögöttünk feneketlen mocsár terült el, aztán amikor a lovasok megfordultak, fölhangzott a trombita rohamba vivő hangja, ilyen lesz majd az utolsó ítélet napján is, ennyire fültépő és kibírhatatlan, ettől a hangtól a lovak megbolondultak, szinte egyszerre fölágaskodtak, aztán visszatarthatatlanul belevitték a huszárszázad maradványát a feneketlen mocsárba, mi lovait vesztett gyaloghuszárok pedig csak álltunk ott földbe gyökerezett lábbal, megdermedve, a legkisebb ellenállás nélkül hagytuk, hogy elszedjék tőlünk a fegyvereinket, jómagam talán arra gondoltam közben, hogy Magyar Istvánnak hívják a fiatal hadnagyot, a földünk volt, rendes bácskai gyerek; végül is mindent mérlegelve úgy döntött, hogy nem indul haza, hiszen teljesen értelmetlen lenne az utazása,

⁴ Itt járja alá, Magó úr, biztos valami jó hír az óceánon túlról.

majd egyszer később, ha lehiggad valamelyest, s megnyugszik az anyja is, majd egy későbbi időpontban; bement a kőházba, amelynek eltűzött méreteit és rapancsos terméskököckáit már sohasem fogja megszokni, előkereste az apja katonaképét, azt nézte merev tekintettel még akkor is, amikor késő délután a városból hazaért doña Maria, a felesége, s megkérdezte tőle, *porquê non almoçavas preparavo o almoço no fogão*⁵, összerezzent, hirtelen erős szívdobogást kapott, s jó ideig nem tudta, hol van.

Ahogy a szekerek zörögve-nyikorogva távolodtak a hajnali szürkületből elősötétlő kastélytól és a mind jobban összezsugorodó cseledházaktól, a ládák és a karkosarak közötti résen még egyszer hátratekintett, úgy látta, erősen megpirosodott az ég, nemsokára vörösen előbújik a megduzzadt napkorong is, de ekkor már a leg-hátsó kocsin kiabált vallaki, nézzétek, ég a kastély, látni lehetett az ég alját nyaldosó lángnyelveket, az alacsonyan guruló füstgomolyagot, valaki gyújtogatott, mondta elől az apja, mi értelme ennek, még majd utánunk jönnek és visszavisznek bennünket, ő pedig borzongva humba be a szemét, s látta elégni a hófehér nádfonatú széket, Engelmenn kisasszony virágos napernyőjét, lángba borulni a csodálatos mintájú nehéz függönyöket, nem tudta fölfogni, miért kell ennek a sok szépnak elégnie, porrá és semmivé válnia, nem a kastély ég, kiabálta a mögöttük haladó kocsin Torra János, fönt imbolygott a csomagok tetején, és kalapjával csapkodta a térdét, fröcskölt a nyála, úgy nevetett, s ettől ő még jobban kezdett félni tőle, mint ez ideig, most már végképp elhitte róla, hogy megbolondult a háborúban, ne féljeteK, emberek, nem a kastélyt gyújtottam föl, csak a saját nyomorúságomat, ha porig nem ég, ott Brazíliában is holtig érezném a szagát, és egyre csapkodta a térdét a megvilágosodó reggelben, mintha a nyomorúságot tűzzel el lehetne pusztítani, mondta kedvetlenül az apja, s a gyeplőszárral a ló csontos hátára csapott.

Úgy diktálná most a becsület, hogy a halottas menethez csatlakozzon, ha jól kilépné, még a temető előtt utolérhetné, de egyre halogatja az indulást, a fényképezőgéppel bajlódik, az árokból kikevergő színészekkel társalog, segít kitolni az elakadt ponyvás szekeret, milyen lassan múlik az idő, ott volna a helye a menetben, Nagy Vince mögött, de akkor magyarázkodnia kellene a hozzátartozók előtt, hogy tulajdonképpen kicsoda is ő, mi keresnivalója ebben a hollófekete vonulásban, kifakult szafari-ingben, farmer-

⁵ Miért nem ebédeltél, hiszen én odakészítettem a tűzhelyre az ételt.

nadrágban, szürke szőrcsomókkal borított idegen arccal, elviselni a megrökönyödött és szemrehányó kiáltásokat, hát te vagy az, végtére mégis hazajöttél, osztozni akarsz te is a gyászunkban?, ott állna a nyitott sír előtt, hallgatná a kántor elnyújtott énekét, menjbe-tehátkoporsódbagyanlótesthajlékodbahiggyedhogyottannemmaradsz-bizonyáraföltámadsz, a pap idegenül csengő szavait, rekviemeter-namdonaeidominerekvieszkatinpáce, úristen, Brazíliában egyetlen-egyszer sem volt temetésen, utoljára itt, ebben a temetőben, amikor egyik nagynénjét temették, és mégis hogy megragadtak benne a szavak, az ének lejtése, a zokogások, aztán ott állna az apja és az anyja besüppedt sírja előtt, amelyet már régóta nem gondoz senki, korai még ez a szembesülés, nem készült föl rá, mincs hozzá bátorsága, mert gyáva voltál örök életedben, nem is gyáva: gyámoltalan, némi örömet érez, egész kis megkönnyebbülést, hogy még pontosan tisztában van a két szó jelentése közötti különbségnek, sohasem igyekeztél szembefordulni, örökké elodáztad a döntést, és végül minden esetben meghátráltál, ezért menekültél ki Brazíliába is: a közelítő háború, a súlyosbodó életkörülmények elől, a könnyebbnek hitt ismeretlen felé, ezért nem jöttél haza az apád temetésére sem, majd később az anyádéra, mert féltél a nyakadba szakadó valóságtól, ábrándozni szerettél inkább mindig, ülni a napon és ábrándozni, gyámoltalanságból szántad rá magad arra is, hogy végre hazalátogass, mert végképp ráeszméltél, hogy nem sok közöd van már ahhoz az asszonyhoz, akit a környezeted doña Mariának hív, s aki szült neked két idegen gyereket, Teresa Magót és Antomú Magót, akik aztán megajándékoztak a még idegenebb Rosa és Maria nevű unokákkal, haza is akkor jöttél, amikor itt maradt senkid sincsen, csak az anyaföld, s amikor majd lejár a látogatásra szánt idő, tétovázni kezdesz, hogy elindulj-e vagy maradj itt végleg; a gyászmenet már rég kicsúszott látómezejéből, csend van körülötte, most eszmél csak rá, hogy nem hall harangszót, persze, ebben a faluban soha nem épült templom.

Reggel volt már, szikrázó reggel, mind magasabbra emelkedett a nap, a kosarak és ládák közé süppedve egyre gyakrabban kérdezgette az apjától, látszik-e már a templomtorony, mert akkor nemsokára beérnek a faluba, az apja hallgatag volt, helyette az anyja válaszolgatott fátyolos hangon, valamitől meg volt ijedve, nemsokára látszik, kisfiam, nemsokára, csak ne nyugtalankodjál, mitől lehet így megijedve az anyja?, az állomásra hajtanak majd legelőször, akik nem jönnek tovább, visszahajtják a lovakat, ők

pedig vonatra ülnek, most utazik életében először vonaton, sokáig zötyög majd velünk, mondta az apja, amikor fölkészítette a nagy útra, a városban átültünk másik vonatra — várost is most lát majd először, milyen lehet a város magas házaival és kiteglázott utcáival? —, ez a vonat már sokkal gyorsabb és kényelmesebb lesz, ezen egymáshoz bújva aludni is lehet, aztán harmad- vagy negyednap odaérünk a nagyvízhez, amelynek tenger a neve, de boldog is lesz, ha megpillantja a tengert, amióta csak hallott felőle az emberekől, csak utána vágyalkozik, sehol fák, tarlók, kukoricaföldek, sehol egy kastély, nádtetős cselédházak, csak a nagyvíz, belegázol majd legalább térdig, megmosdik benne, itt végül hajóra szállunk, amit nem lovak húznak, nem is síneken gurul, hanem a víz hátán úszik, csak el ne süllyedjen az a hajó, ijedezett az anyja, mert édes Istenem, akkor mi lesz mivelünk, még a sírunkra se hozhat virágot senki, dehogy süllyed az el, nyugtatgatta az apja, már mért süllyedne, majdnem két hónapig visz bennünket a hajó, legalábbis így mondta a jegyző úr, aztán amikor megint földet ér a lábunk, az már a végállomás lesz, Brazília; édesapám, milyen lesz az a Brazília?, ott majd mi is olyan gazdagok leszünk, mint az Engelmann tekintetes úrék?, igaz, hogy ott mindennap jóllakhatunk?, az apja konokul hallgatott, az összegubancolódott hajtószárral volt elfoglalva, az anyjából kezdett el váratlanul ömleni a szó, soha nem hallotta még egy szuszra ennyit beszélni: ha az Isten is úgy engedni, megtollasodunk, minden áldott vasárnap csirkét vágunk, azt esszük meg ebédre, nekem lesz két selyemruhámm, tisztára olyan, mint az Engelmann tekintetes kisasszonynak, az egyikben templomba járok, a másikban vasárnap délutánonként kiülök a gangra süt-kérezni, egészen kipirult napbarnított arca, eltűntek szeme sarkából a szarkalábak, a kis Gellért tengerészruháát kap majd, abba jár iskolába, maga meg vasárnap reggelenként fölveszi az ünneplő ruháját, átolvassa az újságot, és szivarozik közben, akárcsak a tekintetes úr, ha pedig kimegyünk a földre kávéát szüretelni, szép ruhában megyünk, nem olyan rongyosban, mint otthon szoktunk, fasza tört ennek a rengeteg szépségnek, mordult közbe mérgesen az apja, azért megyünk ki, hogy dolgozzunk ott is látástul-vakulásig, hogy összekaparjunk egy darabka földre meg saját házra valót, ezért megyünk ki, nem a selyemruháért, és olyan erővel csapott a ló hátára, hogy csak úgy porzott.

Csicalassan haladtak előre a tarlók és szántások közt kanyargó dűlőúton, nyikorogtak a szétszáradt agyú kocsikerekek, kímélet-

lenül szikkasztott a nap, hajszálpontosan a tarkójára sütött, érlel-
forralta az agyvelejét, már nem volt kedve semmit sem kérdezni,
az volt számára a legfontosabb, hogy minél jobban behúzódjon a
csomagok árnyékába, de ott is kibírhatatlanul meleg volt, távoli
égzengést hallott, de nem nagyon figyelt rá, el is szunnyadhatott
közben, aztán már egészen közel zörgött az ég, majdnem a fejük
fölött, felnézett, és körös-körül sötétben gomolygó felhőket látott,
itt-ott tejfehér bodrozással, vihar lesz, mondta az apja, s ettől erős
szívdobogást kapott, egyes-egyedül van otthon a sötétbe boruló
szobában, mintha valaki lópokrócot akasztott volna az újságpapír-
ral befüggönyözött ablak elé, a sűrűsödő villámlások összevissza
táncoló borotvaélként hasogatják föl a sötétséget, nagyokat dördül
az ég, remeg az egész szoba, az almárium tetején csilingelni kezde-
nek az egymáshoz koccanó üvegpoharak, ezt az éles hangú csilin-
gelést már sohasem fogja elfelejteni, mintha szünet nélkül sikoltoz-
na valaki, félelmében a frissen fölmázolt földre kuporodik, a gyé-
kénycsik pattog-perceg alatta, kint a nádtetőt tépi a szél, az abla-
kot suhogtatja az eső, majd kopogtatja-veri a jég, szentelt gyertyát
kell ilyenkor gyújtani, ott lehet valahol a gerendán, nem mer meg-
mozdulni, hogy székre állva fölkapaszkodjon érte, a villámfény
lángba borítja az Olajfák hegyét, a térdeplő Úrjézus szigorú arcát,
ilyenkor imádkozni kell, egyedül az segíthet, miatyánkkivagya-
mennyekbszenteltessékmegateneved, megakad az imádkozással,
mert a jégeső egyre hangosabban ropogtatja az ablaküveget, Úr-
jézus ne hagyd, hogy édesanyámat meg édesapámat agyonverje a
jégeső, recsegetve betörik az ablaküveg, ömlik be a szobába a víz,
csorog le a fehér falon, folyik be a gyékények alá, reszketve a be-
vetett ágyhoz szalad, lerángatja a lepedőt, tömi a résbe, fölnyalából-
ja a párnát, székre kapaszkodva gyömöszöli az ablaküvegbe, így
talál rá az apja meg az anyja, ahogy zokogva a csuromvíz párnát
nyalábolja; itt a zivatar, mondta az apja, Nagy Vince már a kocs-
ülésen állva intézkedett, nagy csontos alakja belemeredt a tájba,
mint akit semmiféle vihar nem képes onnan kimozdítani, emberek,
a lovakat kössétek a kocsiodalhoz, takarjátok le ponyvával, pok-
róccal a holmikat, az asszonyok és a gyerekek húzódjanak a szeke-
rek alá, már itt is a szele, kiabálta valaki, erős szél söpört végig
a lapon, belekapott a lovak sörényébe, megemelgette a pokróco-
kat, harsogtatta a kukoricaleveleket, nagy szemű eső kezdett esni,
aztán jéggel tetézett felhőszakadás zúdult rájuk, a lovak idegesen
toporogtak és nyerítettek, a férfiak fejükre terített zsákokkal, ka-

bátokkal még mindig a szekerek körül sürgölődtek, pillanatok alatt lehűlt a levegő, egyszerre lúdbőröztető hideg lett, a kocsik alá is bevert a jeges eső, reszketve bújt az anyjához, és csodálkozva tapasztalta, hogy az is reszket, micsoda ítéletidő, segíts Jézusom, mert különben beleragadunk a sárba, soha nem jutunk el Brazíliába.

Amikor elvonult a zivatar, és sárosan, ázottan kimerészkedett a kocsi alól, elborzadva látta, hogy a laposban eltűntek a tarlók, a kukoricatáblák, mélybe merült az út, mindenfelé víz van, majdnem akkora víz, mint amilyenbe álmában belegázolt, a felnőttek is hitetlenkedve nézték, még a férfiak is, az asszonyok a kezüket tördelték, Jézus Mária, mikorra víz, mi lesz most velünk?, de Nagy Vince és az apja máris észbe kaptak, rendezgették a megtépázott holmit, kicsavarták az átázott pokrócokat és kabátokat, kapkodva fogták be a lovakat, addig kell kimenni innen, amíg el nem ázik a föld, most még átmehetünk a vízen, mert kemény az alja, de ha megpuhul, az isten se húz ki innen bennünket, örökre beleragadunk a sárba, és már indultak is: a lovak ágaskodva nyerítettek, nem akartak nekikimenni a csillogó víztükörnek, aztán mégiscsak nekimentek, pedig nem látszott semmiféle út, térdig, majd szűgyig jártak a vízben, prüszköltek, gőzöltek, habos lett a faruk, a hátuk, az oldaluk, de nekifeszülve csak mentek előre, mintha tudták volna, hogy a közepén nem lehet megállni, s mert a férfiak ordítva gyíztek és ostoroztak; a szekerek meg-megbillentek, kész csoda, hogy valamelyik föl nem fordult, hullámozott, habzott, fröcskölődött a víz, befolyt a kocsioldalakon, fölcsapódott az ülésekre, mögöttük egy asszony sikoltozni kezdett, aztán nyögni és jajgatni, valami történhetett, de ekkor már át is értek a vízen, megint láthatóvá vált a kociút, ami most sáros volt és csúszós, előbújtak a nedvesen csillogó tarlók, a megszaggatott levelű kukoricatáblák. Megálltak, mögöttük az asszony tovább jajgatott, ült a kocsi tetjén, a hasát fogta, és egyre jajgatott, csoportosulás támadt körülötte, asszonyok szaladgáltak ide-oda, közöttük volt az anyja is, látta, hogy pokrócot teregetnek a sárba, leemelik a jajgató asszonyt, a pokrócra fektetik, hiszen ez a Lajkó Böske néni, az asszonyok körülvették, eltakarták előle, egyelőre nem mehetünk tovább, jött oda az apjához Nagy Vince, irgalmatlan a sár, a lovak kidöglöttek, Lajkó Böske se jöhet tovább ilyen állapotban, abrakoljunk egyelőre; végső soron átkeltünk a nagyvízen, nevetett az apja, úgy is vehetjük, hogy célhoz értünk: éppen itt a nagylaposon túl osztja a község az ingyen házhelyeket, Nagy Vince ingerülten

legyintett, ne bolondozz már, ment beléd vágok, az asszonyok gyűrűjéből erőteljes gyereksírás hallatszott, ki gondolta volna, magyarázta pihegve az apjának az anyja, alig látszott meg rajta, közben a nyolcadik hónapban volt, kisfiú lett, erős és egészséges, ő persze semmit nem értett az egészből, de ekkor már jött oda hozzájuk a bicegő Lajkó Péter, magasan a feje fölé tartva egy rúgkapáló, hangosan bömbölő, kisgyerek formájú valamit, a száját nem tudta befogni, úgy örült neki, mi most már megérkeztünk, nekünk ez lett a Brazília, igaz-e, kicsi Lajkó Illés?, égi jel, suttozták az asszonyok, az Isten akarata, és az embereikre meg Nagy Vincére néztek; énram ne tekingessetek, mondta Nagy Vince, engem nem bolondítottok meg, alki tovább jön, az induljon utánam, de senki nem mozdult, fölugrott az ülésre, elkeseredetten verni kezdte a lovat, de az, bárhogy is erőlködött, a megüledett kocsi nem tudta kiszakítani a sárból, lófaszt égi jelek tantanak itt bennünket, szitkozódott, lófaszt égi jelek, hanem ez az istenverte sár, ez nem akar kiengedni a markából, lekuporodott a kocsi tövébe, hátát a küllőknek vetette, vállát rázni kezdte a zokogás, összegyűrt kalapjával a könnyeit törölgette — ekkor látott életében először férfiembert sínni; az asszonyok továbbra is a csecsemő körül forgolódtak, te már itt születél a vízen túnan, kicsi Lajkó Illés, mire születél vajon?, te kis ártatlan, neked tán már könnyebb életed lesz, mint nekünk többieknek, segítsen meg az Isten, a férfiak ezalatt hevesen tanakodtak, aztán Nagy Vince földhöz csapta a kalapját, hát akkor legyen minden az akaratotok szerint, tenékkületek én se mehetek sehova, idegen földön egyedül olyan az ember, mint az ördögszekér, kedvére sodorja ide-oda a szélvihar, ha elfogadjuk itt a házhelyeket, a jegyző úr el fogja intézni, hogy visszakapjuk a vonatjegyért meg a hajójegyért kiadott pénzt, azon már hozzákezdhetünk az építéshez; a férfiak arcán megkönnyebbülés látszott, az asszonyok minden ok nélkül kuncogtak-nevetgéltek, Lajkó Péter pedig táncra pendült a rossz lábával, de gyorsan megérkeztünk, kiabálta, ez a hely lesz most már a mi Braziliánk. 1925 nyara volt ekkor, említette jóval később az apja, talán 1925 júliusa.

RÉTI CSÍK A DUNÁBAN

GOBBY FEHÉR GYULA

Az ősszel a Duna-parton sétáltam. Magam sem értem, miért jut olyan kevés időm mostanában a Duna-partra. Gyermekkoromban mindennap kinn voltam, egyik házi feladatommal sem késtem el, és még unatkozni is volt időm. Az őszi nap felé fordítottam arcomat, és lehunytam a szemem. A Duna most is mozog. Aztán már láttam, hogy a Macska-sziget előtt új homokpad keletkezett, és a séta folyamán három új ledőlt fát láttam, a víz alámosta őket, csendben belehanyatlottak, a horgászok számára lehetőséget biztosítva új etetők nyitására és egyben vitatémára is, mert az mindig hosszú harc után dől csak el, ki veszi birtokba a kedvező horgász-helyet. A napnak nem sok ereje volt már, de én élveztem simogatását, és nagyon kellemetlenül érintett, mikor rám köszönt egy érdes hang: Jó napot, Fehér úr, mondta, és én dühösen fordultam meg. Sohase tudom, miképpen reagáljak, ha úrnak szólítanak. Iskoláskorunkban belénk verték, hogy uraknak csak a burzsujokat szólították, annak meg a mai napig nem érezhetem magam, hiszen a hónap végén szégyenszemre nyugdíjas apámhoz fordulok néha kölcsönért, ha meg elvtársnak szólítanak, először mindig meg kell gondolnom, elvtársnak tekintem-e a hozzám forduló. Tudom, hogy a megszólítás csak forma, semmilyen tartalmat nem hordoz, de minden esetben végiggondolom ugyanezeket a dolgokat, erről nem tehetek. Ne haragudjon, mondta az illető, akiben Horákot ismertem föl, a szerszámgépgyár egyik tisztviselőjét, akit gyakran láttam már a Dunán, mikor Lajos bátyámnál laktam a Köves nevezetű nyaralótelepen, ahol a nagybátyám volt az őr, ne haragudjon, de magának akarom adni ezt a halat. Horákon tipikus horgászgúnya volt. Gumicsizma, használt, bő és foltozott nadrág, kopott kabát és az elmaradhatatlan szalmakalap. Elég szerencsétlenül festett, így megsajnáltam, és nem utasítottam vissza. Jobb kezét

felém nyújtotta, benne egy vékony kis fűzfavesszőn apró, húsz-huszonöt centis hal lógott. Először nem is ismertem föl, de Horák maga mondta: egy réti csík. Valamikor én is sokat ettem, Kishegyesen rengeteg volt belőlük a Krivájában, és én Horváth suszteréknál ettem, kóstoltam meg az ízt. Horváthék előtt kanyargott a Krivaja, és a szomszédok merítőhálójával fogták belőle a csíkokat. Egy merítésre néha négy-öt is fölkerült ezekből a törpeharcsára hasonlító, apró, de ízletes húsú halacskákból. Hihetetlen. Horák meglengette a levegőben a csíkot, aztán a kezembe nyomta. El sem akartam én sem hinni, magyarázta, de ez mégiscsak egy közönséges réti csík. Hogy mit keres a Dunában, ne is kérdezze. Nem engedett el az ajándékkal, hanem belém karolt, és levezetett a ladikájához. Négy botja hajlott a víz fölé mozdulatlanul. Leült a csónak szélére, gyors mozdulattal egy üveget emelt ki a háta mögül, és felém nyújtotta. Igazi eper, mondta büszkén, én szedtem a lányokkal a nyáron. Eszembe jutottak a lányai. Az idősebbik is legalább hat évvel volt nálam fiatalabb, de mikor Lajos bátyáméknál laktam, ők voltak azok, akik mindenáron az erdő mélyébe akartak cipelni, ahol senki sem lát bennünket, meg akartak tanítani, milyen az igazi férfi. Az a szomorú igazság, hogy ez a terük sohasem sikerült. Horák megrázta az üveget: nézze, mondta meggyőződéssel, ilyen koszorú csak a cukrozatlan pálinka tetején van, ez garantáltan cukrozatlan. Köszönöm, mondtam, én akkor sem iszom, mert a májam vacakol. Én is helyet foglaltam a csónak szélén, és irigyen figyeltem, miként önt le legalább három nagy kortyot a torkán Horák. Rám pislantott, aztán felém nyújtotta az üveget. Úgy tettem, mintha innék, de csak az ízt kóstoltam meg. Könny futott a szemembe. Talán az irigységtől. Na, látja, mondta Horák, és a szemébe húzta a szállmalkalapot, mondom magának, Fehér úr, hogy ez nem cukrozott. Nem éreztem rajta az eper ízt, de az biztos, hogy kétszer főzött, jó pálinka volt. Horáknak már ködös volt a tekintete tőle. Másfél év óta ez az első hal, amit fogtam, mondta egész halkán. Képzelteti, hogy érzem magam. Én még igazi horgász vagyok, nem ilyen kocahorgász, mint a maiak. Nekem nem kell japán műanyagszálas bot, meg amerikai műcsali, meg nyugatnémet szagosgiliszta, sóhajtott egyet, aztán meghúzta az üveget. Nem szóltam közbe, tudtam, ha nem a megszokott hangján beszél, akkor titkaiba avat bele, minek szalkítottam volna félbe. Én még a régi módszerek szerint horgászom, minden héten kétszer etetek ezen a helyen, minden alkalommal

hajnali kettőkor jövök, mindig beleköpök a vízbe, ahogy tanul-
tam, de másfél év óta ez az első hal, ami a horgomra akadt. Ezt
se vihetem haza. Rám vetette a szemét, nagy és kék szeme volt,
mint a teheneknek. El se mesélhetem senkinek, magán kívül, Fehér
úr, mondta bizalmasan. Bizonytalan mozdulatot tettem, de erre
megnyugtatót: az ilyen írófélének úgysem hinnek el, ha aztán
továbbmesélné, mondta. Tudják, hogy nagy a képzelete, meg hogy
ki szokott találni mindenfélét. Én se hinném el, ha azt mesélné
nekem, hogy a Radios fogott egy réti csikot a Dunában. Jó vicc-
nek venném, és jót is nevetnék rajta. Fölemeltem a bal kezemet,
még élt a kis hal, mozgatta a farkát. Horák kortyintott az üveg-
ből, aztán, hogy én visszautasítottam, eltette a csónakdeszka mö-
gé. A fejét csóválta: másfél éve várom, hogy fogjak valamit. Már
otthon is kiröhögnek. A lányaim is kiröhögnek. A feleségem érdek-
lődik az ismerősöknél, nincs-e szeretőm, mert hogy minden pecázás-
ról üres kézzel térek haza. És akkor ezt, köpött egyet, de nem a
Dunába, hanem a homokba a lába alá, ezt a vackot, ezt a hitvá-
nyat, ezt a lehetetlent kapom horogra. Egyáltalán mit keres ez a
folyóban? Hogy került ide? Mosolyogtam. Választ nem várt ő
sem. Visszadobom, mondtam, de úgy elkapta a karomat, hogy föl-
szisszentem. Őszintén mérges lett: dehogy dobja, dehogy dobja,
hiszen akkor a szerencsémét dobja el. Fehér úr, én megbízok ma-
gában, mondta. Nagyon örülök, mondtam. De komolyan gondo-
lom, jelentette ki, és bólogatott hozzá. Azért is adtam a maga ke-
zébe. Vigye haza, és süsse meg. Fogyassza egészséggel. Még egy-
szer megnéztem a halat, nem sok fogyasztanivaló volt rajta. Horák
is odanézett: tudom, hogy nem túl nagy, de a kedvemért egye meg.
Nekem szükségem van a szerencsére. Látom, mondtam. Igen, haj-
totta le a fejét. Azelőtt nemcsak közönséges pontyokat fogtam én
erre felé, hanem fogtam fenékjáró küllőt, piros szemű kelét, suj-
tásos kűszt, ezüstös balint. Már a nevéből kihallani, milyen büsz-
ke voltam a tudományomra. De most egy egyszerű kárásznak is
nagyon megörülnek. Megértem, mondtam, és fölálltam, hogy foly-
tassam a sétát. Mostanában annyit ülök és beszélgetek, hogy erre
még a Duna-parton se volt kedvem. De Horák is felugrott: ne
menjen még, suttogetta, el kell még valamit mondanom magának
bizalmasan. Közeliől látszott, hogy kék szeme mellett piros erek
hálózata csüng, lehelete pedig az eperpálinka huzamosabb fogyasz-
tásáról tanúskodott. Ne menjen még, mondta, el akartam magának
mesélni, hogy mennyit síkkasztottam. Először úgy tettem, mintha

nem is hallottam volna, hogy mit mond. Reménykedtem is, hogy nem jól értettem. Már éppen eléggé zavarba hozott az urazással, a halacszával meg a bizalmával, de semmiféle sikkasztásról nem akartam hallani. Elégé kíváncsi természetű vagyok, de azt azért már megtanultam, hogy ha más bajába ártom magam, valamiképpen én is mindig ráfizetek. Mennem kell most, motyogtam, be kell fejeznem a munkámat. De Horák elém állt, és könyörögve fogta meg a karomat: valakinek el kell mondanom, nem hallgathatok örökké róla. Jól van, mondtam, hát az ugye természetes, hogy az ember nem hallgathat, de most elég sok eperpálinkát ivott, Horák úr, most már én is uraztam, méghozzá lelkiismeret-furdalás nélkül, mert aki sikkasztott, és főleg, aki még ezt mindenáron be is akarja majd nem teljesen ismeretlen embernek vallani, az csakis úr lehet, inkább úr, mint elvtárs az én szememben, majd ha kijózanodik, mondtam, akkor megkeres, Horák úr, és akkor mindent elmesél nekem, amit csak akar, Horák úr. De csak nem engedett el. Nem erőszakosan, inkább könyörögve tartóztatott. Azt hiszem, ha erőszakoskodnék, megszabadulok tőle, mert bennem is följött volna a méreg, de ő elengedte a karomat, és síró hangon könyörgött: ne menjen el, Fehér úr, maga meg fog érteni, senkinek el nem mesélhetem. De ebből nekem is bajom lehet, mondtam, ha maga valamiféle sikkasztásról beszél. Miért vegyem magamra a gondját? Mert maga hisz nekem, mondta, lám, a réti csíkot is elfogadta, más már rég elhajította volna, más már rég azt kérdezi, honnan szereztem, más arra gondolt volna, hogy bolonddá akarom tenni... Én meg hagytam magam, mondtam dühösen. Erre felkapta a fejét: dehogy hagyta, maga érezte, hogy nem hazudok, mint ahogy azt is érzi, hogy valóban sikkasztottam... De engem nem érdekel, kiáltottam. Mert ha tudomásul veszem, tennem kellene valamit. Horák visszareszkedett a csónak szélére, és az üveg után nyúlva majdnem egészen nyugodt hangon mondta: tenni nekem kell valamit, kedves Fehér úr, mert rá kellett jönnöm, hogy elhagyott a szerencsém. Éppen másfél évvel ezelőtt kezdtem el sikkasztani, s azóta egy nyavalyás búcót se fogtam. És még pénzem sincs, mert mind elköltöttem, tudja, mire? Nem érdekel, feleltem, de oda se figyelt, hanem folytatta: lottózásra, Fehér úr, semmire, a levegőbe dobáltam, a szerencsémét kerestem, mert bíztam benne, hogy van, érti? Nem értem, feleltem, de már belejött a vallomásba, nem állt meg: anynyiszor olvastam már hasonló esetet, és mindig tudtam, hogy hülye az illető, mint ahogy magamról is tudtam, hogy hülyeséget csi-

nálok, de nem voltam képes abbahagyni, először azért, mert bíz-
tam a véletlenben, később meg azért, mert már nem voltam képes
elég pénzt szerezni, hogy visszarakjam, érti? Nem értem, feleltem,
de ismét hiába. És akkor ma jött ez a csík, mondta keserűen, mit
akar ez jelenteni? Fölemeltem a halat, az legyintett egyet a far-
kával, legyöngült már. Azért könyörgök, hogy ne dobja el, foly-
tatta Horák, hátha meghozza a szerencsém, de hazavinni se me-
rem, mert mit lehet vele kezdeni, mi négyen vagyunk felnőttek,
meg a két unoka is ott van, nevetséges vagyok ezzel a szegény réti
csíkkal. Meghúzta az üveget, és mikor magasra emelte az arcát,
akkor láttam, hogy sír. Elfordultam. Nem akadályozta meg, hogy
elinduljak, de egypár lépést mellettem jött, és beszélt tovább: ma-
ga ezt érteni fogja, mert maga olyan íróféle, aki az emberekkel
törődik, mondta sírós hangon, nekem szükségem van a szerencsére,
mert anélkül tönkremegy az életem teljesen... Hirtelen szembe-
fordultam vele. Csak nem akar még többet lopni?, kérdeztem. Csak
azért, hogy lottózzon? Lesütötte a szemét, majd zavarában levette
a fejéről a szalmakalapot. Eszembe villant, hogy rajtunk kívül
nincs senki a közelben, de ő részeg volt, nem ijedtem meg tőle. És ezt
nekem akarja előre bevallani?, kérdeztem. Paphoz kellett volna
mennie, kiabáltam vele, és ha lopni mer, nekem kutya kötelessé-
gem, hogy följelentsem, érti? Hagyjon békén a lopási ügyeivel! Ho-
rák nem nagyon izgatta magát azon, hogy én mit mondok. Meg-
forgatta a kezében a kalapját, aztán a fejébe csapta. Tudtam, hogy
egyedül maga fog megérteni, mondta, azzal visszaballagott a la-
dikájához.

Két teljes hétig gyötörődtem rajta, mit csináljak. Jó néhány mó-
dozata volt, hogy megtudjam, mi a helyzet a szerszámgépgyárban.
Magam is elmehettem volna, újságíró barátaim közül is megkérhet-
tem volna a gazdasági ügyekkel foglalkozókat, nézzenek utána,
rendben folynak-e a gyár ügyei, mi a helyzet a pénzügyekkel, de
nem akartam én keverni a bajt Horák körül. Olyan sikkasztóról
még nem hallottam, akinek az ügyletei ki nem derültek volna. Ha
nem előbb, akkor utóbb. Talán Horák számára is jobb lenne, ha
előbb derülnének ki, mert akkor kisebb bűnnel vádolnák. Azon
gondolkodtam, lehetséges, így akart fényt deríteni üzelmeire, raj-
tam keresztül akart véget vetni nekik. Viszont, részeg fejjel ug-
rathatott, nevetségessé teszem magam, ha följelentem. Két hét múl-
va megoldódott a dilemmám, mert az újságban megjelent a hír,
hogy Horákot elütötte a zebrán egy autó. Nem ugrott a koci

elé, nem öngyilkosság volt. Teljesen szabályosan közlekedett, szabadot mutatott a lámpa, az autós volt az oka, tilos jelzésen rohant keresztül. A szerszámgépgyár negyedoldalas gyászjelentésben búcsúzott hűséges munkatársától. Nagyon megbántam, hogy akkor délután elrohantam a partról. Soha nem fogom megtudni, miképpen sikkasztott úgy Horák, hogy nem vették észre. Milyen módszerrel követte el a bűnt. Ezt kellett volna megkérdezni tőle. Sajnos, mindig utólag jutnak eszembe a helyes kérdések. Akárcsak a helyes válaszok. A réti csíkot viszont sóval ledörgöltem, megtisztítottam, és megsütöttem. A feleségem ugyan sajnálta, hogy annyi olajat elfogyasztok azért a kicsi halért, most amikor alig lehet olajhoz jutni, de én nem sajnáltam. Mert a réti csík húsa nagyon ízletes.

VASS ÉVA VERSEI

MELY VIHAR SODORTA

portyáinkból hazatérvén
a domb előtt megtorpanánk
társaink
gazdag zsákmányuk bontogatják
idevillan
fácánjuk ékes tolla
őz feje lóg
durva botokon
a szélben vérszagot vélünk
hűvös ruhák lobognak —
pótolhatatlan nedvességigény
vadít-e
vagy belátásra készítet
a látvány
kint felejtett anyaszobor
a sugárúton
télvíz idején
arcodra
repedéseket mar a fagy
(eme érzékeny réteg mely
szúrásainkra kihólyagosodván)
allergiagyanús
hályogok/szimptómák/fintorok
ár ellen úszol
zúzmara recosen
soraid közé
izmokban elakadt gépezet

mely vihar
sodorta ide ágait

ALANYTALAN

még fel sem száradt
feszíti kötelét
felold/elenged
sötét egék alá sodor
ujjnyi bevágás
a mennyezeten
kulcsszók sorakozója
itt rend van
és nem történik semmi

AMINT
KIHAJOLTÁL A TÉRRE

a. m. fiatal kollégájának
épp a tannenbaumot énekelte
karácsony előtt
s mert kikönyököltél
b. z.-t is láttad
harsogó léptekkel/öltözékben
a keddi próba után
s lévén a könyöklés
távlati
beláthattad az egész utcát
terhekkal megrakott
pótkocsik imbolyogtak
megmozdult benned
a világ
legnehezebbik sarka

ÖT VERS

IVAN V. LALIĆ

AZ UTOLSÓ NEGYED

A Hold magát emészti el
Június ereszkedőjén: az utolsó negyed.
S a század is felfalja önmagát, miként a Hold:
A torkolatba fordul, ferdén s egyre sebesebben.

Sortűz az óceán fölött: flotta. Hajózó útírány:
Dél—délnyugat. Szilánkjaira hull a hang,
S az ózonréteg megtelik velük;
A nyersolaj-folt három mérföld a víz színén,
Tengerbe mártott pávafark;
S az Alpok sok megénekelt fiának, kik rettenthetetlen
Hágnak át lélekvesztő hidakon az örvények felett,
Térdében víz: a megmentő már
Látja is talán, miként nő a veszély,
Tapasztalat a kenyere, s fekete tejet kortyol.

Valami rossz szellem éjjel összedúlja
Értelmét egy könyvnek, amelyet az első egyensúly
Aranykorában megszerettél. Vagy zengőn
Megg pattan egy pohár az asztalon. Eközben
Hírt hozó láng sorra lobban és kialszik: mondván:
Kihuny a tűz. S ily módon nő a meg nem értés
Légtére, hangtalan, akár a zuzmó.
A tolmácsok meg egyre írják összehasonlító
Szótárát a félelem s a reménység nyelvének,
De nem tudnak megegyezni a tartalmában.

Te azonban ne hagyd, hogy túl hirtelen
 szívedre nehezedjen a várakozás:
 Az összefogni készülő erők csak most kezdik még sejteni
 Egymást s tulajdon körvonaluk,
 de máris kicsorbulnak
 Kézírásodban, sötétben és sietve.
 Számláld össze a megbízható szavakat,
 s a legutolsót hagyd meg magadnak.

AMIHEZ MINDEN FATÖRZS ÉRT

Markónak

Tanuld meg, szívem, amihez minden fatörzs ért:
 Hogy elrendezze gyökerét és egyenesen a porhanyós
 Sötétbe döfje; nem a kőbe, hanem a
 Kő köré; nem az agyagba,
 Hanem a víz felé, mely ott van a közelben;
 Nem az ellenállásba, hanem a szeretetbe, mely kész
 Válaszolni nyomban a gyökér-nyomás nyomán,
 A gyűrűs tengely hosszán föl egészen az elágazásig,
 És még tovább, az ágak rézsút ikapaszzkodóján,
 Az alulsó szomjúság elosztását ismétli fönn a fényben,
 A szélben, a szimmetriában, az egyensúlyban, mely
 Nadírt, zenitét egyesít; végül, egészen a gyümölcsig,
 mely súlyával kívánja szenvedélyesen bevégezni
 A mozdulatot. Ha nem cselekszik így a maga
 Kárára, úgy satnya lesz a lomb és görcsös
 A kinyújtózás erőfeszítése, csúf a kéreg,
 A termés megviselt és gyenge. Ezt tudja minden törzs.
 Ne végy példát, szívem, a bolond olajfától,
 Ki görög isteneket hord fejében, s a kő szerelmese,
 S a kigyóé, kit gyökerében rejteget.

A VARJÚ MONOLÓGJA

A galamb, úgy hiszem, sokkal alkalmasabb
 Ellátni ezt a feladatot, hogy csöppnyi
 Fáradt csőrében a hírt hozza, mint jelképet,
 Mint ágat, raményt, festő modelljét,

Kinek plakát a béke. Ezért a közönyt választom,
 Most, amikor eldugultak az örvényforrások
 S az ég csatornáit. A józan ész választom:
 Előttem az özönvíz. Fekete tollamon hordom a napot,
 Csak a magam dolgára figyelek, a hordalék alatt
 Úgyesen vájom a bűnösök szemét. Károgok.
 Címerre festenek majd, s amint állok a havon
 Feketén, mint egy betű. Megtanítanak, hogy mondjam:
Nevermore. Hírt szerzek magamnak. A galamb viszont
 Egyszerűen arra termett, hogy elássa ezt a feladatot:
 Az ő alakjában a remény nőjön tollá,
 Az én tollamban a borzalom nyerjen alakot.

EMLÉK ANYÁMNAK

Öregedvén, ahogy minden tapasztalatommal
 A hozzád közeledés tudományát gyakoroltam,
 Te a lombos hárs alatt egyre fiatalabb lettél
 Emlékezetemben s az egyre ritkuló ünnepeken,
 Amikor álmodban megjelenysz. Ami most minket elválaszt,
 Nem az évek, hanem a megvalósíthatatlan terének érzett
 Szeretet. Az unokáid túlnőttek,
 Vagy majdnem, akkori természetemen,
 Amikor szavaink még egyazon levegőben
 Remeghettek, mint egyugyanazon fa levelei;
 Most nekem szavaim vannak, neked hársleveleid,
 És talán másik fiaddal beszélgetsz,
 A meg nem születettel, egy számomra ismeretlen nyelven,
 Így hát azt sem tudom, kinek a hűsége segít jobban
 Elviselned a halált: az övé-e vagy az enyém.
 Ami most minket elválaszt, nem az évek, hanem
 Tehetetlenségem, hogy lekaparjam ikonodról
 Az aranyat. És ha meglátogatlak,
 Azt is mind ritkábban, és egy kis lángot teszek
 Neved s a durván értelmetlen számok alá:
 1912—1946, tudom, hogy hiába keresem
 Legalább kisujjad mozdulatát a hangyáéban,
 Amely ott araszol a keresztek árnyékában, hol
 Láthatón, hol láthatatlanul, a fénytől függően:
 És valójában a fényen kívül nincs is másról szó.

A TOPČIDERI PLATÁN

Istenem, ő a szilaj egészség, s mégis milyen beteg!
 Tagjai mint boa tekeregnek tova és növe — Mondom,
 Tagjai, mert ezek nem ágak; ez növényi eredetű
 Beteges gravitáció, mely már-már össze-
 Roppantja a rozsdás támaszakat, mint valami
 Fogpiszkálót. Istenem, micsoda fa!

Az IVL iniciálé, melyet a kéregbe
 Egy gyermek vésett be negyven év előtt,
 Ellenészett, mint a vízre rótt betű,
 S a szélbe mondott szó;

mennyi szél fér

Ebbe a fába, ebbe a koronába, mely
 A topčideri levegőt koronázza. És mennyi fény!
 Elgondolom: ebbe a platánba annyi fény fér,
 Amennyi egy téli napba, vagy a sétálók,
 A járókelők átlagéletébe. Istenem, micsoda fa...

Három platáncsemetét ültetett el valaki,
 Így beszélük, egy meszesgödörbe
 A szegényes szerb Versailles építőhelye mellett,
 Nem törődve az esetleges következménnyel —
 A következmény későn bontott lombot, de a levélzet
 Terebélyes és meggyőző. Ez a fa egy csodalény,
 De jóra való; egy jel, amelyet lassan vésett bele
 Másfél század, ormótlán és olvasható:
 A tengely elmozdult, de ez nem változtat
 A mozdulat teljes értelmén.

TÚRI Gábor fordításai

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ÉLCEK, NÉPI ANEKDOTÁK

SZELI ISTVÁN

Tőke Istvánt évtizedeken át foglalkoztatta az itt csak töredékesen bemutatott anekdotagyűjtemény* közrebocsátásának a gondolata. Szerénysége, a nyomtatott szó iránti tisztelete és talán túlzottnak is mondható aggályoskodása volt az egyik oka annak, hogy ez csak most, idő előtti távozása után került az olvasó asztalára. Pedig tudatában volt, hogy olyan anyaggal dolgozik, amely rendkívül érzékeny a gyorsan múló idő korróziójára, s menthetetlenül süllyed el a tegnapi emberrel együtt. Olyan anyaggal, amely önmagán túlmutatva egy alig letűnt korszak hétköznapijainak, a félmúlt szemlélet-, gondolat- és érzésvilágának semmi mással fel nem idézhető ízeit és árnyalatait képes felvillantani, megéreztetni a maradékkal. Nem ok nélkül idézi a *Híd*-ban közzétett anekdotáihoz írt előszavában Illés Endre szavait: „... ez a mikro-műfaj sokszor jobban átvilágít egy-egy embert, egy-egy helyzetet, egy-egy kort, mint a hosszú lélekbúvárlások. Kulissza nélkül tudja a lényegét felidézni.” Gyűjtőnk azonban attól tartott, hogy — miként mondogatta — ezek az összeszedetetett „érdemtelen” esetek nagyon is nyersek, formátlanok, érdesek, s hogy legalábbis kíváncsnak látszik némi pallérozásuk és „megigazításuk”. Érlelni, tovább rostálni, válogatni szeretne volna őket azért is, hogy csak az „autentikus”, hitelesen valló, korhoz, helyhez és személyhez szorosan kapcsolódó anekdoták maradjanak meg a kötetben. Szembesíteni akarta más ilyen jellegű összeállításokkal rokonítás, illetve egybevetés és szelektálás szándékával, s azért is, hogy áttekinthetőbb, rendszerezettebb, típusok szerint is jól elkülöníthető csoportokba sorolja őket.

Ami itt erényként említettünk: a szöveggondozó alaposság, a *ballotaknak*, az *élő beszéd*ben előadottaknak az *írásbeliség* kívánalmaihoz való alkalmazása, szöveggé merevítése sok hasonló vállalkozást sziklatott már félre. A közbeszéd vagy az eleven népi közlés közelítése az írott,

* Tőke István *Mosolygó Tisza mente* című, zentai, Zenta környéki élceket, népi anekdotákat tartalmazó gyűjtése a Forum Könyvkiadó gondozásában ez év második felében jelenik meg. Szelei Istvánnak ehhez a kiadványhoz írt előszava egyúttal emlékezés is a korán elhunyt zentai tanárra, Tőke Istvánra. (A szerk.)

berübe öntött szóhoz, amannak bármiféle megszűrése emennek a „javára” gyakori hibaforrás. Azzal a veszéllyel jár, hogy a stílári beavatkozás, a történet kikerekítése, az érdes felületek lecsiszolása éppen attól fosztja meg az anekdotát, amit az életeleme: naivitásától, természetességétől, hamvasságától. A „megmunkálás” ugyanis még nem teszi irodalommá, de már eltávolította önmagától, kiemelte természetes életteréből. Nagy megnyugvással mondhatjuk, hogy gyűjtönk igen szerencsésen kerülte el ezeket a buktatókat. S hogy elkerülhette őket, az személyi adottságaiból következett, egyéniségének sajátosságaival magyarázható. Még ha alkalmasint segítségére volt is mesélőinek, az ő hozzájárulása oly szervesen épült bele a vele közöltekbe, hogy az soha nem hagy nyomot, oda nem illő vonást, idegen színfoltot. Származása, életvitele, a népnyelv korán magába szívott levegője, a népi környezetben sok évtizeden át végzett munkája voltak azok az elsőrangúan fontos elemek, amelyek szinte rendeltetésszerűen jelölték ki számára az utat és a módot vállalt feladathoz, ahhoz, hogy közvetítő szerepében is hű maradjon alanyai szemlélet- és gondolkodásformájához, nyelvi eszközeihez. „Beköszöntőjében” csak alig mond valamit saját életkörülményeiről, azokról a családi és társadalmi meghatározókról, amelyek ezeknek az anekdotáknak a világához kötötték szoros kötelékeikkel. Szóljunk hát néhány szót erről a sajnos már befejezett, önmagába már visszakanyarodott életkörnek egy fontos szakaszáról, azzal a szándékkal, hogy rávilágítsunk az ember és anyaga kölcsönösségére, egymásra hatására.

Még a hatvanas években kérték fel, mondja el egy kisiskolások számára készülő olvasmánygyűjteményhez, hogyan indult el göröngyös életpályáján. A hosszadalmas magyarázatnál világosabban látszik ebből végleges eljegyzettsége azzal a világgal, amelynek mélységeit járta már gyermekfővel is. A pusztá élettények tanulságain kívül nem fölösleges felfigyelnünk az anekdotákra is jellemző stíluselemekre: a *beszélő* ember rendkívül gazdaságosan mént szóhasználatára, abbéli törekvésére, hogy láttassa, kifejező mozdulatokkal is ábrázolja a személyt, akiről szól, hogy hasonlatképekkel segítse elő a helyzetek jobb megértését („Mint kupec a malacot...”); a szagok, formák, ízek érzékelhetését előmozdító jelzők sorára, az egyéb élénkítő alakzatokra, a keresetlen, „alkalmilag” használt szókapcsolatokra, a bőbeszédűség és szűkszavúság ritmikus váltogatására stb.

„Szeptember tájt, valahányszor szegény szagú kültelki vagy tanyai kisdíákot vet osztályomba a sorsa, mindig hajdan volt magamat látom benne. Ilyen lehettem én is valamikor, ilyen ágrólszakadt és ijedt kis vidéki, amikor tizenhárom-tizennégy éves koromban először tévedtem be a szabadkai gimnázium szárnyas vaskapuján. A Szőlősróról indultam el, Topolya egyik szegénynegyedéből, hogy — mint a mesék legkisebb hőse — én is elnyerjem a királykisasszony kezét, azaz diplomát szerezzek. Mindegy, hogy milyen, csak diploma legyen; csak hogy ne ragadjak a

szőlőssori sárba, honnan a magamfajta szegény ivadék jobbadán csak cselédnek, ritkán inasnak szegődhetett.

Pedig kezdetben úgy indult, hogy az elemi iskola után engem is a tiszta ipar valamelyik érdemes mestere vesz majd keze alá. Mert alig száradt meg a tinta a színötös bizonyítványomon, öreganyám (mint fél-árvát, ő nevelt engem) máris maga elé kanyarította susogásra keményített ünneplő kötényét, s kézen fogva elindult velem — pályát választani. Azaz egyelőre csak keresni, mert akkor még ismeretlen intézmény volt a pályaválasztási tanácsadó, ahol most — köztudomású — okos emberek okos tanácsokat adnak a szülőknak, milyen pályára is adják a gyermekeiket.

Először a boldog emlékezetű öreg zsidónak, Bajkás Kálmán bácsinak az üzletébe nyitott be velem öregszülem. A bolt valahol a Csirkepiac utca végén szerénykedett egy kis oldalházban. Csak az üzlet elé kirakott süvegcsukrok, no meg a cégér árulták el a gyanútlan járőkelőnek, hogy ott vegyeskereskedés van, s nem is akármilyen! A petróleum- és kocsikénőcsszagú boltocska pultján ládaszámra állt a gyümölcsíz, s a mérleg mellett ott sorjáztak a különféle cukorkásüvegek. Két üvegbura alatt likacsos sajtok kínálták magukat, és emlékszem, nagyon megnyelődkelektem azt a piros héjút, mert sajtnak ízét addig én még nem éreztem a számban.

Kálmán bácsi széles mosollyal üdvözölt bennünket, de mikor meghallotta, hogy nem vásárlás végett tértünk be hozzá, nyomban lehervadt arcáról a fülig szaladó nyájasság. Mint kupec a malacot, egyből felmért a szemével, és csak a fejét rázta.

Nagyanyám, szegény, azonnal kitűnő bizonyítványommal hozakodott elő, s az egyszerű emberek bőbeszédűségével bizonygatta »jófejtű« mivoltomat. Ám az öreg szatócsot ezzel sem tudta irányomba hajlítani. — Nem a fejt kifogásolom én, szülem — vette ki végül a csibukot szájából az öreg —, hanem a természetét. Hájszen nézze, olyan nyiszlett ez a gyerek, hogy három ület is levernék pipaszárammal a lábáról! Ebben volt is némi igazság, mert Kálmán bácsi igen vastag meggyfaszárú pipából eregette a füstöt.

Nem jártunk több szerencsével a Mihálovits úr boltjában sem, ahol még ki is nevettek, mert nem bírtam vállalni venni a megrakott élesztősládikát.

— Nem baj, bogaram — vigasztalt öreganyám. — Ha nem leszel boltos, azért még derék iparos válhat belőled — s a kereskedők után most az iparosokat kilincseljük végig. Előbb csak a Nagy utca, később, mindinkább lankadó reménnyel, már a mellékutcák iparosait vettük sorba — minden eredmény nélkül. Fél napi gyűszmékölés után szomorúan és holtfáradtan értünk haza az eredménytelen álláskeresésből. (...) Így maradtam ki a hatodik osztályból és az iskolából is — akkor azt hit-

tem; örökre. (...) Ezért nézek én szeptemberenként minden kopott ruhájú félszeg kis tanítványomra annyi szeretettel."

Aki ilyen tarizsnyával indul, az élete folytaig mást sem tesz — nem is tehet —, mint élményeinek e poggyászát bontogatja-teregeti minden órájában, mert a málna terhet, amit a szőlőszori gyerek vállára rakott az élet, mindvégig érzi. A faluszél, a csordajárás, az alvég örökségét. Ez a nyitja annak is, hogy alapállását nem a néprajzos szakember hűvösen tárgyilagos modora, az iskolázott megfigyelő pedantériája határozza meg, hanem azé az emberé, aki nemcsak *közvetít* és továbbad, hanem *emlékezik* is. Innen a sugárzó melegség, és megértés, amivel körülveszi, fellépteti, beszélgeti alakjait. S ha meggondoljuk azt is, hogy majd négy évtizeden át, egész pedagógiai pályafutása alatt (mint Kesernyés öngúnynyal írja: a „pedagógiai ipar” kenyerén élve) szüntelen és szoros kapcsolatban állt azokkal, akiknek a szavait jegyezte s viselt dolgait mondta el, akkor teljesen érthető, miért lazul fel a gyűjtő feszes hangja, a távolság hogyan rövidül le emberi közelséggé, s miképpen kerülnek bele az előadásba a személyes elemek, akár a Gödrök népéről, akár a kisvárosi szatcsookról, iskolamesterekről, értelmiségi kisegyszitenciókról beszél.

Erről szólva valójában már a „módszer” kérdéseinek az elevejébe jutottunk, amit azonban gyűjtőnk sohasem tartott elhatárolóan fontosnak. Kerülte a teóriák mélyvizeit, s noha teljesen birtokában volt a műfaji tudnivalóknak, ismerte az anekdota válfajait, ismérveit és természetét, sem annak tipológiai beskatulyázása, sem tudományos rendszertana nem foglalkoztatta különösképpen. A hitelesség gondja nemegyszer nyugtalanította ugyan, abban az Arany János-i értelemben is, hogy csak olyasmi kerüljön a jegyzetfüzetébe, ami megtörtént, vagy legalábbis megtörténhetett, de úgy is, hogy egy földrajzilag körülhatárolható területről kerüljenek ki a históriák. Alapjában véve azonban hajlott mesélő-jének, az öreg Kalmár Ferencnek bölcs megfogalmazása felé: „Nem baj, ha nem igaz is, de szépen ki van találva. Fő, hogy durranik a vége!” Még a 7. Napnak adott utolsó interjújában (1983. I. 7.) is kitér az eredetiség és a műfaji hovatartozás kérdésére: „... az anekdota vándor-termék. Nem merném azt mondani, hogy ez az összegyűjtött anyag mind hiteles, Tisza menti anekdota lenne, de akad ezek között számos eredeti. A Tisza menti néphumort gyűjtöttem egybe, s ehhez hozzátartoznak a szólások, a szóláseredetek, a falucsúfolók stb.” Tudta, hogy nemcsak ezeknek az egybeszedett daraboknak a jó része járja szüntelen vándorútját, átlépve műveltségkörökön, geográfiai térségeken, nyelvi és etnikai határokon, gazdátlan „bitang jószág” módjára, hanem a világirodalom maga sem más, mint egyetlen, meg nem szűnő, termékenyítő körforgás. Mint képzett irodalomtanár többször mondogatta, ha erre terelődött a szó: mi maradna Shakespeare-ből, ha elpörölnénk tőle mindazt, amit Boccacciótól s általában az olasz reneszánsz novellától kapott, s mi Molière-ből, ha visszaszármaztatnánk Plautusnak azt a kölcsönt,

amit a nagy francia vett fel a római kincsestárából? A világ nyilván szegényebb lenne a *Rómeó és Júliával*, *A velencei kalmárral*, meg *A fős-vénnyel*.

Nem a témában, a mesében, a fabulában van hát az autentikuma, sajátos zamata, tisztai sava-borsa e rövid csattanós históriáknak, hanem az alkalmazásukban, időszerű felhasználásukban, a helyzethez és személyhez való igazításukban. Abban, hogy elmondója a célba vett ember karakterjegyeihez, beszédmódjához szabja-illeszti az esetleg már közkézen forgó történetet. Így aztán amiben az eredeti lelemény leginkább megmutatkozhat, az a közlésforma, az anyagformálás mikéntje, a nyelvi faktúra, amely a megjelenített és a közlő személynek a vonásait egyaránt jól láttatja. Tőke István kiváló fogékonyságot árult el ezek iránt. Azt mondja ugyan, hogy nem nyelvi szempontok vezették, még kevésbé nyelvészetiek. Már a *Híd*-ban közzétett szövegeihez írt bevezetője is ezt hangsúlyozza: „A régi, a ma már csak főleg öregebbjei által beszélt nyelvi stílust kívántam visszaadni jellemzésül, persze csak mértékkel. Lehet, hogy a hivatásos nyelvész mindezt műnépiesnek fogja ítélni, de hangsúlyozni szeretném: ez a gyűjtemény nem nyelvészeti célokat szolgál.” Mi mégis úgy látjuk, hogy ha szándéktalanul is, az anekdoták nagy értékeket mentettek meg, s a „tisztai beszéd” oly gazdag televényét tárják fel, amire írónk közül csak Móra István vagy Csépe Imre szolgáltatott példát. Azok, akik közelről is megismerhették Tőke István termékeny munkáját, tudják, hogy mindebből mily sok tápanyag szívódott fel tanítványai nyelvkincsébe. Álljon itt ízelítőként néhány szóláshasonlat, szólás, jelzés szerkezet vagy összetétel e gazdagságból:

Csendes lett, mint börtönben a mészárszék.
Gyereket fogott időnap előtt.
Meggyulladt a pöndöl eleje.
Látszik, hogy bölcsőre hízol.
Ez a szegényt köllött megérnem, hogy engem az én fiam pallóra állítson. (Hatóság elé...)
Nem győzte begyre szedni a hallottakat.
Nem győzte hőkölni az urát.
Talpon áll benne az ördög.
Az ő szája vallása nyomán mondom.
Rajtam a hám egész nap.
Szájra markos menyecske volt.
Hamarosan létre jött. (Talpra állt, magához tért.)
Igencsak fönnforgó ember volt. (Élelmes, ismert, kiemelkedő...)
Elment az egylovások báljára.
Nagyidejű cseléd; madzaghám; fatengelyes világ; dalkuködmön; gatyásbíró; bundalé stb.

Százával lehetne még szaporítani az efféleket annak bizonyosságául, hogy a nép kifogyhatatlan a találó jelzőkben, hangulatkelző kifejezések-

ben, kitaláló nyelvi ihletben. Gyűjtőnk mindezt csak úgy mellékesen” rögzítette, nem ezekre összpontosította a figyelmét, nem is felfedezni akart, hanem természetes szerves nyelvi anyagként kezelte őket. Nem önmagukért szedte össze, de jó, hogy megőrizte számunkra.

Egykori jegyzőkönyvek és újságcikkek adják tudtunkra, hogy Tőke István sok évtizedes munkájának eredményét a *Híd* pályázatára is benyújtotta („Mosolygó Tisza mente. Zentai, Zenta környéki élcek, népi anekdoták”). A bizottság ezt a pályaművet nem vehette tekintetbe, „... hiszen a mű jellege nem szociológiai-szociográfiai volt, ám a gyűjtés áttanulmányozása után az is kétségtelenné vált, hogy érdemes és jelentős az a munka, amit Tőke István végzett, összegyűjtve az élő anekdoták egy jelentős részét, formát adva nekik...) Nyilván módot kellene találni e gyűjtés mielőbbi megjelentetésére: szellemi életünk gazdagodna, szellemi javaink gyarapodnának általa, s az is bizonyossá válhatna, hogy érdemes és jelentős az olyan jellegű munka is, amelyet a feladataira ébredt és természetét felismerő tanárember végez a maga sajátos körülményei között, távolabb a tudományos központoktól, s egészen közel az életnek azokhoz a formáihoz, amelyekben hétköznapijainkat éljük.” (Bori Imre: Egy gyakorló tanár munkája. *Magyar Szó* 1969. II. 9.) Így került sor arra, hogy a folyóiratunk a gyűjtést 1970. januári számában mellékletként közölte, szám szerint harminc anekdotát egy rövid bevezető szöveggel. Azóta vagy százszorosára duzzadt fel a gyűjtemény anyaga, amelyből ez a válogatás készült. Várhatóan kedvező fogadtatása idővel majd szükségessé teszi a teljes anyag megjelentetését is, együtt a kellő felszereléssel, folklórtudományunk javára és gyarapítására.

ÉLŐ SZERVEZETEK, SZERVEZETT ÉLŐK

— Séta a hierarchia körül —

VARGA ZOLTÁN

„Mint említettük, a sejtekben megsemmisül a normális osztódást szabályozó mechanizmus, és ennek következtében a rákos szövet rendellenesen növekszik. Ezek a szövetek elvesztik feladatköreiket, kijátszva azokat a törvényeket, amelyek pontosan meghatározott helyet biztosítanak számukra a szervezet egészében. A rákszövet éli saját életét, megsemmisítve környezetét, mindaddig, amíg nem kezdi veszélyeztetni a létfontosságú funkciókat. A »megbolondult« sejtek szaporodása minden tisztelet nélkül támadja mindazon struktúrákat, amelyekről az élet függ: ha olyan vezetékhez ér, amely továbbítja a nyersanyagokat vagy elvezeti a végtermékeket, egyszerűen eldugaszolja vagy felrobbantja őket, és az egész aktivitás megszűnik.»

Rákról szóló ismeretterjesztő írásban olvasom a fentieket. Hogy nyomban, már menet közben holmi anarchistákhoz, terroristákhoz, bűnözőkhöz hasonlítsam a kérdéses ráksejteket, lényegében ugyanannak a reflexszerű képzettársítási kényszernek engedelmessé, amely a szóban forgó szöveg szerzőjét is motiválta, amikor »megbolondult« sejteket emlegetett. Mit sem érezve természetesebbnek az élő szervezet és a társadalom közötti efféle párhuzamoknál. Hogy a következő pillanatban épp erre csodálkozzak rá.

Ez is készlet valójában újraolvasni a szöveget, most már az elsődlegesen társadalmi jelentést hordozó fogalmakat szándékosan keresve benne. Olyanokat, mint „feladatkör”, „törvény”, „tisztelet”, nem mintha a használatuk ellen kifogásom lenne, dehogyis, annál kevésbé, mivel nélkülük a szóban forgó írást aligha lehetett volna megfogalmazni. Na de itt van az is még, hogy „nyersanyag” és „végtermék”, ez a két fogalom is társadalmi tevékenységhez, még hozzá a termelő munkához kapcsolódik, elsősorban az iparhoz, melynek keretében egyébként robbantani is szokás, de persze azt máshol is, társadalomellenes céllal is — csakhát végső fokon lehetséges-e bármilyen társadalomellenes tevékenység társa-

dalmi mi voltát kétségbe vonni. Nyilván éppúgy nem, mint a ráksejtek képződésének élettani jellegét.

Végeredményben azonban ugyanez a párhuzam jut kifejezésre magában a *szervezet* szóban is, illetőleg, a fogalom nemzetközi nevében, az *organizmus*ban. Itt azután érdemesnek látszik kicsit hosszabban is elidőzni. Tekintve, hogy mind a „szervezet”, mind az „organizmus” kifejezés két, egymástól látszólag merőben különböző, de mégis szorosan összetartozó fogalmat jelöl.

Ezért is lapozom föl *A magyar nyelv értelmező szótárát* és találok meg a szervezet címszó alatt a következőket:

„Általában egymással szervesen összefüggő, összhangban lévő, együttműködésre képes dolgok összessége.

1. Állati, ill. növényi szerveknek (1) egy egyedet alkotó összessége: élő test, élőlény: || a. Az ember testének felépítése, életműködésének erőbeli állapota; alkotat.

2. Vmely társadalmi réteg, osztály, állam érdekeit, illetve vmely meghatározott célt szolgáló szervezett (2) csoport, egyesülés, intézmény. || a. ennek része, szerve (3).

3. Vmely társadalom, emberi társulás v. társadalmi folyamat belső felépítése, rendszere, tagozódása. Nemzetségi, törzsi szervezet; az egyesület, a hatalom, a párt szervezete; a munka húbéri, kapitalista, szocialista szervezete.”

Lényegében tehát azt kapom, amire számítok is. Igaz ugyan, hogy három pontba foglalva kettő helyett, ez azonban, mivel a szó társadalmi jelentéstartalmát a 2. és 3. pont együtt rejti magában, a lényegen mit sem változtat. Azon, hogy a nyelv nyilvánvalóan azért jelöl azonos szóval két különböző és külön-külön pontosan körülhatárolható fogalmat, mert felismerte közös nevezőjüket. Mármost az „egymással szervesen összefüggő, összhangban lévő, együttműködésre képes dolgok összességét”. Vagyis ami egyformán vonatkoztatható úgy az élő szervezetre, mint az „élők szervezetére”. Egyáltalán nem ok nélkül alakult itt ki tehát közös fogalom, s nem is ok nélkül vált annak kétféle jelentése egymás tükörképévé.

*

Kitérőre csábító pont ez egyébként. Mégpedig a „melyik volt előbb?” kérdésének felvetésére. Annak fessegetésére, hogy vajon melyik is lehetett a kettő közül a másik mintája. Mert hát csakugyan: mit is neveztek eredetileg szervezetnek, organizmusnak?

Enre a kérdésemre *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* sajnos édeskevés magyarázattal képes szolgálni. Nyelvújításkor képződménynek, reformkori eredetű kifejezésnek mondva a „szervezet” szót, Kossuthot nevezte meg annak első használójaként. Amiért is nyilvánvaló, hogy az „organizmus” kifejezés eredete és használatkörének alaku-

lása dolgában kellene nyomoznom, ezt illetőleg azonban az etimológiai szótár már nem nyújt segítséget a további búvárkodáshoz. Így csupán valószínűsíteni merem azt a feltevésemet, miszerint a szó, illetve a fogalom eredetileg csak társadalmi jelentés hordozója volt, méghozzá abból kiindulva kockáztatom meg ezt, hogy az ember társadalomszervező tevékenysége, illetve ennek tudatosodása termelte ki a szervezet (organizmus) fogalmát, nyilvánvalóan a munkamegosztással összefüggésben. Am ehhez a fogalomhoz nyilván az élő szervezet speciális funkciót betöltő része, a *szerv* (*orgánium*) szolgált mintával, s járult hozzá annak létrejöttéhez, hogy aztán az ember, feltehetően az élettan tudománya fejlődésének következtében, ébredjen csak rá: nem csupán a résznek, hanem az azt jelölő szóból képzett egésznek is megvan a maga biológiai mintája... Mindenesetre annyi bizonyos, hogy a kétféle jelentés kezdetről fogva szorosan összefonódott.

Akárcsak maguk a dolgok is, amelyeket a fogalom jelent, még ha itt az időbeliség kérdése adható válasz jóval egyértelműbb is. Abból adódóan, hogy előbb léteztek élő szervezetek, s csak azután formálódhattott, szerveződhetett belőlük is valami, az „élők szervezete”, társadalmi képződmény, a „szervezetek szervezete”, hogyha úgy tetszik. Következésképpen az élővilágban előfordul minden társulás, tehát az emberi társadalom is, egyfajta szuperorganizmus, felettes szervezet, vagyis a társadalmi értelemben használt szervezet-fogalom magasabb kategóriát jelöl, nagyobb egységet a szerveződés hierarchikusan felépült piramisában. Amiért is a kettő közötti hasonlóság folytán mi sem természetesebb, mint a nagyobb számára a kisebb (de semmivel sem egyszerűbb!) képezzen mintát. Kézenfekvő mivolta ellenére, vagy inkább belőle adódóan, nem kevés félreértést okozva.

Tekintve hogy a kettő között jelentősek a különbségek is. Mondhatni, alapvetőek, lényegbeliek.

*

Egyelőre azonban maradjunk inkább a hasonlóságnál. Most már a kettős jelentőségű fogalom kialakulása kérdésének mellőzésével, a kettőt egybekapcsoló közös elvet keresve.

Abból indulva ki, hogy a szervezet fogalmának definíciója, az „együttműködésre képes dolgok összessége” elkerülhetetlenül egyfajta központi irányítottságot tételez föl, méghozzá „progresszív” módon. Vagyis minél inkább érvényes az élőlények valamely csoportjára, populációjára ez a meghatározás, legyen szó akár sejtekről, akár emberekről, annál inkább mondható az szervezetnek is. Egységként való működése, összehangolt cselekvésre való képessége voltaképpen centralizáltságának függvénye, ami viszont óhatatlanul szervezőket és szervezeteket, irányítókat és irányítottakat feltételez, „csúnya” szavakkal élve, parancsolókat és engedelmeskedőket — nemcsak a szociális képződmény, hanem az élő

szervezet esetében is. Sőt az utóbbiban igazán, mivel ez az elv nagyon is az élő szervezet esetében mutatkozik meg maradéktalanul, a maga vég-sőkig következetes formájában, egyúttal pedig ellentmondásoktól és feszültségektől mentesebben is. Oly mértékben, hogy az élővilág evolúcióját, ebből a szemszögből nézve, úgy is felfoghatjuk, mint a központosítás fokozódásának szakadatlan folyamatát, a mind centralizáltabb szervezetű élőlények megjelenését. Alkár még az egysejtűek világában is, amelyen belül a legkezdetlegesebb, sejtmag nélküli sejtekkel szemben a sejt-maggal rendelkezők képviselik a fejlődés magasabb fokozatát, hogy azután a soksejtű állatok körén belül ugyanez a centralizálódás ismét-lődjön meg a mind központosítottabb felépítésű idegrendszerrel bíró fajok megjelenésének folyamatában, egészen az állatvilág legfejlettebb képviselőjének, az embernek, a piramis csúcsát képező „teremtés koronájának” létrejöttéig. Ami éppen e folyamat betetőzésekképpen kialakult tudatának, „minden tudatok legfejlettebbjének” (azért így, mert a tudomány ma már egyre inkább kénytelen elismerni az állati tudat létezését is) köszönhetően emelkedett az élővilág csúcsára, s válhatott — ugyan-csak nagyképű és napjainkban kellemetlen mellékízt is kiváltó szóval élve — a „föld urává” is egyúttal. Mint ahogy ugyanez a szabály lát-szik érvényesnek lenni az emberi társadalomra, illetve a történelemre is vonatkoztatva. Olyan történelmi jelenségek esetében mindenképpen, mint amilyen a munka- vagy államszervezés, amelyek kapcsán hatásosság szempontjából a hierarchikus felépítés jelentősége tagadhatatlan.

Amiért is, ha közös elvet keresünk, kikerülhetetlenül a hierarchia fo-galmával találjuk szemben magunkat.

Azzal a szóval tehát, amely az Idegen szavak kéziszótára szerint az alábbiakat jelenti:

„1. rangsor; egymás fölé rendelt hivatalok, tisztségek rangok szigorúan megállapított és betartott sora. 2. ilyen fokozatokra épített társadalmi vagy foglalkozásbeli rendszer. 3. a katolikus egyházi hatalom birtoko-sainak bizonyos rendfokozatokba osztott összessége.”

Ebből pedig első pillantásra nyilvánvalónak tetszik, hogy egyértel-műen társadalmi eredetű fogalommal van dolgunk. Közelebből is megha-tározva egyházi, papi eredetűvel, mivel a „hier”, „hiero” kezdetű szó-összetételek általában is ilyen jelentésre, illetve eredetre utalnak, vagy-is a hierarchia eredetileg „szent hatalmat”, „papi uralmat” jelentett, je-lentéstartalma, számos más kifejezés „imperialista” expanziójához hason-latosan, később bővült ki. Ezért is merészelem most a szokottnál is ál-talánosabb értelemben használni, túlmutatva az emberi társadalom kere-tein, sőt nem csupán más élőlények szociális képződményeire vonatkoz-tatni (amint az az állatok életmódját tanulmányozó etológia tudományá-ban már szokásos), hanem az élő organizmus belső felépítésére is ha-sonlóképpen.

Nem mintha különösen rokonszenves fogalomnak találtam. Dehogya-is,

inkább viszolygok tőle. Szinte a „szabadság nevében” is berzenkedve, amiért így élem állva arra kényszerít, hogy elismerjem jelentőségét. Akár külön amiatt a rokonság miatt is, amelyet a bürokrácia fogalmával tart, még pusztán „korom gyermekeként” is ellenszenvesnek érezve az alá-, illetve fölérendelt kapcsolatokat — elvégre napjaink szellemiségére mindenekelőtt az egyenlőség, a mellérendeltség követelményként való hangsúlyozása a jellemző, sokszor a megszállottságig menően, de semmiképp sem ok nélkül.

Csakhogy a tények — tudvalevőleg — tények maradnak. Akkor is, ha mélyen sajnálatosnak érezzük őket.

Még attól is függetlenül, hogy az élő szervezetnek és a társadalomnak ebben az egybevetésében, amire most vetemedem, mindenképpen van valami konzervatív sajátosság is. Éppen mert a társadalomnak ez az élő szervezetként való szemügyre vétele mondható hagyományosnak, ám ilyenként éppen kézenfekvő volta miatt található meg Platónnál és Arisztotelésznél éppúgy, mint a középkor keresztény gondolkodóinál, Augustinusnál, Aquinói Szent Tamásnál, hogy a felvilágosodás és a polgári forradalmak korában átmenetileg háttérbe szorulva, a pozitívizmus képviselőinél, Comte-nál, Taine-nél, Herbert Spencernél éledjen újra — éppen az általuk létrehozott és művelt szociológia tudományában, annak sajátosan biologikus szemléletében, melynek alapját éppen a társadalomnak élő organizmusként való felfogása képezte. Legfőképpen annak kollektív, funkcionista rendjét hangsúlyozva, annak tiszteletben tartását követelve, s egyensúlyt felborítóan károsnak és kórosnak nyilvánítva az osztályharc és a forradalmi törekvések minden formáját, csupán a lassú evolúciónak, illetve a fejlődés felülről való irányításának engedve teret a társadalmi változásokban. Alapjában véve azt a történelmi jelenséget tükrözve, hogy ez az organikus-funkcionista szemlélet általában olyankor kerül előtérbe és válik domináns ideológiai tényezővé, amikor egy társadalom, illetve annak vezető rétege, védekező állásba helyezkedve, mindenekelőtt stabilitásra törekszik, a meglévő állapotok fenntartására. Tudatosan vagy tudattalanul annak tökéletes vagy zökkenőmentesen tökéletesíthető voltát hirdetve, vagy éppen jól beváltságát bizonygatva, pusztán a létezés tényéből is erényt faragva, s ekképpen egyfajta kollektív, egyén feletti szemléletből kiindulva, olykor transzcendens célokat is hangsúlyozva, már-már valami felettes kollektív tudat létezését is feltételezve. S ez a szemlélet voltaképpen századunkban is kísért még, legszélsőségesebb formában a fasizmus ideológiájában mutatkozva meg (a nép minden, az egyén semmi), nem egészen idegen azonban a szocializmus torzult formájától sem, pl. a kulturális forradalom Kínájától (az ember célja nem lehet más, mint kis csavaróként működni egy nagy gépezetben), mint ahogy nem idegen a modern kapitalizmus gyakran pszichológiai töltésű ideológiáitól és attól a belőlük fakadó kifinomult manipulatív gyakorlatától sem, amely az individualista magatartásformá-

kat igyekszik kórosan deviánsnak nyilvánítani, s ennek megfelelően betegségként kezelni. Végső fokon tehát ez a szemlélet valamennyi változatában oly mértékben a társadalom és az állam modelljének tekinti az élő szervezetet, hogy a kétféle szervezet-fogalom közötti alapvető különbségekről szinte nem vesz tudomást, vagy ha mégis érzékeli őket, jelentőségüket igyekszik alábecsülni. Más szavakkal: azt emeli modellé, ami legfeljebb csak hasonlatosság, amiért is a kettő közötti párhuzam értéke sem igen lehet több tetszetős hasonlatnál, amely ilyenformán sántít is mindjárt. Úgyhogy a ráépített elmélet kezd csak el sántítani igazán.

Még hozzá a kívülálló szemében nemegyszer szinte komikus hatást is keltve. Elsősorban átlátszósága folytán.

Főleg olyankor, ha az irányító, a szervező, a parancsoló, tehát a hierarchia felsőbb régióiban helyet foglaló „csendre inti” a beosztottat, az alul lévő. Mintegy elképpén szólva le hozzá: „Ne fészkelődj, ülj a fenekeden és végezd a dolgodat, láthatod, hogy én is ezt teszem.” Tekintve, hogy annak válasza „könnyű neked, lennél csak te az én helyemben”, szükségyszerűen a helycserére vonatkozó indítványt rejt magában. S ebben a párbeszédben, úgy tetszik, a kétfajta szervezet közötti alapvető különbség jut kifejezésre, éppen mert az élő szervezeten belül az egyes részek közt sohasem kerülhet sor hasonló dialógusra, mivel az állati vagy emberi szervezet egyetlen máj- vagy zsírszövetjének sem „juthat eszébe”, hogy de jó is volna egy idegsejt helyében lenni. És persze olyasmit sem „képzeltethet magáról”, hogy képes lehet az idegsejt funkciójának betöltésére. Abból az egyszerű tényből fakadóan, hogy élő szervezet esetében tudata (ha egyáltalán van) mindig az egésznek, szociális képződmény, szuperorganizmus esetében viszont csakis az egyes részeknek, a „sejteknek” lehet — az egyedeknek. Más szóval, a kettő esetében az átélő és cselekvő szubjektum, fejlett szervezetek esetében, a tudat, eltérő szinten helyezkedik el, következésképpen az érdek is a hierarchikus építmény más emeletén mutatkozik meg.

Ezért létezhet az élő szervezetben a rész az egészért. Szemben az élők szervezetével, ahol az egész létezik a részek kedvéért.

*

Érdekről esett szó az előbb, ez pedig óhatatlanul egy vele rokon fogalmat vet felszínre. Mégpedig az önzés fogalmát, jobban mondva az önzés kérdését.

Erre a pontra érkezve ugyanis könnyen hajlamosak leszünk arra, hogy ezzel a sajátosan emberi és morális értékítéletet is magában hordozó fogalommal operáljunk. Úgy, mint az „emberi természet” legfőbb jellemzőjével, olyasmivel, ami a tehetetlen karszéttárással melletti képmutató sajnálkozásra éppúgy alkalmat adhat, mint az emberi társadalmon belüli létért való küzdelem igazolására, végső fokon tehát az elnyomás és a kizsákmányolás örök és megváltoztathatatlan voltának hirdetésére. Nem-

egyszer azonban szemrehányásként is elhangzik, mégpedig az organikus felfogott társadalom harmonikusnak vélt rendje megbolygatása kapcsán, gyakran irigység emlegetésének kíséretében. Ki nem mondottan is mintegy arra utalva, hogy bezzeg az élő szervezet részei — szervei vagy sejtjei — mentesek minden önérdektől, önzéstől.

Lévén az élő szervezet sejtjei csakugyan „önzetlenek”. Vagy éppen „önfeláldozók” is — ahogy az például a szervezet immunrendszerének részét képező és a szervezetet „életük árán” is védő fehérvérsejtek esetében történik.

Holott ez is látszat csak. Illetőleg addig mondható érvényesnek mind-össze, amíg az önérdék vagy az önzés fogalmát a tudattal kapcsoljuk össze. Mivel, ha meggondoljuk, a tudat valójában csak az önérdék megfogalmazásának képességét jelenti, azt hozva felszínre, ami eleve megvan, azt, hogy minden élő szervezet önmaga fenntartására törekszik, s ami ilyenformán kezdettől fogva sajátossága az élő anyagnak. Ilyenként pedig végső fokon a tehetetlenség törvényéből vezethető le, abból, hogy az anyag mintegy „önsúlyánál fogva” meglévő állapotának és helyzetének megőrzésére törekszik, mindig a legalacsonyabb energiaszint felé tendál, amiért is az élő anyag aktivitása úgy is felfogható, mint az egymással szemben álló és egymást kiegyensúlyozó tehetetlenségi tényezők, kölcsönhatásának eredménye, úgyhogy az élet jelensége ilyenformán mintegy a mennyiség minőségbe való átcsapását is demonstrálja. Amiért is ennek tükrében az ember önzése már nem is specifikus emberi tulajdonságként jelenik meg előttünk, hanem mint olyan vallami, ami az anyag természetéből alapvetően adódik, s aminek az emberi önzés, annak akár legszörnyűségesebb megnyilvánulásai is együtt, „legmagasabb rendű” formája csupán — ám egyúttal olyan sajátosság is, aminek meghaladására, esetenként és kisebb-nagyobb mértékben, csakis az ember mutakozhat képesnek. Éppen tudatának köszönhetően. Vagyis paradox módon itt még az a helyzet is előáll, hogy ilyenformán a vallásos gondolkodóknak az a felfogása is igaznak tetszik, amely a lélekkel szemben a testet, vagyis az anyagot tekinti bűnös szubsztanciának, bármennyire is nem tartjuk a „lelket” önálló létezőnek, hanem bonyolult életfunkciók, tehát az anyag legmagasabb fokú szerveződése eredményének. Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy az önérdéket, vagy ha úgy tetszik, az önzést, az élő szervezet legalapvetőbb tulajdonságának kell tekintetünk, amiért is abszolút önzetlenséget, illetve önfeláldozást elvárni az embertől sem lehetséges. Társadalom, állam létét alapozni rá pedig egyenesen abszurdumnak hat.

Mündeből tehát az következik, hogy az élő szervezetben ha látszólag találkozunk is önzetlenségre és önfeláldozásra emlékeztető jelenségekkel, lényegüket tekintve azokban a részeknek az egésszel való alárendelődése jut kifejezésre, voltaképpen a központi szabályozó mechanizmus kényszerítő ereje következtében. Mivel a részek, pl. a soksejtű szervezet sejt-

jei, a maguk lehetőségein belül nagyon is „önző módon” viselkednek, pontosabban annyira viselkednek így, amennyire azt nekik „megengedik”. Minden „lelkifurdalás” nélkül elszívják tehát a számukra megfelelő tápanyagokat a szervezet azon részei elől, amelyekre azoknak sokkal inkább szükségük lehet az egész szervezet fennmaradása szempontjából, illetve csak akkor nem veszik ezt, ha olyan molekuláris lekötésben találkoznak velük, amelynek lebontására képtelenek, mivel nem rendelkeznek az ehhez szükséges enzimekkel. Vagyis a központi szabályozó mechanizmus éppen ezeknek a lekötéseknek a segítségével gondoskodik — dehogyan az „igazságos” elosztásról, hanem elsősorban a leginkább létfontosságú szervek ellátásáról, válságos körülmények közt a kevésbé fontosakat könyörtelenül pusztulásra ítélve. Ennek megfelelően szabályozva pl. a vérkeringést hidegben, eleinte ugyan fokozva a periférikus vérellátást, tágitva a hajszálereket, finom izomremegtetés révén is gondoskodva a fokozott hőtermelésről, ám ha ez nem bizonyul elégségesnek, később már a szervezet belsejében tartja a vért, „beletörődik” a végtagok lefagyásába. De nemcsak az ezt szabályozó vegetatív idegrendszer működik így, hanem a központi idegrendszer magasabb régiói is: ezért rágja le a róka a lábát, ha csapdába szorult. Végso fokon pedig maga az ember is ezért egyezik bele valamely testrészének amputálásába. Illetőleg megteheti azt is, hogy a biztos pusztulás veszélyének esetében sem egyezik bele — nagyobbnak ítélve meg a veszteséget a nyereségnél. De ez már a tudat- az értelem felülbíráló működése itt — anélkül, hogy az önérdeket hatályon kívül helyezné, mivel az élet helyett a halált választva, annak csupán tárgyát, illetve célját változtatja meg. Maga a belső szabályozó mechanizmus működése azonban mindig az élet körömszakadtáig való fenntartására irányul, olyankor is még, amikor annak már „semmi érteime”. Ugyhogy a „legfelsőbb vezetést” akár szintén önzőnek mondhatjuk — amennyiben nem vesszük figyelembe, hogy „nem is tehet mást”. Tekintve, hogy a központi idegrendszer, illetve az agy, kiváltságos helyzetben van, olyan mechanizmussal rendelkezik, hogy az utolsó pillanatig a maga számára biztosítja a szükséges tápanyagokat, tehát még olyankor is, amikor más létfontosságú szervek pusztulása folytán maga is csak a pusztulás sorsára juthat. Amint arról Hanna Krall *Egy lépésre az Őristentől* című könyvében is olvashatunk: itt esik szó ugyanis a varsói gettólakók egy orvoscsoportjáról, amely az éhhalál áldozatainak boncolása során minden szerv szöveteiben súlyos elváltozásokat tapasztalt, egyedül az agyszövetben nem.

Mindez egyébként az élő szervezet és az élők szervezete közötti hasonlóságot, lényegében a hierarchia működési elvének általános érvényűségét, illetve a központosított felépítés hatékonyságát bizonyítja. Csak hogy éppenséggel az önzetlenség minden megnyilvánulásának kizárásával, végso fokon azt bizonyítja, hogy az élő szervezet ugyanúgy az önérdkek (részerdek) szabályozott és egyensúlyban tartott rendszere, mint

maga az emberi társadalom is. Éppen csak sokkal tökéletesebb minden valaha létezett, ma létező vagy egyáltalán elképzelhető társadalomnál.

Mégpedig a részek és az egész már említett eltérő viszonya következtében. Annak folytán, hogy az élő szervezet mindig mint egész rendelkezik, ha nem is mindig tudattal vagy „énnel”, de feltétlenül olyan fokkal a központositottságnak, hogy maradéktalanul egységként reagálhasson mindenre, ami benne vagy körülötte történik, s ennek folytán egységes szubjektumként funkcionáljon. Ellentétben minden szuperorganizmussal, szociális képződménnyel, ahol az élethelyzetek megélésére képes szubjektum mindig az egyed, az alkotóelem. Illetőleg, s nyilvánvalóan ez a lényeg itt, nem kétféle szubjektum létezik, hanem csupán egy két különböző szerepben, attól függően, honnan is nézzük. Mert ami az egyik viszonylatban „én”, tudat vagy legalábbis egészet képező reflex-mechanizmus, a másikéban csak anélkül része valaminek, hogy a többi résszel együtt a dolgokat egységesen is érzékelni és megélni képes, objektíve is létező „szuperszubjektumma” szerveződhetne. Mintegy a társadalom vagy éppen az állam „énjévé”. Mert ilyesmi nincs — illetőleg feltételezni ugyanannyi, mint Istent feltételezni.

És hát valóban. Ebből a szempontból nézve az istenképzet voltaiképpen nem is más, mint egy ilyen „társadalmi én” hipotézise. Ohaja és vágyképe annak, ami legfeljebb csak jó volna, ha létezne. Aminek hiánya egyébként a szuperorganizmus, a szociális képződmény ilyen értelmű tökéletesedésének határait is megszabja egyben. Mindannak a határait tehát, amit a részként egzisztáló egyed (egyén), éppen mert ő az átélő szubjektum, ő az „én”, bizonyos ponton túl mindenképpen nyomasztó teherként, ránehezedő idegen hatalomként élhet meg csupán. Szükségszerűen védekezve ellene, nemegyszer elégedetlenséget kifejező „rákos” viselkedéssel.

*

Sajátos ellentmondásnak tetszik különben, hogy a „rákosnak” minősíthető jelenségek, vagyis az elégedetlenkedés, engedetlenség okait általában éppen a szuperorganizmus tökéletesedésének határai rejtik magukban. Illetőleg azok a különbségek, amelyek a kétfajta szervezet alapvetően eltérő lényegéből fakadnak — vagyis az egyén, az egyének csoportja, valamely elnyomott vagy magát annak érző réteg, osztály, semmiképp sem azért lázad, mert túllontúl is tökéletesnek érzi azt a társadalmat, amelyben él, azt az organizmust, amelynek részét képezi. Hanem éppen ellenkezőleg: tökéletlennek. Számára ugyanis a tökéletesség mérője csakis az lehet, hogy ő miképpen él, hogy érzi magát a számára adott társadalomban. Ami végeredményben azt jelenti, hogy az élők szervezetére vonatkoztatva a tökéletesség mérője merőben mások, középpontjukban sokkal inkább az igazságosság, az egyenlőség elve áll, semmint a zökkenésmentes

funkcionalitás kérdése. Függetlenül attól, hogy az így értelmezett, tehát az egyenlőség és igazságosság elvén alapuló tökéletesség közelebbjutása a megvalósuláshoz sokban funkcionális tökéletesség kérdése is egyúttal. Ezt azonban az egyén, helyzeténél fogva, hajlamos elhanyagolni, illetve jelentőségét akkor érzékeli csak igazán, ha szervezőként létezik, irányítóként működik, valamiképpen hatalom birtokában van. Ekkor viszont, kedvezőbb helyzetéből adódóan és érdekeinél fogva, hajlamossá válik rendben lévőeknek találni a dolgokat, illúziókat táplálni a fennálló állapotokat illetőleg, önmagát ámitani vagy — másokat csupán. Esetleg azt vallani és hirdetni csak, hogy a „rendszer”, a szervezet korántsem tökéletes ugyan, de sajnálatos módon nem is lehet az. Más szavakkal: a létezőt tekinteni az elképzelhető világok legjobbjának.

Ez azonban más kérdés. Úgyhogy amikor itt tökéletességről esik szó, mindenképpen funkcionális tökéletességet értünk alatta. Ilyen szempontból tekintve a társadalomra, minden társadalmat és bármilyen szociális képződményt az élő szervezethez viszonyítva látunk tökéletlennek.

A már említett legfőbb különbségen túl, az egyéb különbségek közül is számba véve néhányat.

Nem utolsósorban az egésztest egybentartó kohéziós erő kérdését. Azt, hogy ez a kohézió az élő szervezet esetében összehasonlíthatatlanul nagyobb, sokkal inkább kényszerítő erejű, lényegében felbonthatatlan.

Legfőképpen annak folytán, hogy az élő szervezet mindig pontosan körülhatárolt. Annyira, hogy a biológiában nem ok nélkül nyert polgárjogot a „doboz” kifejezés annak a keretnek vagy inkább edénynek a jelzésére, amely az élő szervezetet, annak minden belső folyamatával együtt, behatárolja, magába rejti. Voltaképpen a szervezett anyagnak azt a dinamikus egyensúlyi rendszerét tartalmazva, amely ugyan szakadatlan anyagcsere és információ kapcsolatban áll a külvilággal, de amely külvilág már nem képezi az élő szervezet részét, illetőleg az válik csak belőle a szervezet részévé, ami bekerül a „dobozba” és beléje épül, s akkor szűnik meg annak része lenni, mikor eltávozik belőle. Vagy akár még élő anyagként is kiszakad belőle vagy leszakad róla, ami többnyire a levált rész pusztulását is jelenti, de még ha nem is ez a helyzet, ezek a részek már akkor sem a szervezet részei többé. Ebből a doboz voltából fakadóan aztán az élő szervezet, ha képes rá, helyét is mindig mint egész változtatja meg, s ugyanígy térbeli kiterjedésének és összehúzódásának lehetőségei is erősen korlátozottak. Ellentétben a szociális képződménnyel, amelynek rendszerint (de nem feltétlenül!) szintén megvannak a maga térbeli, földrajzi határai, alkotóelemeinek helyzete azonban ezeken belül sohasem teljesen helyhez kötött, a részét képező egyedek többé-kevésbé mindig „szabadon” mozognak benne, egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedésük szünet nélkül változik, sőt az egyedek, időlegesen vagy végérvényesen, belőle ki is léphetnek — úgy is, hogy minden térbeli eltávolodás ellenére, továbbra sem szűnnek meg annak

részt képezni, de úgy is, hogy minden közösségi kötetléket megszakítva, más közösség részévé válnak. Vagy esetleg ott is maradnak a „helyszínen”, mégis kiszorulnak belőle. Nem szólva arról, hogy az egyed egyidejűleg több közösség részét is képezheti, s rendszerint képezi is, hogy valójában hányát, végső fokon attól is függ, mit tekintünk közösségnek, szociális képződménynek, szuperorganizmusnak, illetve, hogy éppen adott nézőpontunkból hányat is veszünk számba. Mindez együttvéve pedig azt is jelenti, hogy a szervezet fogalmának szociális értelmezése, szemben a biológiai fogalommal, sokkal inkább absztrakciói csak.

Ezzel az absztrakcióval, illetve a szuperorganizmus „lazaságával” függ össze aztán a biológiai, illetve a társadalmi szervezet belső információs rendszerének, kommunikációs mechanizmusának eltérősége és különböző hatékonysága. Tekintve, hogy az élő szervezeten belül lényegében két „kommunikációs csatorna”, illetve kódrendszer ismeretes. Ezek közül az egyik, a hormonális szabályozás rendszere, tehát a vegyi, molekuláris üzenettovábbítás, mindjárt a kezdet kezdetén kialakult, így szinte az élet jelenségével egyidős, kezdetlegesebb vagy fejlettebb formájában tehát minden élőlényben (vagyis a növényi és állati szervezetben egyaránt) megtalálható. Míg vele szemben a másik, az információk elektromos impulzusok útján történő továbbítása csupán az állati szervezetben létezik, és az idegrendszer meglétéhez kötődik. Emellett pedig az üzenet mindkettőben „kiepített vezetékeken”, a vér- és nyirokerek útján, illetve az idegpályák közvetítésével jut el céljához. Vagyis az élő szervezet kommunikációs apparátusa ilyenformán a telefon- vagy távíróhálózatra emlékeztet, szemben a szociális képződmény rádióra emlékeztető rendszerével, mivel közege azonos az élőlények életterét képező életközeggel. A vízzel vagy a levegővel tehát, amelyek tulajdonságaikból fakadóan vagy aktívan, azaz kibocsátott szaganyagok esetében áramló mozgásuk révén, hanginformációk esetében rezgőmozgások által vesznek részt az információtovábbításban, vagy pedig — optikai jelzések esetén — passzívan csupán, annyiban, hogy nem képeznek akadályt a fényhullámok számára. Ekképpen közvetítve az információkat többé-kevésbé fejlett, de mindenképpen autonóm egészet képező élő szervezetek közt, amelyek, ha már hallanak és látnak, hangot tudnak adni, jelzésszerű mozgások leadására és vételére képesek, meglehetősen bonyolult szervezetek is, úgyhogy feltehetően a tudat valamilyen formája is pislákol bennük. Amiért is az a kommunikációs rendszer, ami az egymás közötti üzenetváltozást lehetővé teszi számukra, voltaképpen sokkal tökéletlenebb és kezdetlegesebb annál, ami bennük van, ami szervezetük működését biztosítja. Ez a „belső” információrendszer ugyanis, még ha nem is mentes egészen a zavaroktól, hiszen tudjuk, hogy az öröklődést hordozó anyag, vagyis a gének átadásában, illetve a fehérjeépítésben is előfordulhatnak „másolási hibák”, s ekképpen „téves üzenetek” is (ennek következménye a rák is végeredményben), alapjában véve kiváló hatásfokkal működik,

még hozzá alighanem azért, mert itt az üzenet tartalma mindig egyértelmű és pontosan meghatározott, voltaképpen egyszerűnek mondható. Vagyis a kommunikáció egész rendszere mindig annyira egyszerű részfeladatokra lebontott, hogy a végtelenül bonyolult egésznek a működését éppen ez a lebontottság teszi lehetővé. Emellett a „munka” jellege, amit az üzenetváltásnak szabályoznia kell, állandónak mondható, a feladatok bejáratottak, ismétlődőek, úgy is mondhatnánk, rutinszerűek, hála annak a genetikai programnak, mely a szervezet felépítését eleve meghatározta.

Ez a program ugyanis, még ha nem is jelent „felettes tudatot”, még ha nem is „én”, nem is ész, nem is értelem, úgy működik, mintha az lenne.

Úgyhogy hozzá képest az élő egyedek közötti információcsere mechanizmusa, minden „nyelv”, még a tagolt emberi beszéd is, úgy tűnik, joggal mondható tökéletlennek. Tökéletlen kapcsolatnak a tökéletesek között.

Abból eredően is, hogy az üzenet itt a valóságnak mindig valamilyen leegyszerűsített jelzését, képletét tartalmazza csak, nem utolsósorban azért, mert a gyors reagálás érdekében gyorsan felfoghatónak, rövidnek is kell lennie, tehát viszonylag kevés információt tartalmazhat csak, mivel a többi közlést továbbító üzenetváltás mindig azzal fenyeget, hogy késést okoz, alulmarad az idővel folytatott versenyfutásban. Így a kommunikáció mindig hatalmas hibaszázalékkal működik, mégpedig minél fejlettebb, vagyis bonyolultabb felépítésű valamely közösség, annál inkább rövidzáratokkal teli, félreértésekkel terhelt, s minél gyorsabban fejlődő és változó közösségekről van szó, annál nagyobb mértékben, mivel így sokkal kevésbé beszélhetünk rutinfeladatokról, némileg a genetikai programokra emlékeztetően a kulturális hagyományok meghatározta „bevált” megoldásokról. Vagyis az elikképpen gyorsan változó helyzeteket a hierarchia „illetékes” régiói nem csupán késve értékelik ki és reagálják le, hanem sokszor hibásan is egyúttal. Nemcsak a jelrendszer marad el tehát a „dolgok” fejlődése mögött, hanem a „dolgok” megértése is éppen a jelrendszer tökéletlensége miatt, ami aztán magára a jelrendszerre, a kommunikálás eszközére is újra visszahat — még tovább fokozva annak lemaradását, voltaképpen a szakadékot növelve a kíváncsós és a valóságos közt, a részek önállósulását, öncélúságát. Következésképpen az élő szervezetekből szerveződött vagy szervezett szuperorganizmus már csak kommunikációs rendszerének tökéletlensége folytán sem érheti el az összehangolt működésnek, a funkcionális egységnek azt a fokát, ami az élő szervezetre jellemző.

Különösen szembeűnő ez, ha a kétfajta organizmus negatív visszacsatoláson alapuló egyensúlyfenntartó mechanizmusait vetjük egybe. Mert ennek tükrében ez a szabályozórendszer a szuperorganizmusban, főleg, ha a társadalom vagy az állam egészét tekintjük annak, egyenesen kezdetlegesnek, „primitívnek” mondható. Maga az élő szervezet ugyanis éppen ilyen negatív visszacsatolási rendszerek egymásba épült és össze-

hangolt sokasága révén biztosítja belső egyensúlyát, végső fokon fennmaradását. Olyanféle szabályozó berendezések révén, amilyen egy hűtőszekrény vagy elektromos fűtőtest termosztátja is, melynek működése azon alapszik, hogy a berendezést be- és kikapcsoló központ folyamatosan értesül a hőmérséklet ingadozásáról, s ennek megfelelően tartja fenn a kívánt szint állandóságát. Ez a szint tehát mindig egy kicsit ingadozó, ám minél kisebb ez az ingadozás, annál inkább mondható a szabályozórendszer tökéletesnek. Amennyiben viszont a hőfok növelése vagy csökkentése a kívánatos, ez már egy „felettes szerv” közbelépését igényli, példának esetében azt, hogy az ember igazítson a hőszabályozón. Mint ahogy lényegében ez történik az ember hormonrendszerének esetében is, amelyen belül a kapott visszajelentések alapján az agyalapi mirigy gondoskodik az egyensúlyról, az állandóságról, amennyiben viszont annak szintjén is változtatni kell, az már „felettesének”, az agyfüggeléknek az „ügykörébe” tartozik. Ebből pedig az lenne itt a legfőbb tanulság, hogy a visszacsatolás elve egyáltalán nem mond ellent a hierarchia elvének, annak, hogy az irányító központ egy-egy szabályozórendszeren belül mindenképpen kiemelt, „kiváltságos” helyzetben van, anélkül, hogy „önkéntes” járhatna el, vagyis hát eljárását a szabályozandók, az „alárendelték” helyzete és igénye is meghatározza. És persze elvben a szervezett társadalom hierarchiája is ugyanígy működik, illetve többé-kevésbé a gyakorlatban is, mivel még a legelnyomóbb vezetés sem mellőzheti az elnyomottak legelemibb szükségleteit. Viszont a hatásfok az élő szervezettel összehasonlítva még akkor is rossz, ha az elképzelhető legrátermettebb vezetést az elképzelhető legjobb szándék vezérli, illetve, ha a vezetettek „öntudata” és kötelességtudása sem hagy maga után — emberi mértékkel mérve — semmiféle kívánnivalót. Amiért is a fentiek értelmében, vagyis a részek önérdeke és az információrendszer tökéletlensége folytán, a szervezett társadalomban egyetlen visszacsatolási rendszer működése sem maradéktalanul konfliktusmentes. Annaira nem, hogy még a legolajozottabb működés is akkora hibaszázalékkal megy végbe, hogy ez a hatásfok az élő organizmuson belül halálos kórral lenne egyenértékű, ami végső fokon azt jelenti, hogy ennek az összehasonlításnak a tükrében szemlélve az egészséges állapot egyenlő a nem létezővel. Azzal, amit csupán elképzelünk magunknak, amit óhajtunk, de aminek a megvalósulásától egyben rettegünk is: azonos az utópiával.

Vagyis ami élő szervezet esetében normálisnak, tehát a leggyakoribb állapotnak számít, az a szociális szervezet esetében nemhogy kivétel lenne, hanem valami soha el nem érhető eszményi állapotként lebeghet előttünk csupán. Feltéve, hogy a két szervezet-fogalom vonatkozásában az egészséges állapotot azonos mércék alapján határozzuk meg — aminek helyességében kételkedni egyébként komoly okaink is lehetnek. Függetlenül attól, hogy konzervatív ideológiákkal találjuk-e egy táborban magunkat, hiszen az ilyen ideológiák hordozóira, amikor „egészséges” vagy

„beteg” társadalmat emlegetnek, egyáltalán nem a fenti utópikus fogantatású maximalizmus a jellemző, sokkal inkább a megállapodottnak, a hagyományosnak, a „jól bevált” egészségesként való emlegetése. Csak-hogy ennek a kétféle egészségmérceinek az elfogadása már egészében is megkérdőjelezi a társadalomnak azt az összehasonlítását az élő szervezettel, amiről itt szó van most. Sőt, ha ehhez hozzávesszük még a hatékonyság fogalmát is, azt, hogy ez a fogalom az élő szervezet esetében pontosan meghatározott, s értéke nem mérhető másképpen, csakis azon, hogy mennyire biztosítja a szervezet fennmaradását, ellentétben a társadalommal, melynek kapcsán azt is meg kell kérdeznünk, mi is ez a hatékonyság, hogy a pusztta fennmaradáson túl, milyen irányba is kívánunk hatni, akkor valójában „teljes pompájában” kibontakozik az a fogalomzavar, ami ebből az összehasonlításból adódik.

Úgyhogy most már az is felmerül, van-e egyáltalán értelme ennek az egybevetésnek. Szolgálhat-e bármiféle tanulsággal is.

Am úgy tetszik, valamennyire mégis. Mivel a hierarchia ennek ellenére alapvető vonása a szervezethez, a szervezet fogalmától semmiképp sem elválasztható.

Annak a különbségnek ellenére is, amiről eddig nem esett még szó. Mármost a specializáció, illetve a szelekció különbözőségéről a kétfajta szervezetben. Arról, hogy az élő szervezet sejtjeinek specializálódása, különböző szövetekbe való rendeződése, valamint az egyes szervek és szervrendszerek kialakulása ugyancsak a genetikai program alapján játszódik le, méghozzá a magzati élet egészen korai szakaszában, végső fokon tehát eleve adott. Amiért is itt képtelenség olyasmit feltételezni, hogy valamelyik idegsejt irányító funkcióját netán zsírsejt tölti be. Az emberi társadalomban viszont...

De ez már a hierarchia szerveződésének kérdését érinti az élők szervezetében — legyen akár szó állatok csoportjairól vagy az emberi társadalomról.

HOMOKBA KAPASZKODVA (II.)

TARI ISTVÁN

A TERMÉSZET FEKETE VIRÁGA

Harmadmagammal bukdácsolok a buckákon. Ismét ősz van, és újból sikerült ide eljutnom. Ráadásul a barátaimmal. Ilyenkor legszebb a pusztá! Sokan azt mondják, hogy tavasszal. Láttam a Deliblati-homokpuszta tavaszi tobzódását. Nekem az őszi jobban tetszik. Nem olyan szívhez szólóan harsány, árnyaltabb. Úgy látszik, nem kapott még el a nosztalgia-hullám.

Útközben Móri, a festő — aki másképp látja a színeket, tehát: aki többet tud a színekről — a sárgáról mesélt. Boldogan hallgattuk. — Képzeljétek — mondta —, még ma is megtörténik velem, pláne, ha berúgok, hogy a feleségem legnagyobb rémületére, *sárgarépát* keresek ott-hon, fönt az emeleten. Sárgarépát akarok enni, nyers sárgarépát akarok harsogtatni.

Bukdácsolunk a buckákon, s Susarát Gerebencsel összekötő pusztai úton. Megyünk a hívók nélkül maradt Német Templomba. Verőfényes délelőtt. Megyünk a régi szentek ledöntött szobrai közé. Fák alatt, süppedő televényben lépdelünk fel a dombra. A templom ott áll a domb tetején, keresztjéről hiányzik a megváltó. A homok temploma ez — gondolom a hűvös, összefirkált falak között. Padlóját felszedték, homokon állunk. Sírkertjét benőtte a fű. És a szenteket is. Susarán a második világhétségig németek is éltek. Szőlőt művelni jöttek a homokra. A németek nagyon értettek a szőlőhöz — mondják a susariaiak. — Valaha Susarán több bor volt, mint víz. Házanként legalább ezer liter — mesélik. Visszafelé jövet megállunk a néhai Tégláskútnál. Gondosan befedték, vastagabb ágakkal gondosan elkerítették, nehogy valaki beleessen.

Aztán letelepedünk a vaddohányültetvény mellé, hanyatt fekvé bamuljuk a vaddohány szélben felfeslő termését, hüvelyét, amint abból selymesen fénylő vattacsomó foszlik ki. Emiatt nevezhetik vadvattának is a vaddohányt. Vaddohánynak pedig a dohánylevelekre emlékeztető levelei miatt. És a szél cibálja a vattacsomókat, míg azok szét nem omlanak, míg ki nem nyílik az apró barna magok hihetetlenül tökéletes ej-

Boróka

Sikárgyökér

Vadvatta

Az összetört szobor

tőernyője, hogy utána káprázatos kavargás vegye kezdetét a puhaságban.

Odébb a borókaliget. Szétmorzsolom, szaglászom az örökzöldjében magára maradt, szúrós borókaág hamvas bogyóit.

A magokkal terhes szél pedig nem enyhül. Miért is enyhülne. Fodorozza, felkavarja az út homokját. Letöri a „buglyos derceffű”, azaz a szappangyökér bogas kóróját, hogy aztán addig görgesse, míg az be nem szorul valahová, míg be nem lepi a hó.

A számartűsök kékeslila feje is barnul.

A susarai Csipak János szavai jutnak az eszembe: — Mi azt gondoljuk, hogy a természetnek nincs fekete virága! — Tenyerével indulatosan a padlóra csapott, ahol az elmúlt éjszaka ültünk, egy rajtaütésszerűen ránk szakadt hadgyakorlat közepén; künn az udvaron hús sült rostélyon, a tűz körül vadászpuskával felfegyverzett férfiak melegegtek, időnként pajkosan igazoltatva az álmosan érkező mozgósítottakat (szomszédaitkat). — Mi csak gondoljuk, hogy a természetnek nincs fekete virága — veregette tenyerével a padlót. — Pedig van! — bökdöste mutatóujjával a félhomályt, a körülöttünk váltakozó arcok vigyorát. — Majd maga is megtudja, hogy a természetnek van fekete virága. *Amikor maga hiába törekszik, hiába erőlködik, az a természet fekete virága.* Tudja?

Tudom. Szétmajszolódd okker háttérben a mind jobban kirajzolódó, feketülő virágok.

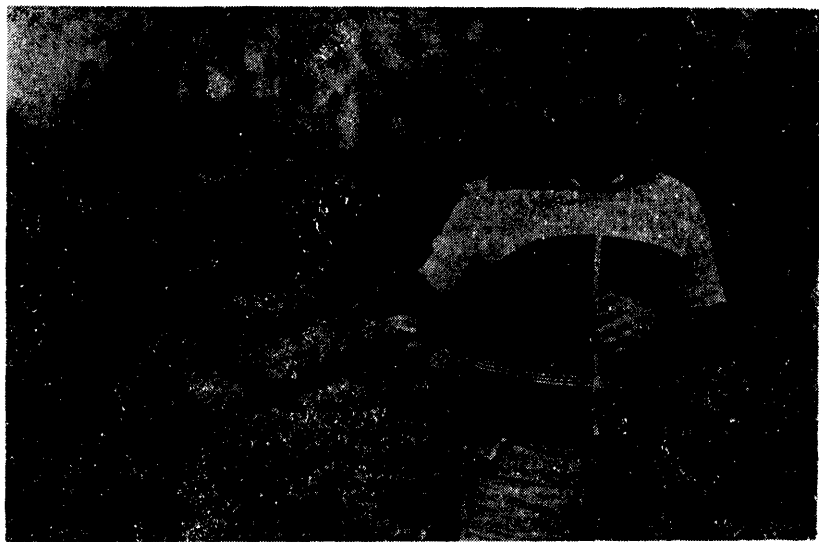
AZ ÁLDOTT SZAPPANGYÖKÉR

Asztalomon a szappangyökér.

Nézem, kézbe veszem, homokos lesz tőle a tenyerem. Ez a 70—80 centis szép, egyenes gyökér a Deliblati-homokpusztában termett. A homokból ástuk ki, pontosabban: a susarai Orosz Péter ásta ki, én csak néztem. Ki gondolná, hogy ennek a megtermett gyökérnek a felszínen csupán egy valószerűtlenül kicsiny kórója van, mely elvesz a fűben, s annyira törekeny, hogy még a szélnek sem áll ellen. Nem úgy, mint a kiszőkülő füvek, melyekbe hiába akaszódik a pusztai szél. Őket csak megfésüli, megfésülgeti, míg a szappangyökér bogas kóróját könnyedén letöri. A magas fűben csak egy kicsiny, elvesző torzs marad utána.

Nézem, simogatom, többször meghajlítom ezt a gyerekkar-vastag, egyenes gyökeret. Ki gondolná róla, hogy valamikor a szegények fogódzója volt. És nemcsak a szegényeké. Úgy tűnik, valamennyien bekapaszkodtak, akik a homokon akantak megkapaszkodni. Legalább az egyik kezükkel.

— Az rossz világ volt, amikor a szappangyökeret szedtük — állította Varga József, a susarai helyi közösség elnöke. Kelletlenül beszélt a szappangyökréről, nyilván a Deliblati-homokpusztára vonatkozó természetvédelmi törvény intette tartózkodó hangvételre. Ugyanis a különleges

Szappangyökér

természetvédelmi területté nyilvánított homokpusztában nagyon fontos, homokot megkötő szerepet játszik a szappangyökér, a sikárgyökér stb.

Viszont: — A szappangyökeret Versecen nagyon követelik — mondta a susarai Gilice János. — Mindig jó pénzt fizettek érte. Kilóra vették, néha még ki is jöttek érte. A szappangyökér állítólag feljavitja a mosóporok minőségét.

*

Gilice János 22 éves mostohafiával, Orosz Péterrel indulok szappangyökérért. Megyünk a térdig érő, elszáradt fűben. — Nagyon áldott dolog ez a szappangyökér — szól Péter. — Sok pénzt csináltunk belőle. Öt évvel ezelőtt, egy őszön, a kukoricatörés után annyi szappangyökeret szedtünk ki, hogy az árán három lánc földet vettünk. Még tavaly is szedték. Nem tudom, az idén lehet-e majd szedni. Szedéséhez az erdészről kell engedélyt kérni. Nem kerül az engedély semmibe, csak arra kötelez, hogy a kiszedett portékát az erdésznek adjuk át.

— Ha valaki engedély nélkül szedi...

— Ha az erdész tetten éri, akkor elveszi tőle azt, amit kiszedett. Elég büntetés az egy szegénynek. No, itt is van egy — mutat Péter a szappangyökér kórójára. — Majd nagyobbat keresünk.

Kezembe veszem a törékeny kórót. — A többi között nehezen tudnám felismerni.

— Nem felismerni, szedni a nehéz — mosolyog Péter.

Aztán megállunk az egyik szappangyökérnél. Péter letöri a kóróját, a szélnek tartja. A szél beleakaszódik és viszi. Könnyedén görgeti.

— Akinek nagyon kellett a pénz, azok még éjszaka is szedték. Csak mentek a fűben, tudták, ugye, hogy merre termett legtöbb szappangyökér, és amikor roppant valami a talpuk alatt, megálltak — nyomja ásóját a homokba. Ásójának lapja keskenyebb a szokásosnál, hogy a kelletténél ne emeljen ki több homokot. Egy ásónyom szélességben jó fél méterre leás. — Itt már kezd vékonyodni — kaparja meg ásójával a szappangyökeret, majd tovább ás. Homlokán veritékcseppek gyöngyöznek. — Ahol már egészen vékony a gyökér, ott el szoktuk vágni. — Érthető gondolom —, hisz kilójáért fizettek.

— Szóval: egyesek még éjszaka is szedték. Hódvilágnál. A legnagyobb, amit kiástam, ötkilós volt. Tizenöt éves koromban kezdtem szedni. Az öregem mutatta meg, hogyan kell kiásni. Három nap alatt annyira belejöttem, hogy egyenrangúan szedhettem az öregemmel. Később le is hagytam. Megesett, hogy méter húszra is leástam. No, jöjjen — nyomja kezembe a szappangyökeret. Megindulunk, majdnem orra bukok egy fűvel benőtt lyukban.

— Eltörhette volna a lábát — csóválja a fejét. — Innen is szappangyökeret szedtek ki. Én az öregemmel mindig betemetem a lyukakat. Van, aki a borókát szereti szedni. Én nem szeretem, mert összeszurkálnak az ágak. Értetni kell hozzájuk is — mutat a borókafenyők sötétzöld gyertyalángjára.

Orosz Péterék ott laknak a falu végén. Betérek hozzájuk. Az udvar szépen fel van söpörve. A homokon meglátszanak a söprű nyomai. Kint a szabadban ültetnek le. Az asztaltól ellátni a közeli dombokig, fenyvesig, akácosig.

— Amikor találtam egy bokrot, alig vártam, hogy meglássam, mekkora gyökere van — meséli Gilice János, miközben begyűjt a kinti spartheltba. Kávét tesz fel. — Volt úgy — folytatja —, hogy egész nap szedtük a szappangyökeret. Most már nem szedem, beteges vagyok. Valamikor, Székési Jánossal száz-száz kilót is kiszedtünk naponta. Érdekes, hogy János mindig egy kilóval többet szedett ki, mint én.

*

Asztalomon a szappangyökér. — Apró, liláskék virága van — mesélte róla Dani István. A felesége meg csak bólogatott. — Valamikor régen — folytatta a néni — késsel megkapartuk és elszeleteltük a szappangyökeret, mint a sárgarépat. Amíg friss, addig könnyű, ha kiszáradt, akkor nehéz vágni. Az összevágott szappangyökre vizet öntöttünk, és kifőztük az üstben. A szappangyökér levében mostuk aztán ki a szebb ruháin-

kat, a szebb szöveteinket. Gyönyörűen habzott a víz. És mosás után a ruháknak nagyon jó illata, nagyon szép színe lett. Ma már porok vannak, azokkal mosunk.

— Mosóport se lehet mindig kapni. Hiányzik — szólok közbe. — Bebiztosítottuk magunkat — nyugtatnak meg.

Asztalomon a szappangyökér. Tekintetemmel simogatom.

Az ágrólszakadtak kapaszkodtak meg benne a leginkább.

SIKÁRGYÖKÉR — „ARANYGYÜKÉR”

Kis köteg sikárgyökeret hoztam haza a Delibláti-homokpusztából. „Aranygyükér” — mondta rá Gilice Mihály, az erdőkirály. Szép nárancssárga színe van a kb. 30 centiméter hosszú, kissé göcsörtös gyökerszálának. Valamikor sűrűlókefe készült belőlük, a műanyag térhódítása előtt. Ujjaim között hajlítgatom az egyik szálát. Nehezen törik el.

Hogy is volt?

*

— Szeptember derekától ápriliséig lehetett szedni — veszi kezébe az erdőkirály. — Sok munka volt vele.

Elhiszem neki. Az előbb kint jártunk a homokban, „gyükér-ügyben”. Az erdőkirály egy csákányból kialakított szerszámot hozott magával. — Kell a szerszám — hunyorgott —, mert a sikárfű ezer gyökerével alkaskodik a homokba.

— Mindenki kapaszkodik valamibe — bólogattam megértően, míg az erdőkirály bemutatta őnagyságát: a sikárfűvet.

— A fiatalabbakat nehezebb kiemelni — magyarázta.

— Miért?

— Mert a fiatalabbnak ritkább a gyökere. A ritkább gyökér jobban meg tud a homokban kapaszkodni.

— Valóban. Erre nem gondoltam.

— Ez itt a közelében meg a kámforfű — mutatott egy másik fűcsomóra. — Még vékonyabb gyökere van. Belőle csinálták a ruhakefét. Egy télen át szedtem a kámforfűvet is. Nem volt rajta valami nagy kereset. Majd közülük is kiemelünk egyet. Addig nincs baj, amíg csak egyet kell kiszedni — vigyorgott —, akkor nagyobb a baj, ha sok kell belőle. No, oda se neki, ma már a szegény is gazdag — köpött vidáman a markába, vágta csákányát a homokba.

— Könnyebb munkának képzeltem — jegyeztem meg később, miközben az erdőkirály homlokát törölgetve pihegett mellettem.

— Nemsokára kijön, elszoktam már tőle — veselkedett újból a csákányozásnak. — Nem sok tartja már — nyúlt csákánya hegyével a sok-

szálú gyökérzet alá, feszegetve azt. — Látja, hogy kapaszkodott? — mutatta fel végül a síkárfüvet gyökerestül. A gyökérzettel kiemelt homok nagyját csákánya nyelén távolította el. Aztán a csákánynyélre erősített késsel vágta le az „aranygyökeret”. — Így még nem jó, nem tiszta — igazgatta tenyerében a kis gyökérnyalábot. — Meg kell tisztítani a hájáról, ki kell dörgölni — dörgölte előbb combjához, majd tenyerében, mintha sárból csinálna kukacot.

Később kiemelt a homokból egy vékonyabb szálú, illatozó kámfor-gyökeret is.

— Négyszeres árat fizettek érte, négyszer többet, mint a síkár-gyökérért. Cudar erős szaga van a kámfornak — szagoltatta meg velem is az átható illatú gyökeret. — Tisztítása, dörgölése közben fásít tettünk az orrunkra.

Itt ülök Susarán az erdőkirálynál. Szétterítem asztalán a kámforgyökér, a síkár-gyökeret. Szolgatgom, birizgálom a vékony gyökérszálakat.

— Ákkó megiszunk valamit — türelmetlenkedik az erdőkirály felesége, a tót asszony.

— Te csak ne siess vele — néz rá szelíden az erdőkirály.

Poharak kerülnek az asztalra.

— Síkárból a mramoraki erdőben volt a legtöbb — emlékezik az erdőkirály. — Napközben szedtük fel, nagyjából megtisztítottuk, aztán amikor besötétedett, télen korán esteledik, itthon, mécsvilágnál tisztítottuk, dörgöltük tovább, míg el nem aludtunk. Birkafaggyú égett a pléhdobozban. Egy öreg rongy volt a kanóc, azt gyújtottuk meg. Rémesen füstölt, csupa kórom volt az orrunk luka, de megérte. Kétkilás kévékbe kötöttük a síkár-gyökeret, mert így vették át tőlünk. Fehér madzaggal: fűzfavesszővel. Háromba vagy négybe vágtuk a fűzfavesszőt, az volt a madzag. Tudja, mit köszönhetek én a síkár-gyökérnek? Őt lánc földet. Őt lánc földet vettem négy mázsa síkár-gyökér árán.

Újból koccintunk.

— Hús év szedtem utoljára. A síkár-gyökérből úgy lesz kefe — morkolja fel az asztalról a kis kévét —, hogy miután megtisztítottuk, jó ki kell főzni. Másfél óráig főzzük, az elég neki. Ezt is csináltam. Valamikor kefét is kötöttem belőle. Majdnem egyedül. Az öcsém csinálta fából a kefék tokját, a többit meg én.

Kiisszuk a konyakunkat.

— Nem tudom, meddig bírják ezek a lábak — üt a térdére. — Én azt mondom, hogy a gyaloglás a legfontosabb. A gyaloglás az élet. Hova megy maga? — kérdezik tőlem az emberek, ha megindulok. Hova, hova, hát haza megyek, mondom nekik. Hol a maga hazája? — kérdezik. Hol lenne, az erdőben.

Lassan ránk esteledik.

— Tudja, hol szeretnék meghalni? Kint az erdőben. Mert én nagyon

Gilice Mihály

élvezem az erdőt! A hazámat. Biztos, hogy ott fogok meghalni. Leírhathatja, azt szeretném, ha nem a temetőben, hanem az erdőben temetnének el. Már kinéztem magamnak a helyet is: ott van a Crni vrhen, a tizenkilences léniján.

— Hogy néz ki az a hely?

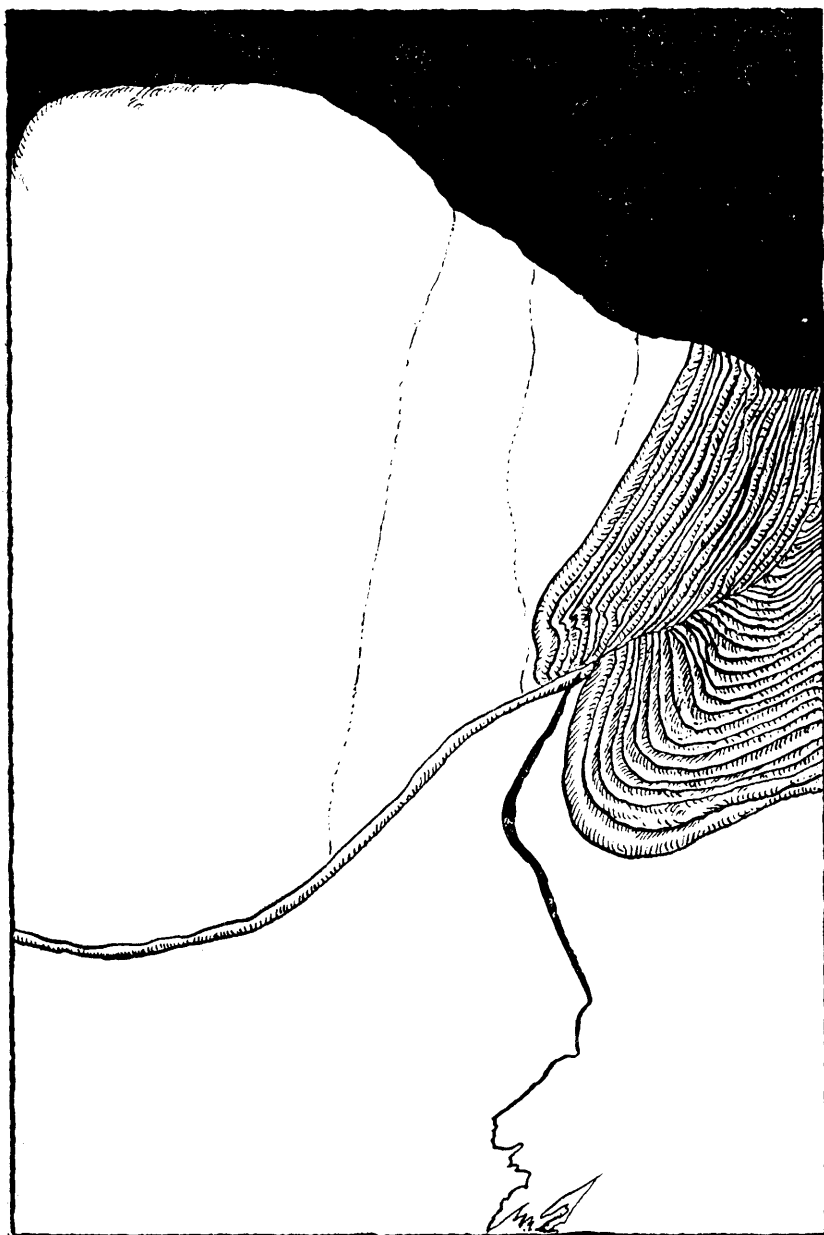
— Onnan látni a legmesszebbre. Ott terem a legtöbb gyöngyvirág, engemet meg a gyöngyvirágról neveztek el erdőkirálynak.

— Boróka is terem arra?

— Akad kevés boróka is, de nem a borókáé az a hely, inkább a hársfáé meg a galagonyáé. Az a hely védett hely. Ott tilos vadászni. Nyugodtan meglátogathatnak a vadmacskák. A fiatalabbak még nem félnek az embertől. Aztán eljönnek oda a vaddisznók is. Rém szeretik a galagonyát.

✱

Hajlítatom a sikárgyökeret. Egy szálat az ujjamra tekerek. Csomóba kéne kötni. Mindenütt van már belőle a lakásban. Széthúzzák a gyerekek, ami végeredményben nem is olyan nagy baj, hisz az erdőkirályt juttatja eszembe. Az „aranygyűker”...

Maurits Ferenc: Delibláti vázlatok

SUSARA

a magyar és a szerb
 nyelv között — mondta
 dragica
 nem nagy különbség van:
 csak néhány betű
 és összezsattantak a biliárdgolyók

az ólakban
 „a finom hódsugárnál”
 vadkanok másszák meg
 az anyakocákat
 reggelre csíkos ábrázattal
 ébredünk

azon a piros posztón
 suttogja krisztusunk rekedten
 azon a piros biliárdasztalon
 sohasem tudnék
 egy jóízűt
 játszani

AZ ELLÁGYULÁS KÖZEPÉN

Most, amikor szemlátomást ellágyulnak a *haragoszöld* változatai, amikor itt-ott már felüti fejét a *sárga*, sőt a *piros* is, teszem azt, egy lángoló cserszömörce képében — álllok a végtelen puhaság szélén, mint a másállapotos asszonyok: kíváncsi vagyok.

A homokpuszta után sóvárgok. Szeretnék újból elmenni a Delibláti-homokpuszta borókafenyői mellé, melynek örökzöld tűzében átható illatú, apró bogyók izzanak sötétkéken, szeretnék leheverni, mint ahogy a méhészek leheverednek, a szélben kibomló vadvattába, jó lenne egy szamárücsök kékeslila buzogányával ütögetni a homlokom.

Legjobb lenne a hajnali ködökkel leereszkeszteni, azért leereszkeszteni, mert egy tanító bácsit is magammal vinnék: rábeszelnék — nem lenne nehéz — egy tanító bácsit arra, hogy jöjjön velem, hogy kísérem el.

Szóval: a hajnali ködökkel ereszkeszteni le, egy ideig a talaj fölött lebegve, kissé a bokrokba gabalyodva, a bokrokkal vesződve, és a jól sikerült turpisság végén — hisz kicseleztük a természetvédelem nagyon is élénken csíkozott sorompóit — cinkosan egymásra kacintanánk, valahol Susara közelében, az erdei szentek összevert fejű szobrai között, az egyik szétnyílt kőkönyv lapjába kapaszkodva.

Állnánk a még nagyobb, a legnagyobb puhaságban, és félve gyújtánánk rá, hisz a pusztában nagy a tűzveszély. Erre mindenütt táblák figyelmeztetnek. Egy meggondolatlanul eldobott gyufa lángjától felrobbanhat a gyantás erdő, hogy a méteres százaz fűről ne is beszéljünk — ezt mindketten tudjuk, ha egyszer kigyulladt a tűz, nagyon nehéz vele szembeszállni — ezt is sejtjük.

Kérdezzék csak meg Csipak Jánost, aki tűzoltó-alparancsnok volt a homokon. Ő magyarázta nekem el a tűz elleni harc egyik leghatásosabb változatát.

— *Ellentűzet* kell gyújtani, fiatalember — emlékszem reszelős hangjára. — A tűz elé kell menni, ott kell meggyújtani az *ellentűzet*, és amikor a két tűz összeütközik, akkor kioltják, elaltatják egymást. Idejében *ellentűzet* gyújtani! Csak az *ellentűz* ér valamit!

Most, amikor ellágyulnak a *baragoszöld* változatai, kíváncs vagyok, mint a viselős asszonyok. A Delübláti-homokpusztában szeretnék csavarogni, azzal a tanító bácsival, aki harminc évvel ezelőtt tanított ott, aki az ujjaiba ivódott tintától és krétaportól nyugtalan kezével *megsimogattott egyszer egy farkast*.

— Mesélje csak el, hogy is volt — kérlelném, ki tudja hányadszor.

Ő hamiskásan előbb Fejértelepről, azaz Susaráról mesélne nekem, arról a világvégi faluról (ahová még ma sem jár naponta az újság, csak a pénteki), melyet nagyon megszeretett, ahol először hallotta a citerát a maga eredetiségében pengeni. Ahol megismerkedett a gomba ízével.

— Nem erről akarok most mesélni! — szakítaná félbe önmagát. — Tehát: rám esteledett — kezdene bele titokzatosan. — Jövök haza az iskolából, egyedül ballagok a Kisutca szűk járdáján, hát látom én, hogy kutyaformájú sötét alak közeleg. Kitérek előle, ahogy elköcog mellettem, szórakozottan végighúzó hátán a kezem. *Jó, puha szőre volt*. Ahogy kitérek az utca végére, izgatott emberekkel találkozom. — *Farkas van a faluban!* — mondják riadtan. — *Az előbb szaladt el mellettem! Meg is simogattam!* — Akkoriban 2800 dinár volt a fizetésem. Egy elejtett anyafarkasért 2000 dináros jutalom járt — fogná meg karom.

— Igen — tenném hozzá. — Télen átjönnek Szerbiából a Duna jegén.

És csak vigyorognának egymásra a nagy puhaság, a nagy-nagy ellágyulás kellős közepén.

MINT HARANG A HOMOKBAN

E puha, a rügyeket majd vagy máris kétségbeejtően megtévesztő, -tréfáló téiben végül is majdnem minden úgy történt, ahogy elképzeltem: a ködökkel szövetkezve ereszkedek le a homokpusztára, valahol a Vaskút környékén, ahol az erdőkirály vár rám, cukrot szopogatva, hisz kora reggel elkel az ember szájában némi édesség, melynek asszony, eset-

leg bonbon a neve, az utóbbin celofán hálóging zörög, míg ki nem fordítják belőle.

Allunk tehát a Vaskútra könyökölve, melyet a múlt század végén ástak, és a súlyos, a homok beomlásától védő, összenittelt vasgyűrűket tanulmányozva a feketicsi kútásó asszonyra, Nadrágos Annus nénire gondolok, aki a kutak mélyéről felszállván mindig tántorgott: cserélődött benne az alsó meg a felső levegő.

Nem tudom, Nadrágos Annus néni, akitől ezt a szót tanultam: *fosó-homok*, mit szólna ehhez a Vaskúthoz. Nyilván rumos hangon, rekedten beleröhögne — gondolom, és hiába király valaki — nézek Gilice Mihályra, az erdőkirályra — attól még nem tudhatja, hogy az emberek fejében mi lakozik.

Mindketten a Vaskútba nézünk, és úgy teszünk, mintha beszélgetnénk, hisz a Vaskút, madárpihegésünket felerősítendő, már-már ijesztőnek tűnik. Olyan a mi pihegésünk, mintha hörgőnénk.

A Deliblati-homokpusztát megkött erdő legjobb ismerőjétől, Gilice Mihálytól azt kérdezem: ki nevezte el őket erdőkirálynak?

— A faluban, Susarán mindenki tudja, hogy az erdőből élek — szólal meg az erdőkirály. Nekem egy dal bizsergési a szám szélét. Kár, hogy nem énekeltem el az erdőkirálynak, erre csak később döbbsentem rá, a tükör előtt, az ajkamon nőtt hideglelést tapogatva. Úgy látszik, a magunkba fojtott daloktól két a hideglelés, két ki a hideg — morfondíroztam. Erdő mellett nem jó lakni — így kezdődik az a dal, melybe bele kellett volna fognom, az erdőkirály füle hallatára, a köztözködésig érő ködben.

— Mégis, ki nevezte el erdőkirálynak? — erősködöm.

— Nagy Mihály — böki ki végül, aztán hosszadalmas magyarázatba kezd. — Itt a homokon, az erdőben, korán fakad a gyöngyvirág. Korábban, mint máshol. Mi látjuk el a fővárost vele. Nagyon jó kereseti lehetőség a gyöngyvirág. Mindenki szedi. Még a férfiak is. Nagy Mihály szintén kiment az erdőbe a feleségével. Ahogy járják az erdőt, többször odaszólt az asszonyának: „Gyerünk anyuka, itt már járt az erdőkirály!” Hát így ragadt rám ez a név.

— Szeretnék Nagy Mihállyal megismerkedni — mondom neki.

— Nem lehet, mert meghalt. Mielőtt meghalt volna, eljött hozzám. Beszélgettünk. Ránk esteledett. Rámpást ittunk, mindketten szeretniük a szőlő levét. Én még ma is szeretem. Ha sok szőlőt eszik az ember, nem kell annyi zsiradék. A szőlő jó étvágyat csinál, pucolja az ember gyomrát. Mondom, rámpást ittunk, aztán a Mihály vizet ként, mert megivott vagy 2 liter rámpást. Jó hideg vizünk volt. Nemsokára, hajnali fél háromkor hozta a felesége a hírt, hogy a Mihály meghalt...

Nagyokat hallgatunk. Egy árvalányhajjal benőtt tisztás jelenik meg előttem. A tavasszal láttam. Felejthetetlen volt.

— Mi van az árvalányhajjal? — kérdezem tőle csendesen.

— Ne is kérdezze, nagyon megjártuk vele! Az asszonyom 1942-ben hat-hétféle festéket, nyilván tojásfestéket vett, és szépen befestette az árvalányhaj-csokrokat. Két nagy koffer árvalányhaját vittem a belgrádi piacra, ahol azt mondták — háború volt —, hogy ne virágot hozzak, hanem húst meg tojást. Szerencse, hogy találkoztam a piacon egy ismerőssel, aki pénzt kölcsönzött, így tudtam hazajönni. — Könnyökölünk a Vaskútra.

Egyszer egy ismerősöm vadászpuskájával a Vaskútba lőtt, és az megzendült, mint egy harang.

Mint egy harang a homokban.

LEVÉLFÉLE AZ ERDŐKIRÁLYNAK A DELIBLÁTI-HOMOKPUSZTBA

Számomra felemelő érzés, Misa bácsi, hogy Ön, király léte, kitüntette a bizalmával. Ne szabadkozzon! Ön valóban király, falujában is úgy tudják az emberek, hogy Gilice Mihály hivatására nézve: erdőkirály.

A tárgyra térek: azt szeretném Önnek újból megköszönni, hogy gazdagabbá tett, hogy *király léte* tett gazdagabbá. A királyokkal szemben általában bizalmatlanok az emberek, hisz a királyokra leginkább az jellemző, hogy mindenkit elszegényítenek maguk körül, királyságukat éppen ennek köszönhetik.

Azután: az Önnel való találkozásom előtt sehogys tudtam magamról elképzelni, hogy valamikor is királyi kísérethez tartozzak. Mindig visolyogtam az uszályhordástól, az uszályhordozóktól! Miután Önnel találkoztam, s ön egyértelműen felvett a kíséretébe, nyomban megváltozott az uszályhordozókról alkotott véleményem. Hozzájuk hasonlóan, most már én is gyártom a legendákat az Ön (velem szemben is tanúsított) királyi közvetlenségéről, ezek után arról szeretném meggyőzni az embereket, hogy Ön király léte is ember, hús-vér ember, ami tetszeni fog a népnek, mely egyébként mindent feleszik, mint a sáska. Még jó, hogy a hason nincs ablak!

Az Ön hazája, Gilice Miska bácsi, az erdő. Erdőkirály léte Ön valóban az erdőből él. Naponta fordul egyet a tájon, és a borókafenyőknél születik újjá. Láttam a hamvas borókabogyóval degeszre tömött nylonzsákjait.

Tavasszal gyöngyvirágot szed, hársvirágot gyűjt. A vadsóskalevél is jó savanykás. Nyáron kifüstöli a méheket, fák odvából elrabolja a mézüket. Összel síkárgyökeret, szappangyökeret lehet a homokból kiemelni, aztán ott a boróka egész éven át, hogy a kökényről, galagonyáról, csipkebogyóról, pipacsról, fenyőtobozról, árvalányhajról, az őzekről, vaddisznókról, rókákról, farkasokról, vadmacskákról ne is beszéljünk. — A városban fűtős a levegő — mondta, míg ültünk a ködszítálásban és néztük a Kukurikú-hegy vonulatát, melyet a szél csinált finom homokból.

Gyönyörű volt a Kukurikú-hegy. A fű tartja össze — gondoltam, és az Őn arcát fürkésztem, melyen megrándult egy izom.

Őn, Miska bácsi, nem hatódott meg ömlengésemtől, királyságától. Menet közben ugrott néha egyet, ökölbe szorított kézzel rikkantotta a magasba; Mihály, hol vagy? Az ég persze nem válaszolt, csak az a hatalmas, betonlapokkal lefedett víztároló, mely az egykori szőlőtermesztés emlékéért idézte. Tudja, ott a Margánon, a kipusztult szőlőültetvények göcsörtös tökéi között, a nagy fűben alattomosan meghúzódó, összecsavarodott drótszálak csapdájában. A kongó víztárolóba kiáltott: Emlékszel, amikor ástalak? Hosszan visszhangzott, zibogott a víztároló: Nem emlékszem semmire!

Aztán lakmároztuk a galagonyából, mint a vaddisznók, azzal sem törődve, hogy még nem elég édes, nem csípte még eléggé orcán a dér. Hogy ne legyen annyira mosolygós a képem, a kökényre mutatott: — Az összehúzi a száját!

Ültünk a ködszítálásban. A tájon dermedt némaság honolt, ahol, szavai szerint, kevés olyan luk van, melyet nem ismer.

Mesélte, hogy egyszer ugyanígy ült, amikor hatalmas zivatar kerekedett. És nem kapta össze magát, csak ült a bő zuhogású, levő esőben, és élvezte, amint azt a szél időnként megborotválta. Élvezte, mert ahogyan mondotta, mindenki élvez valamiben.

Rendszerint már pinkadáskor kint van a buckálkon, dűnéken, és beszelget a kelő nappal. — Jó reggelt, Julcsa! — köszönt a fényes tányérképükre, az meg csak pislog, és egyetlen szót se szól.

Őn ért az állatok, a madarak, a ragadozók nyelvén. Összeveszítette már a vadmacskákat, a bokrok közé lapulva, becsapta a fülesbagolyt is. És míg mesélt, olyan lettem, mint a sötétkék, fűszer-izzású borókabogyó, melyet hiába ültetnének el, nem kelne ki. Csak akkor kel az ki, ha megessi egy kicsiny madár. Szép, kicsiny sárgásfekete madár, amely a cinegéhez hasonlít. Az ő kicsiny belsejében, abban a nagy hőségben válik csíráképpé a mag, mely ha kirepül a hátsó felén: azonnal kihajt, még a legmostohább körülmények között is.

Állandóan az erdőt lopom — mondta huncutkodva, hogy ellenőrizzen, hogy kiábrándítson királyságából, de az az igazság, hogy ez Őnek nem sikerült.

Az az igazság, hogy ez a papír, amelyre írok, olyan fehér, mint a tél, amelyről áradozott ott a homokpusztán. És erre a fehérségre csak az Őn emlékezetében szaladhat ki anyaszült meztelenül az a lány, akit Vilmának hívnak. Őn pedig halászcizmában áll a derékig érő hóban, és gyönyörködik, mint ahogy én is gyönyörködve fogalmazom ezt a levelet az erdőkirálynak, akinek hódolója vagyok.

ZENIT KIÁLLÍTÁS BELGRÁDBAN

LJUBOMIR MICIĆ SZÓDAVÍZ-VÉRE

RADOMIR KONSTANTINOVIC

(...) Előbb szentimentális költő, aki halálra ítélt ifiatságáról lamentált, hogy az *Eredendő bűnben* (Zágráb, 1920), amelynek színpadiassága felmérhetetlen és mélységesen átítatja a banalitás, kihirdesse az Isten ellen fellázadt emberiség sorsát, amely az *eredendő bűnben talál* önmagára, majd 1921-ben, szinte forradalminak ható átalakulás révén, az egyedül éltető, az egyedül balkáni emberfeletti és személyiségfeletti erő kutatójának és szószólójának adja iki magát. Ez a patetikus mondatokkal meghirdetett, zavarossággal teli *ugrása*, e sorsdöntő szálto mortáléja azonban nem tár fel semmi egyebet, mint mindenfajta szentimentalizmus visszaütését, az erős *akarat* követelését, amely emberfeletti méreteket öltene. Az első két kötetben nyújtott lírájával, amely jelentéktelen és kérelhetetlenül teljes feledésre ítéltetett, zenitizmusának mint az emberi vitális képességek zenitjére való törekvésnek ennek folytán csak negatív összefüggései lehetnek — ezt egyedül a totális tagadásban mutatja fel. (...)

Folyóiratának hatodik száma után Micić összeütközésbe került addigi munkatársaival, mert arra törekedett, hogy a *Zenit*et egy meghatározott mozgalom közlönyévé tegye, amely mozgalom elsősorban (mint az elkövetkezőkben hamarosan meg is mutatkozott) *ideológiai* volt.* Zenitizmusának alapja, amely addig, általánosságban, az „új” mellett foglalt állást,

* Emiatt addigi munkatársai 1921 decemberében a zágrábi *Kritikában* az alábbi nyilatkozatot tették közzé: „Micić úr, a *Zenit* tulajdonosa írásával kapcsolatban értesítésként közöljük: Mi Micić urat *kiadónak* tekintettük. Munkáikat leközlöttük a *Zenit*ben, és kívülálló barátainkat is együttműködésre kértük fel, ám abban a pillanatban, amikor a kiadó megkísérelte, hogy munkáit nemcsak kinyomtassa a *Zenit*ben (amit a kiadó felfogható gyöngeségként elnézünk), hanem még egy egész mozgalom »kiáltványának« nevezze őket, mi szakítottunk a kiadóval, s erről kívülálló barátainkat is értesítettük. Ezt a nyilatkozatot azért tesszük közzé, hogy egyszer már vége szakadjon nevünk emlegetésének Ljubomir Micić úrral kapcsolatban, akit mint írórt és mint embert is mélységesen megvetünk, s akinek rágalmait nem részesítjük többé abban a megtisztelésben, hogy válaszoljunk rájuk. — Belgrád, 1921. november 6. — Alec Brown — Miloš Crnjanski — Stanislav Krakow — Dušan Matić — Rastko Petrović — Boško Tokin — Stanislav Vinaver”.

amit lelkesedéssel hangoztatott, tulajdonképpen a barbárság gondolata, a zenitizmus alapvető szimbóluma pedig, amelyben *szintetikus*an jut kifejezésre szelleme, a Barbarogénusz, az újabb kori szerb kultúra legfantasztikusabb és legellentmondásosabb jelképes alakja. A barbárság, amelynek Barbarogénusz a megtestesítője, Micić számára anticivilizáció; ő a művészi alkotás energiája, amely a végsőkéig összeegyeztethetetlen a civilizációval. (...)

Micić nacionalizmusa nem merül ki csupán Kelet messianisztikus felhívásának szférájában, hogy dúlja fel Európát, és Micić sem az az ember, akire azt lehetne mondani, hogy „naivitásának áldozata”... (konkretizálva a „zenitista kontinens” eszméjét, ám ez nem is valamiféle imaginárius, elvont „balkáni sovinizmus”, hanem a konkrét barbárság nacionalizmusa, amelynek szelleme a legteljesebben és legtagadhatatlanabban Micić zenitizmusán keresztül nyilvánult meg, különösen *Antieurópá*-jában. Micić e barbarogénuszi lényegiségének konkretizálása tulajdonképpen a nacionalizmus és balkániságának konkretizálása, amely, mint az avantgarde barbárság szinonimája mutatkozva legelőbb, egyre határozottabban megvalósul, ugyane pokolian könyörtelen logika szerint, mint Micić „komitácsi” és „hajduk” bosszúállási eszményének balkánisága; teljes ellentmondásban nemcsak Október jelszavaival, amelyekkel Európa-ellenességében és horvátellenességében, holmiféle orosz—szerb szövetséget hirdetett, hanem bármelyik és bármilyen avantgarde barbársággal is.

Ha a szellem szférájában Micić zenitizmusa „tartalmatlan”, keményfejú negáció” maradt is, úgyhogy lehetséges, ám messianisztikus és prófétikus mániájába veszett lírájának valamennyi ígéretes pillanata, valamint az új orosz művészet népszerűsítése terén szerzett kétségtelen érdemei ellenére nehéz hatálytalanítani azt a vele kapcsolatos megállapítást, amely szerint „szerb író, antitalentum és misztifikátor, a *Zenit* szerkesztője, a zenitizmus, az ideális barbarogénusz megalapítója, és így hát: semmi” (Marko Ristić), zenitizmusa mégis mint *ideológiai* mozgalom, áthatva a barbarogénuszság „tartalmával”, amely semmiképp sem konstrukció, hanem, rajta keresztül is, mint az eredendő törzsi barbárság szelleme nyilvánul meg, összetűzése során a tulajdon európai sorsával. A deformációk, amelyekre itt elkerülhetetlenül sor kerül valamennyi nyelven, amelyen a barbarogénuszi szellem megszólal (úgyhogy zenitizmusa a nyelv hatalmas zűrzavara és deformálása), bárkiné és bármelyik avantgardizmusnak a barbarogénuszi szellemmel való összeegyeztethetetlenségéből erednek. A barbarogénusz olyképpen összebékíthetetlen az avantgardizmussal, ahogyan a törzsi nacionalizmus összebékíthetetlen az avantgardizmus teljes negációjával. (...)

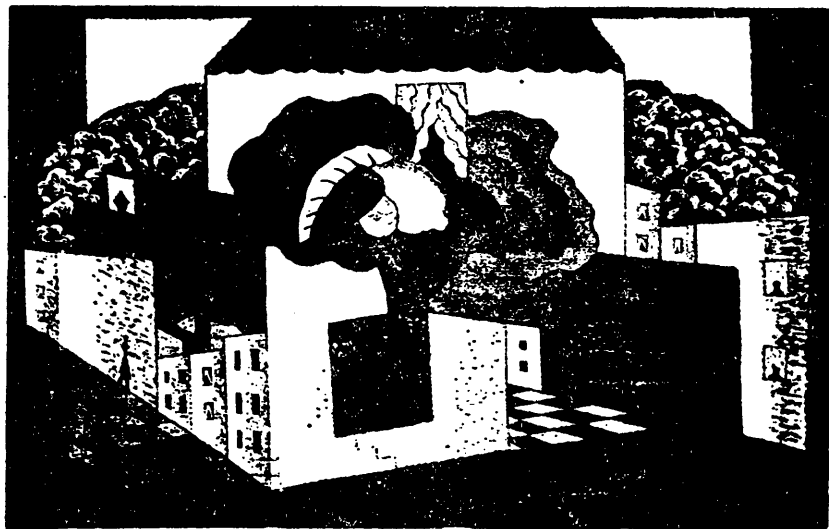
Ha kétségtelen, hogy Micić antieurópáját, „balkáni nihilizmusát” megtalálta a Sturm expresszionizmusának egyes mozzanataiban, de legfőképp a dadaizmus anarchizmusában — annak ellenére, hogy kezdettől

Internacionalna . revija

ZENIT

za NOVU UMETNOST

SHS Zagreb - meseca Julia 1921.	Urednik: Ljubomir Micić	Uredništvo i uprava: Hatzova ulica broj 9 I. kat
SADRŽAJ: B. Tschu Sonne i genre Cevk-sauce / C. Goll 20 Jhrbundert / B. Hantinge Préludce / Li. Miede D. D. / B. Hapman L'opérament / F. Fole Kutzan / L. Ku sák Foles / C. Huanep Hst. 4203 3306 / Z. Gorian Gruss aus Wien / Mih. S. Petrov Danstet evus	6	Makroshop Los na časopis zrazumila. Muzic. Einstein i Kisti Glasbas vaka. M. P. Zigm. M. i maderiski pokret skuvata. Prijetel Sajem. Umetnicki svet Zenti. Kira Sibe Fabris. L'incosno sur les vices. Mutlakaca o let. izum drabe i t. d. Kiti i sat. Surage La ville. A. Gietten Portret C. Goll. Mih. S. Petrov Autoportret i Fragmenti naših grehova. K. Teige Leto. Modigliani Portret

Léopold Surville - Paris

La Ville

A Zenit 1921/6. számának címlapja

fogva indulatosan visszautasított mindenféle összehasonlítást a zenitizmus és a dadaizmus között —, és ha minden gyanún felül áll az, hogy *alapvető szellemi hozzáállásában*, nem annyira azzal különbözik a dadaizmustól, amit nem akar, mint azzal, amit akar”, mert a tagadáson kívül „konceptiót és javaslatot” vet fel, az is szintén minden gyanún felül áll, hogy az „amit akar”, összeegyeztethetetlen nem csupán a dadaizmussal, hanem bármelyik avantgardizmussal is. Ott, ahol a dadaizmus, meggyőződése szerint, „minden többletet hiánnyá” változtatott, ő a dadanegációt érvényesítette, és egyáltalán Európa és civilizációjának tagadását, kizárólag mint tulajdon barbár balkánisága afirmálásának eszközt. Nem lehet semmiféle „autonóm és eredeti balkáni ágazata” a dadaizmusnak, és nem is az, mivel nem balkáni antibalkániság, sem szerb antiszerb-ség, aminek, mint balkáni dadaizmusnak, egyedül *lennie kellene*. Ott, ahol a radikális avantgardizmus (és nem csupán a dadaista) a totális tagadás hullámaintól elárasztva *rombol*, ez a Barbarogénusz csak azt rombolja le, ami számára „idegen”. Egyértelműen a dadaistáktól eltanult goszttussal demisztifikálja Dantét és Shakespeare-t, de megkíméli a jávorfa guszlát és a barbár Balkánról szóló mitológiáját. Könnyedén éli bele magát az európai (és az egyetemes) kultúra „demisztifikátorának” szerepébe:

Molière-nek levesszük illatos és zsíros parókáját:
marad a királyi és az udvari bolondságok szállítójának
üres feje.

Dantéről letépjük a katolikus fekete reverendát:
marad a templomi Lucifer meztelensége, aki
önmagának kívánja a Mennyet, mindenki másnak a Poklot

Shakespeare-nek megcsupáljuk olasz kecskeszakállát: csak
lord Bacon pátosza marad meg Hamlet dán királyfi
homoszexusa az elnyűtt „Lenni vagy nem lenni”-vel.

Kantnak agyát kiszedjük és köldökét kivágjuk: marad
a germán filozófia józan esze
tompá körmeink hegyén.

Am e mondatok — verssorok totális vérszegénysége nemcsak Micié abbéli tehetetlenségét tükrözi, hogy képtelen felszabadítani magából az anarchista rombolás bizonyos energiáját, amit a dadaizmus el tudott érni: mind ez a Dante és a Kant iránti nyilvánvaló és legbensőbb közönyének következménye. Ők nem képeznek neki gondot, sem problémát. A velük való összeütközése nem valódi, lelkeben zajló összeütközés, hanem lelki és szellemi harca, úgyhogy tagadása itt a legbanálisabb pamfletizmus

síkján ér véget, szemernyi szellem (sőt szellemesség) nélkül, ezekben a renyhe, alig összefércelt mondatokban, olyan tagadás ez, amely nem szellemi tett, ahogy lényegében, összeütközése a civilizációval, sem belső összeütközés. A civilizációval szembeni ellentmondása nem a lelkében fogant ellentmondás, hanem a világgal szembeni ellentmondás, amely nem jut hozzá szellemi igazságához, pontosan úgy, ahogy számára Európa (amikor nem is Dantée és Shakespeare-é) sem ott van, ahol ő, a lélek belső ereje, hanem véget ér ott, ahol elkezdődik az ő efféle komitációs módon barbár szelleme. Akként marad változtathatatlanul a civilizáció előtt, miként fiktív Balkánja Európa előtt, a hajdukok, a véres árkok, a Šar-hegység és az Avala Balkánja, amely hatalmasan ellenáll a civilizáció valamennyi kihívásának, mint valami *külső* erő kihívásának, a Balkán, amelyet soha, létezésének egyetlen pillanatában sem veszélyeztetett ez a civilizáció, mert nem is ismeri, és mert nem is jelent semmiféle kísértést sem. Ahogy a komitáció számára (Mició víziója szerint) Kant nem jelent kísértést, úgy az ő számára sincs itt kísértés, amikor Kantnak az agyába kell vájni a tompa körmöket, de ezért nincs költséget sem, és mozgalom is alig akad. Nincs ott mozgalom, ahol hiányzik a kísértés. Ő, aki nem szűnt meg elsősorban az expresszionistáktól, de a futuristáktól is és a húszas évek teljes avantgardjától vett leckék alapján a dinamizmusra hivatkozni, a kísértés hiányában megmutatkozott a mozgalom hiánya, s ezért kereste elszántan a lármás futurizmus dinamizmusát, patetikuságra, leggyakrabban az erőszakoltan kihangsúlyozott paradoxonra törekedve. (...)

Ez a bocskoros és a fején sajkacsát viselő avantgardista, borongó komorságában, amely sohasem hagyta el, javíthatatlanul mentesen a humortól, ugyanúgy, ahogy fanatizmusában mentes volt minden távlatról tulajdon gondolati viszonyában, valamiféle futurista-dadaista-expresszionista Marko királyfi minőségben, aki elindult felszántani Európa útjait, a legkomolyabban hitt küldetésében és költészetének hatalmában, és ebben a hitben e bombák robbanása bombasztikuságban, mitomániában és nem költői mítoszban ért véget, hányavetiségben, amely a vásári bohóc rikongatására emlékeztet, ám amelyet nem sikerült csakugyan átítatnia a bohóckodás ragyogásával és elragadtatottságával. (Hányavetisége a vásári bohóc rikongatására emlékeztet a sátor előtt, a bádogtrombitára, ám azért a bohócra, aki valóban el akarja hitetni velünk, hogy ballkanizálni fogja Európát. A valódi bohócparádé fokára sohasem jutott el. A fanatikus számára megközelíthetetlen a bohócok és a vásárok humoros-tragikus birodalma. Ha a bohóc, aki a sátor előtt csalogat bennünket, hogy lépünk be, és szemünk-szánk álljon el a csodák, a világ legrettenetesebb sárkányai láttán, nem hisz ezekben a csodákban, tudván, hogy kartonból kasírozták őket, és nem is kívánja, hogy higgyünk neki, költői érzékkel követve a játék törvényeit, tudatosan túloz, azzal az óhajjal, hogy hazugságon és misztifikáláson fogjuk, ám azért, hogy ily

módon éppen *ő fogjon meg* minket a vidám cirkuszi játék hálójában, amelyben a mítosz egybevegyül a mitomániával, a csodák utáni sóvárgás az értelem kételyeivel, a mindennapok realizmusa a misztifikálás varázásával. A költészet itt mindig a tudatos misztifikáció költészete, amely *látszólag* arra törekszik, hogy valóságnak tekintsek, míg szakadatlanul „elárulja” önmagát — és ekként egyidejűleg mozgósítja annak a tudatát, hogy valójában csak misztifikáció, útban a vágyódás és a hitetlenkedés, a varázslat és a nevetés, az elragadtatás és a gúnyolódás vásári költészete felé. Micić nem ismeri a vásári játék mint látszólagos misztifikáció e tapasztalatát, amely pusztulásában leli meg diadalát [miként a bohóc is csak akkor győz, ha elesett]: *ő* nem tud elesni, *ő* nem ismeri az önirónia nagyságát, a groteszkségben megnyilvánuló tragédiát.) Gondolatainak legutolsó homokszemét is komolyan vette. Mint sérthetetlen zseni lábainál élt együtt önmagával. A *komikum*, amely feltartóztatathatatlannal megmutatkozott, mint szellem, amely Európának *barbár tojásrántottát* akar sütni, vagy az a szellem, amely *made in England* c. poémájában Anglia felett lebegve így kiáltott fel: „Íme, még egy ország, amely tart barbár szellememtől, az Avala hegyén telt költői múltamtól”, ez a komikum kiáltott felszabadítása után, sőt még ma is ezt keresi. Amennyiben keserű, barbarogénuszi-pamfletista felületességében akár egyetlen pillanatra szabad összehasonlítani őt a Don Quijote-izmus tragikus komédiájának nagyszerű szellemiségével, e téves szerepben mutatkozó tragikomikus léttel, amelyben a hősiesség túlhaladott formáinak szelleme egybevegyül az ostobaság szellemével, és a tragédia a komédiával, akkor ez Don Quijote Cervantes nélkül, vagy értetlenség, amely nem ébred többé öntudatra, tudatosulás nélküli téves képzet komikumáról, amelylyel egyedül ki lehetne fejezni sorsszerű tragikusságát, és amellyel Micić Európa-ellenessége is a szerb világ és a szerb szellemi kultúra nagy átalakulásainak pillanatában, korszakok metszéspontjában, feltárhatta volna e tragikus dimenzióját is: mint a történelemben való bele nem nyugvásból született utópizmust, mint a szellem ügyét, amely, haldokolva, s nem nyugodva bele a halálba, paranoiás eszmékre jut messianisztikus elhivatottságát illetően. (...)

BRASNYÓ István fordítása

A ZENIT ÉS A HÚSZAS ÉVEK AVANTGARDE-JA

BELA DURANCI

Ha képzeletünkben Kazimir Malevics szuprematista képét, a Piros négyzet, fekete négyzet címűt (amely talán éppen az első világháború kitörésével egyidőben keletkezett), mint kezdetet fogjuk föl és az 1917-ben Marcel Duchamp festette Urinoir cíművel a véget jelöljük, akkor egészen pontosan körülhatároltunk egy időszakot, amely az emberi szellem felszabadulásának szempontjából történelmi jelentőségű volt. Malevics a szuprematizmussal a tiszta érzelmre és érzetre hívta föl a figyelmet, amely mentes mindenféle állami és vallási kötöttségtől, Duchamp pedig a művészet hagyományos elképzeléseit gúnyolta ki.

Ha azt is elemeznénk, mi volt a századforduló utáni másfél évtized szecessziós látásának hajtóereje, akkor minden bizonnyal ezt a motorisztikus erőt a szorongásban kellene meglátnunk. Malevics tulajdonképpen ezt a szorongást oldja föl. Kora társadalmi és művészeti káoszából a kiutat az extremizmusban találta meg, Duchamp viszont dadaista piszoárjával alapjaiban ingatta meg a hagyományos esztétikai értékeléseket.

S itt volt a háború, amely életformákat változtatott meg. Egyszerűen megszűnt az, amit addig orosz, német vagy a hozzánk legközelebbi osztrák—magyar életformának neveztünk. Jött az októberi forradalom s mindaz, amit magával hozott.

Sok olyan témát, amelyet a háború utáni radikális változást sürgetők indítványoztak s az orosz avantgarde szentesített. A forradalom utáni időszakban ugyanis a Szovjet-Oroszországban olyan utakat kerestek, amelyek méltóak nemcsak a forradalomhoz, hanem egy technológiailag fejlettebb társadalomhoz is. A másik oldalon viszont a nihilizmus és kétségbeesés volt mindazért, amit a háború hozott. Megszületik a dadaizmus, logikus következményeképpen mindannak, ami történt. Tristan Tzara 1918-ban teszi közzé mindennel leszámoló kiáltványát. Új irányzatával mintha csak jelt adott volna, hogy aztán egymást váltva a különböző izmusok felpergessék azt a folyamatot, ami mindig újabbat s újabbat követelt. A „tetőpontra”, „csúcspontra” (szerbhorvátul: zenitre jutni volt a jelszó, s azon túl a remény, még akkor is, ha ez a remény sokszor az illúzióval volt egyenlő.

„A múltra s a jelenre mindinkább a jövő felől néznek”, állapítja meg Miodrag B. Protić. Az új irányzatok, az új eszmék természetesen Jugoszláviában is éreztették hatásukat. Az újonnan alakult államban a művészet is kezd kibontakozni. Az egyesülés előtt csupán alkotói egyéniségek voltak, mint például Ivan Mestrovic, kinek születési centenáriumát éppen most ünnepeljük, vagy Nadežda Petrovic és Rihard Jakopič.

Az új ország európaiasodása a szellemi életben gyorsabban ment végbe, mint egyéb, főleg gazdasági téren. Mihajlo S. Petrov (1902) festő és grafikus, aki maga is irányítója az új törekvéseknek, a harmincas évek elején a következőket írja: „Nézőpontjaink és álláspontjaink mindenben különböznek, egyet kivéve: hogy a művészetek terén a modern Európával lépést tartunk.” Ebből a „modern Európából” viszont nap mint nap érkeznek az újabb és újabb kiállítványok és irányzatok, iskolák alakulnak, küldik a folyóiratokat, könyveket, amelyek a művészek körében kézről kézre vándorolnak. Hogy még jobban megértsük ezt a korszakot, idézzük ide Szabó Júlia beszélgetését Kassák Lajossal *A magyar aktivizmus művészete 1915—1927* (Corvin, Bp., 1981.) című könyvéből: „A beszélgetés az éjszakába nyúlt, s a mozgalomról, a tízes-húszas évekbeli Kassák-körrel kirajzolódó első vázlatos kép mindenekelőtt azt jelezte, hogy benne olyan alkotók harcoltak közös célokért, mérték össze véleményüket komoly vitákban, akik sohasem hazudtak, nem rejtették véka alá nézeteiket, mindig egyes szám első személyben nyilatkoztak, s szenvedélyük volt a kimondott és írott szó cselekedetekben történő megvalósítása. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezek a szavak, írások és cselekedetek mind egy igazságosabb társadalom megalkotására irányultak.”

Jeleztük, hogy az európai avantgarde mozgalmak szele el-eljutott felénk is, Ljubljanába, Zágrádba, Belgrádba, s hatottak is az ott megjelenő folyóiratok köré csoportosuló főleg fiatal alkotókra. Ezeknek a nyugati áramlatoknak hatására és mintájára alakul meg 1921-ben Zágrábban Ljubomir Micić (1895—1971) lapja, a *Zenit*. Ez a folyóirat, sok más laptól eltérően, nem a Balkán európaiasodását hirdeti meg programjában, hanem fordítva: Európa balkanizálódását! Protić szerint Micić rendkívüli fontosságot tulajdonít mindannak, ami Szovjet-Oroszországból érkezik, forradalmának, a jövőről alkotott víziójának, művészetének, a kultúra szociális feladatáról készült képletének stb.

Ljubomir Micić hagyatéki kiállításával a belgrádi Nemzeti Múzeum lehetőséget adott számunkra, Vida Golubović és Irena Subotić eligazító tanulmányai pedig hozzásegítenek bennünket, hogy jobb betekintést kapjunk a húszas évek új áramlatokat hozó művészetébe. Tekintet nélkül arra, milyen előismereteink voltak a *Zenitről*, zavarban vagyunk. Zavarban mindannak láttán, amit e kiállítás nyújt. Pedig volt alkalmunk már hasonló jellegű kiállításokat látni (nemrégiben éppen a magyar Aktivisták munkáit ugyancsak Belgrádban), s mégis, most szinte elbűvöl mindez, ami itt van. Levelek és ajánlások tömkelege, baráti üdvözlő lapok, fontos üzenetek, folyóiratok, könyvek... És a nevek. A munkatársak névsorából csak néhány: Arhipenko, Chagall, Kandinszkij, Licsizkij, Moholy-Nagy stb. S a *Zenit* lapjain az ismert munkák; az 1922/11 szám első oldalán Vlagyimir Tatlin: a III. Internacionálé emlékművének terve; Alexandar Arhipenko, a kijevi származású, később amerikai szobrászá lett művész Két asszony című, 1920-ban keletkezett

remekművének reprodukciója. S a reprodukálásra szánt fénykép hátlapján magának a szerkesztőnek a megjegyzése: „Oeuvre problemant unique dans toute l'Europe.” Majd még egy érdekesség: Marc Chagall önarcképe, egy kiváló grafika s alatta a dedikáció: „A M. le Directeur du Zenith, Salutations. Marc Chagall. 1925. Paris.”

Izgalmas olvasmány Vaszilij Kandinszkijnek (1866—1944), a weimari Bauhaus tanárának, az absztrakt törekvések úttörőjének és a *Zenit* szerkesztőjének levelezése. Egyébként Kandinszkij is részt vett a *Zenit* szervezte 1924-es belgrádi kiállításon, amelyen tizenegy ország képzőművészei voltak jelen. A kiállításon s a *Zenit*-ben is ott van többek között Robert Delaunay (1885—1941) francia futurista, vagy az orosz származású kubista szobrász, Oszip Zadkine (1890—1967), s ott a magyarok közül Moholy-Nagy László (1895—1946), Kassák Lajos (1887—1967) és Tihanyi Lajos (1885—1938) is. Ez utóbbi kitűnő portrét rajzolt a *Zenit* egyik kiemelkedő munkatársáról, a Párizsban élő Ivan Grollról. Ugyancsak Tihanyi készített kitűnő portrét a dadaista vezér Tristan Tzaráról. Micié kollekciójából előkerült Tihanyinak 1918-ban készült Ady-portréja is. Ezt a portrét a festő Ljubomir Micićnek dedikálta. Arról a Tihanyi Lajosról van szó, akiről a magyarázat Ziffer Sándor (1880—1962) 1908-ban egy képeslapon a következőket írja Verbászra barátjának, Pechán Józsefnek (1875—1922): „Azt gondolom, hogy ez a fiú nem sokára nagy szerepet fog játszani...” Pechán említettük, aki korai, 1922 márciusában bekövetkezett halála miatt nyilván nem is hallott a *Zenit*-ről, de már jóval előbb is olyanokat írt, amit a *Zenit* is zászlajára tűzhetett volna. A Nyolcak egyikéről, Pór Bertalanról szólva Pechán többek között ezt mondja: „Habár ő azt hiszi, hogy a formakérdés elegendő arra, hogy úttörője legyen egy irányzatnak, mégis azt állítom, hogy csupán a formával tökéleteset produkálni nem lehet...” Majd 1913-as verbászi kiállításának katalógusában olvashatjuk, hogy „a modern korszellem minden irányban való fejlődése megtanította az embert, hogy az őt körülvevő objektumokat elemző szemmel nézze, földarabolja, belsőleg megértse és alapértékükre visszavezesse...”.

A *Zenit*-munkatárs és a *Dada-Tank* szerkesztője, Dragan Aleksic 1923-ban többek között ezt írja: „Ma a festő csak elemezni képes ember lehet... az absztrakcióból kell kiindulni úgy, hogy csak a lényegi dolgokat fogalmazzuk meg.” Pechán után egy évtizeddel fogalmazódik meg a gondolat, de a fölismerés mintha egyazon gyökérből táplálkozna.

Más kapcsolatokat is találunk a *Zenit* és a vajdasági események között. A *Zenit* indulási évében alapítja Csuka Zoltán aktivista folyóiratát, az *Utat*, azt a folyóiratot, amely kapcsként szolgál majd Kassákék és a *Zenit* között. Szabó Júlia említett könyvében erről a kérdéssel a következőket olvashatjuk: „A bécsi korszak kezdetén az első kapcsolatok (Kassák köréről van szó — megj. B. D.) a szerb *Zenit*-csoporttal épültek ki, valószínűleg a Pécs-baranyai Köztársaság Jugoszláviába mene-

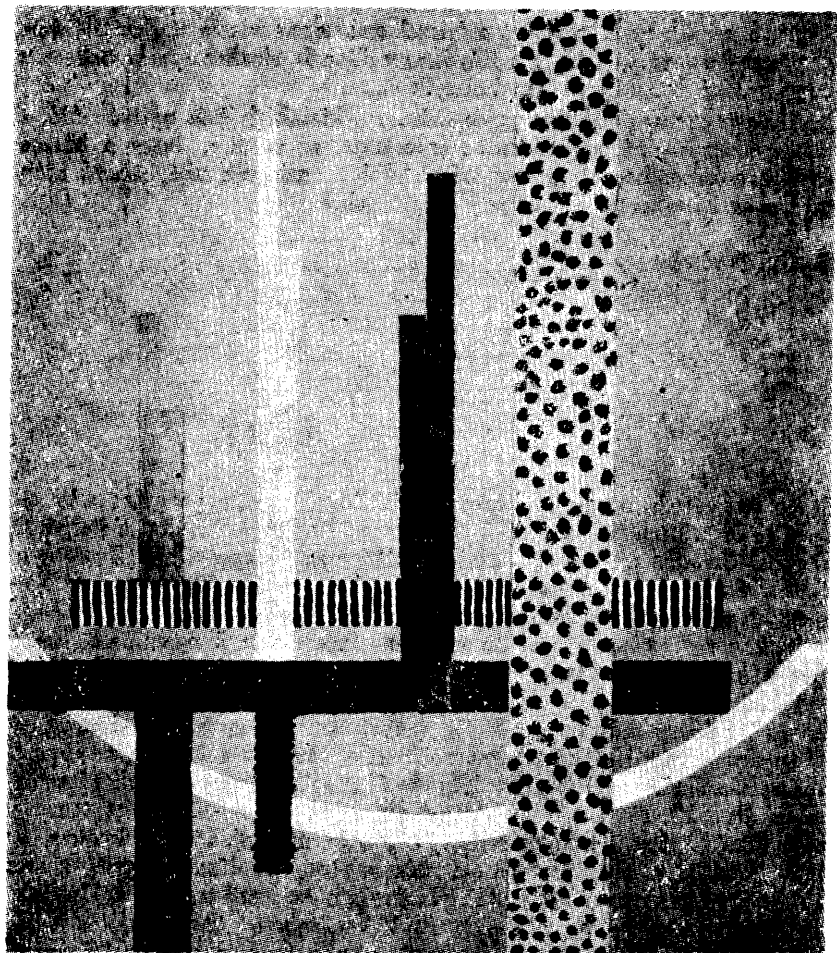
kült aktivista művészei, Dobrovits Péter, Csuka Zoltán és mások segítségével." Az Útnak munkatársa például a már említett Mihajlo S. Petrov *Zenit*-munkatárs, aki itt is, ott is jelenteti meg absztrakt linómet-szeteit, sőt képzőművészeti kritikusként írja az avantgarde iránt lelkesedő cikkeit a *Dada-Tank*-nak. Visszatérve a *Zenit* és az *Út* kapcsolatához, jegyezzük meg, hogy a *Zenit* 1922. május 14-i számában az *Út*-ból közli az újvidéki Mester János, igaz, kissé ügyetlen versét, amelyben a következő sorok olvashatók: „Mi Kassák Lajos és Ljubomir Micić árnyéka alá okádtuk bánatunkat / Szemünk egyglédába csavartuk velük. / Végtelen plusz vagyok. / MA + Út + Zenit / Mi új művészek.”

Láthatjuk, érdekes és roppant fontos időszaka a húszas évek képzőművészetünknek és nyilván irodalmunknak is. A *Zenit* (1921–1926) és a rövid életű egyszemélyes folyóiratok, a *Dada-Tank*, *Dada-Jok* és a *Dada-Jazz* (mindhárom csak 1922-ben jelent meg) azért érdekes színtfolt is. Hatásukról nem is beszélve. Csupán emlékeztetni szeretnénk arra, hogy 1922-ben, amikor Petrov részt vesz az eszéki dadaista matinén, Szabadkán is hasonló rendezvényt szerveznek, jelezve, hogy Kassák *Ma* és Micić *Zenit* folyóiratának hatása elérte a várost. 1927-ben Újvidéken nagyszabású, többnyire aktivista műveket bemutató országos kiállítás nyílt, egy évvel később pedig Csuka Zoltán a Bauhausról cikkezik a *Srpski književni glasnik*-ben.

Miodrag Protić szerint Stjepan Radić 1928-ban történt meggyilkolása a Népszakupstinában véget vetett a liberális polgárság haladásba vetett hitének. Az újvidékihez hasonló kiállítást többet nem lehetett szervezni, Meštrović, Nadežda Petrović és Jakopić nagy elképzelései szertefoszlottak. A politikai, gazdasági és szociális válság nem kedvezett a művészeknek sem. Megszűntek a „csúcspontok”, elmúlt a *Zenit* ideje is. Szabó Júlia is foglalkozik ezzel az időszakkal, megállapítva, hogy:

„A bécsi MA Amalienstrassén lévő szerkesztőségébe küldött, vagy onnan útnak indított kiadványok Berlin, Varsó, Belgrád, Prága, Brünn, Újvidék, Krakó, Kassa, Kolozsvár, Bukarest és Pozsony avantgarde művészeti köreit összekötő szálairól vallanak, rokon létformákat reprezentálnak, közös gondokat szövegetnek meg. Az 1920-as években rendezett belgrádi és bukaresti kiállítás az együttműködés legsikeresebb formája volt. A Kassák-kör szívesen részt vett volna még több hasonló akcióban, sőt szívesen szervezett volna hasonló rendezvényeket. Kiállító helyiséget azonban nem tudott nyitni, s így a reprodukciók, lapok cseréjén túl alig nyílt más lehetőség a képzőművészeti alkotások egymás mellé állítására.

Elvi, eszmei szempontból azonban így is felbecsülhetetlen az állandó, folyamatos kapcsolatteremtési szándékuk. Az emigrációban élő magyar aktivistákra állílik Ljubomir Micić jellemzése a Zenitonnak nevezett honcolusról: »Zeniton, az ésszerűtlenség csodája, a túlélés szintézis embere, a balkáni gyászanya, Fata Morgana fia.«”

A Micié hagyatékában talált Moholy-Nagy-mű: Üvegarchitektúra című ciklusának temperával készült 1922-es darabja

A *Zenit*et szerkesztő Ljubomir Micić, miután betiltották a folyóirat 43. számát (A *Zenit* a marxizmus prizmáján át című cikke miatt), elhagyta az országot. Párizsban 1927. január 15-én Ivan Groll, a *Zenit* és a magyar aktivisták munkatársa várta. Ez volt a két közeli munkatárs első személyes találkozása is.

Micić később mindig keserű szájízzel emlékezett vissza a *Zenit* hőskorára, azt bizonygatva, hogy a folyóiratot állandó bizalmatlanság övezte, s hogy valódi értékeit sohasem ismerték el.

A *Zenit* szerepe az avantgarde művészet kialakításában nyilvánvaló, s tulajdonképpen mélyebb elemzést érdemelne az a tény, hogy a húszas évek művészete hogyan hatott még később, a második világháború után is. De ez egy elemző tanulmány tárgya lehetne.

B. Gy. fordítása

A ZENITRŐL

S Z O M B A T H Y B Á L I N T

Az avantgarde művészet hőskorszakát idéző hevült hangulat uralkodott ez év február 1-jén a belgrádi Nemzeti Múzeumban, ahol a Belgrádi Drámai Színház alkalmi előadásával jelképesen is megnyílt *A Zenit és a húszas évek avantgarde-ja* című rekonstrukciós tárlat. Ugyancsak hiteles korabeli szövegek alapján a Belgrádi Rádió drámai szerkesztősége *A Zenit, a Balkán robbanása* címmel dokumentumjátékot vett hangszallagra, amelyet a kiállítás nyitvatartásakor rendszeresen hallgattak a látogatók. Belgrádban már valóban régen vagy még egyáltalán nem volt olyan jelentős múltidéző művészeti-művelődési megmozdulás, amelynek előkészítésében oly számos intézmény vett volna részt, kezdve a *Književne novine* zenitista számától a Jugoszláv Filmtár és a Filminstézet korabeli filmműsorán át a *Zenit* 1922-es évfolyamának az új orosz művészetet tematizáló kettős száma újrayomásáig. Ez utóbbi magánkiadás gyümölcse, a nagy gonddal és hozzáértéssel, a húszas évek grafikai stílusjegyeinek szellemében kiadott kiállítás-katalógus pedig a szervező mellett az Irodalmi és Művészeti Intézet erőfeszítéseinek köszönhető.

Miért e nagy igyekezet, miért vertek fel ekkora port egy történeti tárlat körül, tehetnének fel jogosan a kérdést, hiszen a *Zenit*ről, a zenitizmusról s annak szellemi mozgatójáról, Ljubomir Micićről valóban keveset tudtunk mindeddig. A művészetkedvelő közönség a zenitista művészetszemléletről ez ideig jobbára Zoran Markuš belgrádi kritikuskának a megszállottságig elmélyült és küldetészerűen vállalt kutatásaiból értesülhetett, aki már vagy másfél évtizede — részben Micićtyel való személyes

kapcsolata révén — dolgozik ezen a problematikán. A mostani retrospektíva azonban azt bizonyítja, hogy Markuš csak részeredményt ért el a megközelíthetetlen természetű és különösen élete utolsó időszakában magába zárkózó Micićtel való barátság útján, hiszen csak Micić halálát tizenkét esztendővel követően került elő hagyatékából a *Zenit* 1924-ben, Belgrádban megrendezett első nemzetközi tárlatának képanyaga.

Micić 1971-ben a kačarevói szegényházban hunyt el elfeledten és névtelenül, összes hagyatékaként egy ládát hagyva maga után. Mivel halálát követően nem akadtak hozzátartozói — temetéséről is két barátja gondoskodott —, a hagyaték Belgrád Vračar nevű községének tulajdonába került, ám az ottani illetékesek, nem tudva tartalmának felbecsülhetetlen értékéről, egy nedves pincébe helyezték. A Micić feltételezett rokonai utáni eredménytelen nyomozás éveket vett igénybe, anélkül, hogy bárki is ismerte volna a láda tartalmát. A községi illetékesek végül is úgy döntöttek, hogy Micić hagyatékának egy részét a Nemzeti Múzeumnak adományozzák. A feltárt követően kiderült, hogy a gazdag anyag szinte hiány nélkül tartalmazza a már említett 1924-es nemzetközi zenitista kiállítás képeit, többek között az akkori művészeti élet olyan vezető egyéniségeinek eredeti alkotásait, mint Anhipenko, Chagall, a Delaunay-házaspár, Gleizes, Kandinszkij, El Liszickij, Hannes Meyer és Moholy-Nagy. Az anyag 92 eredeti műből áll, és a külföldi, valamint a hazai szerzők munkái által hitelesen tükrözi a húszas évek uralkodó művészeti erőfeszítéseit.

Ennyi neves szerző jelenléte valóban magyarázatra szorulna, de világossá is válik annak tudatával, hogy a *Zenit* volt az első és mindmáig egyetlen jugoszláv művészeti folyóirat és művészeti koncepció, amely sajátos szellemi értékeivel egyenrangúan kapcsolódott be a nemzetközi művészeti életbe a húszas évek elején. 1921-től 1926-ig előbb Zágrábban, majd Belgrádban a folyóiratnak 43 száma jelent meg, valamennyi Micić szerkesztésében és kiadásában. Nem egy megjelenését betiltás követte, az utolsót például forradalmi eszmék és kommunista propaganda nyílt terjesztése címén vonták be. Valószínű azonban, hogy Micić nem emiatt mondott le a vállalkozás folytatásáról, hanem az itteni lagymatag légkörnek, a visszhangtalanságnak volt kénytelen engedni.

A *Zenit* nyelvi és vizuális programját az akkor uralkodó művészeti irányzatok, a futurizmus, az expresszionizmus, a dadaizmus és a konstruktivizmus vívmányai szabták meg, ilyen vonatkozásban csak a helyi körülményekhez képest hozott újat. S míg a kifejezés síkján kereste az érintkezési felület az európai avantgarde vezető vonalával, szellemi-ideológiai programja nyíltan lázadt az Európa-központúság, a nyugati kultúra értékei, a polgári társadalom ideáljai ellen. A mozgalom szellemi rugójaként a barbárság-műveltség kettőssége funkcionált. A zenitizmus nem kívánta áthidalni ezt az ellentétet, hanem csak az „új látásmód” alternatívájaként fogadta el. A burzsoá szellemi-művészeti értékek elve-

tésével egyidejűleg az európai művészeti rendszer totális átszervezését, Európa balkanizálását, az egészséges balkáni barbárság és primitivizmus afirmációját szorgalmazta, s a miciói emberideált, az úgynevezett barbárzenit eszményítette.

Amellett, hogy nyíltan szorgalmazta az európai kultúráknak a jugoszláv kultúrába való közvetlen bevonását — munkatársainak kéziratait például eredetiben: németül, franciául, oroszul, csehül, magyarul stb. közölte —, a *Zenit* felismerte a többi médiumnak az alkotásában és az ember kifejezésben betöltött hatalmas szerepét: foglalkozott filmmel, rádióval, színházzal és divattal. Költői nyelvét az akkoriban honos dimenzionális kísérletek alakították. A *Zenit* protagonistái a „nagy” irodalom emelkedett hanghordozása és igényes szóválasztéka ellenében nyelvi nyersanyagukat a hétköznapiokból, az újságok és a rádió stílusában formálták szokatlan alakzatokká, fejlesztvén a filmszerű szimultaneitást, a szómontázs technikáját és a zabolátlan szójátékok megannyi változatát.

A kiterjedt levelezés mellett Micić nagy súlyt helyezett a személyes kapcsolatokra. Ő maga 1922-ben járt Németországban — Münchenben és Berlinben —, ahol a Der Sturm művészeti körével és az orosz avantgarde emigrációval vette fel a személyes kapcsolatot. A *Zenit* 43. számának betiltása után 1927-ben Párizsban telepedett meg, s csak 1936-ban tért vissza Jugoszláviába. A francia fővárosban találkozott először közvetlen munkatársával, Ivan Goll francia költővel, az 1921-es Zenitista Kiáltvány egyik szerzőjével, s korábbi munkatársainak egész sorával. Sikeresen illeszkedett be Párizs művészeti életébe, többek között hét regényt jelentetett meg franciául.

Micić mellett a *Zenit* fő szervezője és munkatársa Branko Micić, Ljubomir három évvel fiatalabb öccse volt, akit általában Branko Ve Poljanski néven ismer a szakirodalom. A húszas évek elején több folyóiratindítási próbálkozása volt. A Zágrábban kiadott *Kinofon* nevű filmszemléje 12 kiadást ért meg, de nevéhez fűződik a jugoszláv dadaizmus egyik fontos dokumentumának, az 1922-es *Dada-Jok-nak* a megjelentetése is. 1921–22-ben Bécsben és Berlinben megismerkedett a Der Sturm körével, és a zenitista eszmék terjesztőjeként új munkatársakat toborzott a folyóirat kiadásával foglalkozkodó Micićnek. Hasonló küldetése volt Párizsban 1925–26-ban. Ehhez az időszakhoz fűződik Marinettivel folytatott vitája a futurizmusról és a zenitizmusról. Poljanski fáradozásainak eredményeként 1926-ban, illetve 1927-ben Belgrádban és Zágrábban megrendezték a Kortárs párizsi festők reprezentatív kiállítását. Személye 1940 táján merült feledésbe, állítólag valamelyik párizsi híd alatt halt meg csőlakóként.

A zenitizmus valóban friss és éltető eszmékkel indult útjára és kapcsolódott be a húszas évek európai művészetébe. Hogy nevét a szakirodalom mégsem igen tartja számon, annak okát mindenekelőtt abban kell keresni, hogy elsősorban idehaza maradt visszhang nélkül. Az alkotók

többsége talán a szereplés, a megjelenés lehetőségét látta benne, az európai művészetnek felkínált új szerkezeti és eszmei modellje azonban nem talált népszerűsítőkre és kellő megértésre. A folyóirat elhalása után a jugoszláv művészetben a zenitista eszméknek nem akadt folytatója, továbbfejlesztője, minek következtében a zenitizmus a háború utáni avantgarde áramlatának megformálásában nem játszhatott kreatív szerepet, jelenséggöre sokáig nem kerülhetett bele a művészeti tudatba. Pedig helye ott van a lengyel konstruktivizmus, a magyar aktivizmus, a cseh kubizmus és a krakkói avantgarde vonulatában, bizonyítva, hogy a nyugaton jelentkező fő alkotói tendenciák mellett a kisebb kultúrköröknek is voltak értékben megfelelő letéteményei.

HAGYOMÁNY

RÉSZLETEK TOPOLYA ÉPÍTÉSZETÉBŐL (1750—1941)

HARKAI IMRE

Ez az összefoglaló egy 1972-ben indult kutatásnak a része. A munkából három, a város építészetének fejlődését, a város népi építészetét és a várost körülvevő tanyavilág építészetét feldolgozó rész készült el időközben.

A kézirat első részének fragmentumai először kerülnek az olvasó elé. A mindennapi életünkhöz és annak kereteihez legközelebb álló művészet — az építészettel — nincsenek szoros tudás-kapcsolataink. Valóban, az építészet annyira ismert, annyira a mindennapi érintkezések tárgya, hogy talán éppen ezért nem fordítunk rá kellő figyelmet.

Mulasztást követtek el az erre hivatott szakemberek is. Ismerjük azt a szomorú gyakorlatot, hogy az építészek, alkiktől a legújabb elképzelések, legmodernebb épületeink tervei származnak, egyben a legnagyobb rombolók is. Nem figyelnek kellőképpen arra, hogy mit pusztítanak el és mennyire károsítják építészeti kultúránkat. Az urbanizáció átfogó törekvéseinek vagyunk tanúi. Új épületek, új városrészek épülnek, leginkább a régiak helyén. Ezáltal a múlt tárgyai és építészeti hagyományai vesznek el örökre.

E részek megőrzése rendszeres adatfeldolgozással, tökéletes dokumentációval és a megbízott szakemberek gondos munkájával érhető el. Az értékek begyűjtése halaszthatatlan, ez a szó legszorosabb értelmében közös érdek.

„(...) 4. Mint hogy pediglen fönt írt Lalkósok magok házait sárból csinált téglákból fölépíteni kötelesek lesznek, azért a N. Vármegye részéről minden portiótól. S. egyéb közönséges terhektől négy Esztendeig: a Fölösleges Kamara részéről pedig két Esztendeig minden Adótól és Dézmától mentek és szabadok lesznek.

(...) 7. Többszörírt Lakósoknak mindenütt akarattyok szerint fát vágni szabad nem leszen, de ugyan csak a felépítendő házakra szükséges fa a midőn Consiliarius és Adminisztrátor Redl Uraságnak magokat jelenteni fogják, ki adatik.

8. Minnyájoknak ugyan szabad migrációja leszen, S. Házaikat, Szőlőiket S. egyéb magok Örökségeit eladhattyaák az Uraság hírével, azoknak árából mindazonáltal minden tizedik pénz az Uraságot fogja illetni, (...)”¹

Az 1750-ben keltezett ajándéklevél néhány pontja értékes építészeti vonatkozásokat tartalmaz. A szerződéses lakosok szilárd házakat építhettek, azokat bizonyos feltétellel elhagyhatták, és házépítésre fát igényelhettek az akkori Bács megyei és Tisza-vidéki kamarai jószágigazgatótól. A telepések lakásépítéséről több adattal nem rendelkezünk. Az 1774-es és 1778-as egyházi összeírásokból azonban fény derül a telepések közösségi vonatkozású épületeire. 1750-ben, a telepítés évében iskolát² és templomot építettek.

A települést kettészelő mocsárhoz közel eső dombon egy vert falú imaházat³ építettek. Az egy teremből álló épületet közmunkával és saját tapasztalataik alapján építhették. A náddal fedett épületben tartották a szabadkai zárdából kijövő ferences rendi szerzetesek az istentiszteletet. Az épületet egy nagyobb méretű lakóházhoz lehetne hasonlítani, amelynek méreteire egyetlen adatunk 1778-ból származik, miszerint: 150 gyermek⁴ befogadására alkalmas.

A tanító lakását 1754-ben⁵ vert falból építik. Összegezősképpen: a telepések a természethez folyamodtak, a helyszínen lelhető anyagokat használták fel: a falakat földből, a tetőt nádból készítik. Az első épület, amely kőművesek által készült és eltért a hagyományos anyaghasználattól, az 1761/62-ben épült első templom (1 kép).

A Canonica Visita szerint a királyi kamara saját égetésű téglát szolgáltatott az építéséhez. Az 1774-es egyházi összeírás elárulja, hogy a templom felemeléséhez hozzájárultak a helybeliek is. Ki anyagiakkal, ki készpénzzel. E leírás szerint: „A szentélye boltozatos, míg a többi része stukatúros építésű és zsindéllyel van fedve. Azonban nagyon sok helyen repedezettek a falak, roskatagok, a külső vakolat is lehullott a kőművesek lelkiismeretlen és gyors munkája miatt, ezen kívül kevésnek bizonyult a hívek befogadására.”⁶

Bővebb adatokat az 1888-ban, tetemes költséggel végzett restaurálás

¹ Gróf Grassalkovich Antal megbízólevele, Zombor, 1750. (Vajdasági Levéltár, Sremski Karlovci, BB vármegye irattára, 75-ös szám alatt)

² Berauer József: *A Kalocsa-Egyházmegyei róm. kath. népiskolák Története*, Kalocsa, 1896., 261. oldal.

³ 1778. január 12. keltezésű egyházi összeírás.

⁴ uo.

⁵ uo.

⁶ Topolya királyi-kamarai helység Kalocsa egyházmegyebeli, Bács-Bodrog vm-ben lévő egyházának 1774. aug. 2-i összeírása.

1. Az 1761/62-ben épült templom (lebontva 1904-ben)

előtt készített vázlatrajz alapján kapunk. A település sziluettjének első uralkodó tömege a települési magtól távolabb foglalt helyet. Egyhajós beosztású teremtemplom, boltozatos lefedésű, sekrestyével és kórossal rendelkező épület volt, amelynek szentélye (sanctuariuma) apszisba helyezkedett el. A templom egyetlen hajója 23,00 méter hosszú és 9,15 méter széles volt. A szentély 7 méterre szűkült. A kórus 5 méter széles. A szentélyhez észak felől egy teremből álló sekrestye tartozott, míg a restaurálás alkalmával a déli oldalhoz emeletes oratóriumot ragasztottak. A Römann János által végzett restaurálás alkalmával készített freskókkal, amelyek a hajó és a szentély boltozatait díszítették, egységes román stílusú templombelső tárulkozik elénk. A templomot 1904-ben bontották le; faszerkezetű mennyezete igen megrongálódott, és veszélyeztette a benne tartózkodókat.

A templom felépültével a rendeltetése alól felszabaduló imaház ezen-től iskolaépületként szolgált⁷ („150 gyermek befogadására alkalmas...”⁸). Az új templommal szemben a község pénzén 1769-ben⁹ kényelmes plébániai épület épült.

⁷ 1778. január 12. keltezésű egyházi összeírás.

⁸ uo.

⁹ uo.

A Grassalkovich által aláírt ajánlólevél 4. pontjában emlegetett „sárból csinált téglák” építkezési felhasználásának első bizonyítéka az 1790-ben¹⁰ készült Urbáriumban található. Igaz, nem „kötelezően” a lakóépületeknél használták. Ebben az időben a község területén három urasági épület található: kocsmá, mészárszék és az ispán lakása. Az épületek leírása „építészeti” jellegű. Íme:

„a) A kocsmá alapja *égetett téglából*, a felső falak viszont *vályogból* vanna'k fölépítve, a padlástér *deszkákkal*, a tető *náddal* van befödve. A ház belső tere a következőkből áll: van benne egy nagy vendégszoba, két különszoba, a kocsmáros szobája, egy élestar, konyha és pince, mely utóbbi jó anyagból van *kiboltozva*, 3 öl és négy láb hosszú, 3 öl és 3 láb széles; 15 lépcső mély és naponta könnyen el lehet benne helyezni 200 csöbör italt.

Mind a négy fent leírt szoba le van *padlózva*, a 2 kémény jó anyagból épült, a padlásteljáró kívülről van a ház egyik oldalába beépítve. A 24 lovat befogadó istálló alapja ugyancsak *égetett téglából* van készítve, míg a felső része *vályogból*, a padlás padlója *deszkákkal* van fedve, míg a tető *náddal*. A 27 öl hosszú és 22 öl széles, részben [*léc*] részben *fonott kerítéssel* körülvett udvarban van egy *tölgyfagerendából* épített felszer, padlás nélkül, *náddal* födve, 6 kocsi befogadására alkalmas.

Ugyanebben az udvarban van egy *téglából* kifalazott kút, kávéval, kútgémmel és vályúval felszerelve.”

A leírás élénk tárja a XVIII. század utolsó harmadában épült Bács megyei kamarai kocsmák képét. Értékes adatokat szolgáltat a mészárszék ismertetése, amely már az 1783-ban, Luits mérnök által végzett határbeli úrbéri fölméréskor készített térkép magyarázószövegében is felbukkan. Az Urbárium¹¹ szerint:

„b) A mészárszék *vertfalból* van fölépítve és *náddal* födve, a padlás padlózata *nádból* van és le van *saralva*, egyébként igen öreg, rossz állapotban van, és teljesen újonnan kell felépíteni...”

Úgy tűnik, hogy az ajánlólevélben említett, „Sárból csinált téglákat”, vagyis a vályogokat a 80-as évektől kezdték használni, főként az uradalmi épületeknél. Építőanyagként a vert föld, tetőfedésre, a nád szolgáltat, míg a fában nagyon szegény vidék faanyagát távolabbi helyekről szerezte be. Építő- és tüzelőanyagot 6—7 mérföldnyi¹² távolságról kellett szállítani, így a jobbágyságok többnyire szalmával főznek és fűtenek.

Forduljunk újra az Urbárium dokumentumaihoz, és idézzük az ispán akkor még befejezetlen lakásának leírását:

„c) Az ispán lakása teljesen új épület és nincs is még egészen elkészítve; alapja *égetett*, míg a falak *vályogból* vannak. A padlás *stukatú-*

¹⁰ Beschreibung des Königlichen Kameral Dorfs Topolya, 1790 november 1, Topolya. (Magyar Országos Levéltár, Urbaria et conscriptiones, Fasc. 197. nro 50)

¹¹ uo.

¹² uo.

rozva van, míg a tető náddal van földve, 3 szoba ki van padlózva, míg a negyedik csak téglával van kirakva.

Az épület belső terében van 3 szoba a hivatalnokok számára, 1 a cseleadség számára, van benne konyha, éléskamra és pince. Ez utóbbi jó anyagból van kiboltozva, és körülbelül 100 csöbör italt lehet benne tárolni, az udvar 46 öl hosszú és 27 öl széles, és van benne egy téglából kiépített kút.

Az istálló és a felszer egy tető alatt van, 11 öl hosszú és 3 öl széles, alapjában égetett téglából, míg a falak vályogból készültek; a tető náddal van földve, míg a padlás padlója földdel van befödve. Ennek a lakásnak van egy 36 öl hosszú és 20 öl széles kertje, amely fonott sövényvel van bekerítve.¹³

Az inkább álló, mint folyó mocsár két partján épült község telkes parasztjainak, házzal és házzal nem rendelkező zselléreinek lakásigényei ismeretlenek előttünk. 1790-ben már 395 telkes jobbágyház és 90 zsellérház van. A házadó mindkét esetben: 1 forint. 1792-ben az összeíró 411 házhelyes jobbágyot és 105 házzal rendelkező zsellért talál.¹⁴

Öt évre rá újabb uralkodó tömeget kapott a település: az 1797-ben épült Kálváriát (2. kép) nagyszerű térbehelyezéssel. A településtől nyu-

2. A Kálvária dombja. A közepén elhelyezkedő Golgota 1797-ben épült. Az egykor távol levő domb környéke beépült.

¹³ uo.

¹⁴ Leltár a bácostopolyai róm. k. t. ingó és ingatlan vagyonáról 1915-ben, Topolya. (Érseki Levéltár, Kalocsa)

gatra, két út elágazásánál emelkedő dombon épült lki. 1878 előtt stációkkal vették körül, majd 1898-ban, Fazekas Lajos szabadkai építész tervei alapján kápolnát építettek. A kápolna mintegy előjátéka volt az 1904—1906-ig épített neogót stílusú templomnak.

1800-ban Topolya kamarái falu királyi adományként báró Kray Pál birtokává válik. 1805-ben¹⁵ felépül a család tartózkodási helye, a bárói kastély (3. kép). Építéséről és annak előzményeiről nincsenek forrásaink.

3. Az 1805-ben épült bárói kastély. Mellette a zárdaiskola. A kastély erkélye alatti kapubejáratot az 1930-as években befalazták.

Az egyházi leltár jóval később, 1915-ben a lakóházon kívül cselédlakásokat is említ, az udvarban istállót, magtárt, jégvermet és pincét. A község első emeletes épülete (nem számítva a templomot) ekkor a következő beosztással rendelkezett: a földszinten 7 szoba, 1 konyha, 1 pince, 1 W. C. Az emeleten 8 szoba, 1 előszoba és 1 W. C. található. A szobákat cserépkályhákkal fűtötték. Az országútra tekintő, erkéllyel rendelkező épület az öt évtizede lélegző község fényűző hatást keltő épülete.

A község 1826-ban eszközöl nagyobb méretű építkezést. Égetett téglából¹⁶ felépült az új iskolaépület, majd a zsidó hitközség 1840-ben¹⁷ fel-

¹⁵ Magyarország vármegyéi és városai, Bács-Bodrog vármegye, I. kötet, Szerkesztette Dr. Borovszky Samu, Budapest, 1909., 170. oldal.

¹⁶ Berauer József: A Kalocsa-Egyházmegyei róm. kath. népiskolák Története, Kalocsa, 1896., 261. oldal.

¹⁷ Ethnographisch-topographische Beschreibung des Markt-Ortes Topolya, 1859. július 24. (Szabadkai Történelmi Levéltár)

építi a zsinagógát, amely 108 évig marad fenn városunk építészetiében. Erről az épületről fénykép hiányában, és mivel a hiuközség irattára a második világháború éveiben teljesen megsemmisült, az évszámon kívül semmit sem tudunk.

Az 1859-es¹⁸ földrajzi-néprajzi leírás a lakóházak bemutatását tartalmazza. E leírás szerint, nem számítva az urasági és néhány jómódú lakos épületét, 1300 vert falú és náddal fedett lakóház van, amelyek egy „utcai” és egy „udvari” szobából állnak, s amelyeket a közöttük elhelyezkedő konyhából szalmával fűtenek. Az utcára és az udvar felé kis ablakok néznek. Leginkább egy kémény szolgál két kemencét. A házak tűzfalukkal (végfallal) fordulnak az utca felé. Az istállók a lakóépülettől különállóan épülnek. A leíró szerint a lakások nagyon tiszták.

Feltételezésünk szerint Moravy János bíró a nótáriust a módosabb házakhoz vezette el, így a háromosztatú háztípus, amely később annyira jellemzővé válik, nem általánosítható a XIX. század derekán. Tornácról nem esik szó. A szabad kémény, a kemence és a fésűs házsorok viszont igazoltak.

Az 1850-es évek derekán történt közlegelő-elkülönítéskor gróf Zichy Nepomuk János (A Kray nemzetség kihalt, a birtok 1852-től hozományként grófi birtokká válik.) földbirtoka arányában hasította ki járásjuttatékát. A gróf megnyerte az ebből keletkezett pert, s kárpótlásul 1869-ben¹⁹ fölépítette a zárdaiskolát. A kastély szomszédságában épült, földszintes zárdáépület 3 tantermet foglalt magába.

Később, az 1885-ben²⁰ történt átalakításkor egy óvodát építettek hozzá, s az épületre merőlegesen egy emeletes lakóépületet az apácák számára (4. kép). Az így bezárt térben létrejött a város egyik legszebben gondozott, épülettel összhangban lévő környezete.

A nyolcvanas években a község újra építkezni kezd. 1888-ban a kültéren iskolát emelnek, majd 1890-ben elhatározzák az új városháza építését egy tanácssteremmel (5. kép).

Itt kell megemlíteni, hogy Bodrogh Mór 1897-ben kisebb mértékben gépesíti az eddigi tégláégető kemencéit. A napszámosmunkában 16 órárt is dolgozó emberek falcos cserepet is égettek.

A századforduló után szépen haladt a község építkezése. A kis nádfedeles házikók eltűnnek a főutcaokról. Helyükbe a jómódú gazdák és előljárók utcafrontos, téglából épített, cseréppel fedett, egészségesebb élet-

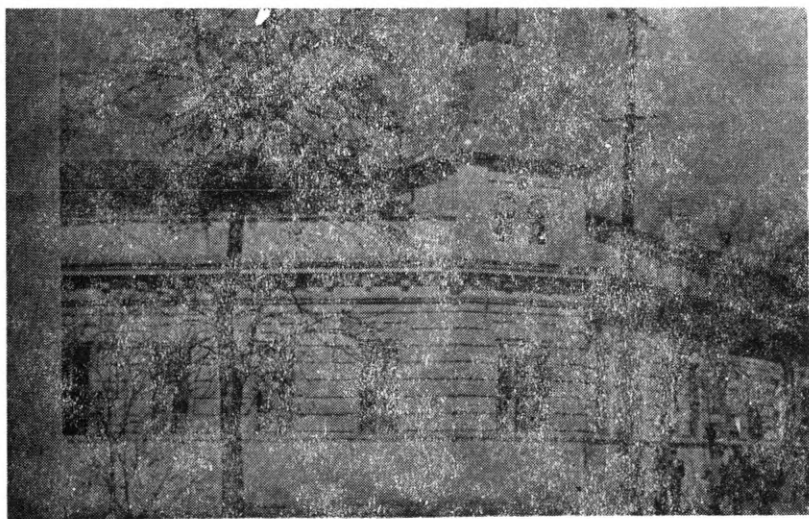
¹⁸ uo.

¹⁹ Beauer József: *A Kalocsa-Egyházmegyei róm. kath. népiskolák Története*, Kalocsa, 1896., 261. oldal.

²⁰ uo.

4. Az 1885-ben épült zárdaiskolai lakószárny

5. A városháza. A főbejáratától balra a jegyzői lak, anyakönyvi hivatal és a bírói hivatal helyezkedett el. A mai Petőfi brigád utca felé nézett a tanácsterem (lebontva)

6. Az 1904—1906-ig épült katolikus templom. A főhomlokzat tagoltsága és a rajta domináló torony és toronypár függőleges vonalai világosan rajzolják a belső elosztást

körülményeket biztosító lakóépületeket emelnek. Az építkezésekből kiemelnénk az 1904-ben²¹ épült „Kaszinó” szállót (6. kép). A régen érzett hiányt pótló épület nagytermében szineladásokat, majd filmvetítéseket tartottak.

1904-ben az új katolikus templom felépítésében, amely mindenben felülmúlja elődjét, már nemcsak a túlvilági életbe vetett hit elragadottsága játszik közre, hanem a polgári büszkeség is (6. kép).

A templom tervét Raichl' J. Ferenc²² apatini származású műépítész készítette. 1904. április 11-én²³ vette kezdetét a nagyméretű építkezés, amely 1906. július 31-én fejeződött be.

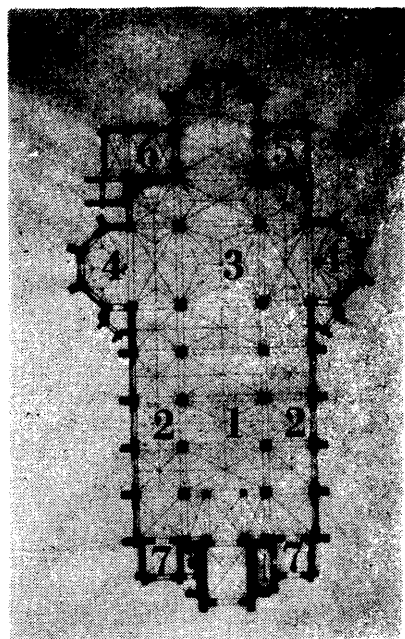
A régi, 1761/62-ben épített templomot lerombolták. Az új templom hossz tengelye a régi templom hossz tengelyével esett egyvonalba. Az új templom alapjába bekerültek a régi templom téglái, amelyek válogatás

²¹ *Bács-Topolyai Hírlap*, IX. évf., 1904. május 22., 21. szám, 4. oldal.

²² Raichl' J. Ferenc műépítész (Apatin, 1869—Budapest, 1960) nagy egyénisége a vajdasági építészetnek, különösképpen a vajdasági szecessziónak. Teljesen ismeretlenül halt meg. Legismertebb épületei: az apatini városháza, a topolyai templom, a Raichle-palota Szabadkán és az Aleksa Šantić Fernbach-kastély.

¹⁹ Berauer József: *A Kalocsa-Egyházmegyei róm. kath. népiskolák Története*, meretlenül halt meg. Legismertebb épületei: az apatini városháza, a topolyai templom, a Raichle-palota Szabadkán és az Aleksa Šantić Fernbach-kastély.

²³ Építési Napló, Topolya, 1904—1906.

1. főhajó
2. mellékhajó
3. négyzet
4. apszisok
5. szertár
6. sekrestye
7. nyugati toronypár

7. A háromhajós templom alaprajza (készült 1973-ban felmérés alapján)

után erre alkalmasnak bizonyultak. Az épület legimpozánsabb része a torony, amely a következő emeleti beosztásokat tartalmazza:

- főbejárati rész, magassága 4,70 méter;
- kórus-rész, magassága 9,65 méter;
- A következő teremben maguk a haranglábak és az órához felvezető lépcső helyezkedik el. Az itt található ablaknyílások (8 db) megközelítik a 10 méter magasságot. Egyébként a terem magassága 13,80 m.
- A következő részben az óraszerkezet található, innen négy konzolos kiülési toronyerkélyre lehet kijutni. A terem magassága 2,50 méter.
- a toronysisak 31,30 méter magassággal.

A torony összmagassága 72,70 méter. Hozzá kapcsolódik még a nyugati toronypár. A templom neogót stílusban épült, háromhajós (7. kép) nagy kereszthajóval, hossza 71 méter, szélessége a kereszthajóban 35 méter, a hajós részben 22 méter; a szentélytől jobbra és balra emeletes oratórium épült. A kereszt- és főhajó kereszteződésénél huszártorony helyezkedik el. Magassága 18,00 méter. A „négyzeti” részben 15,50 méteres magasságban helyezkedik el a csillag-boltozat, amely ennél fogva magasabb a főhajótól, amelynek keresztboltozatai „csak” 14,40 méter magasságban helyezkednek el.

Hogy ezek az impozáns magasságok megvalósulhattak, nagyban köszönhető az akkor még újdonságnak számító vasbeton oszloprendszernek. Ezek az oszlopok íkarcsúságukkal nagyban fokozzák a gótikus díszít, anélkül, hogy gyöngébbek lennének, mint a tervben előírt téglaoszlopok. E vasbeton oszloprendszer építészeti szempontból nagy értéke a templomnak. Az oszlopok kereszt- és hosszanti irányban alap-boltövekkel vannak összekötve.

A mellékfalak falaiiba zárt ablakok triforák, míg az apszisokban biforákat (íkerablakokat) találhatunk. A két mellékkoltári rész két lépcsőmagassággal feljebb van emelve, ugyanakkor a mennyezeti részt lejjebb süllyesztették így a magasság 10,00 métert tesz ki. Az építési bizottság 1906. július 31-én ideiglenesen átvette az épületet, majd augusztus 5-én közhasználatra átadta.

Itt kell megemlíteni, hogy az 1761/62-ben épült templomban elhelyezett Vörösmarty-sírverset áthozták az új templomba, és a sekrestye bejáratánál helyezik el. Báró Kray Pál tábornok nagy unokájának korai halálával a Kray memzetség kihal. A család Vörösmarty Mihályt, a költőt kérte fel a sírvers megírására, amely márványba vésve ma is megtalálható a templomban.

A két fő utca kiépítése nagy méretet öltött az első világháborúig. A nevezetesebb épületek a mai Tito marsall utcában foglaltak helyet: községháza, járásbírói és telekkönyvi hivatal, plébánia, zárda, kastély, templom, posta — míg a rá merőlegesen fekvő, mai, Rade Končar nevet viselő utcában, a „vasúti nagy utcában” a jómódú polgárok adtak hangsúlyt hovatartozásuknak lakóházigényeikkel.

Az első világháború kitöréséig a község utolsó nagyobb építkezése a polgári iskola. Építője, Prohászka József ceglédi vállalkozó 1919-ben²⁴ fejezte be építését, s az év szeptember 1-jén adták át rendeltetésének.

Még ebben az évben elkészítik a város utcáinak és tereinek szabályozására vonatkozó térképet, amely nagymértékben segíti a helyes építkezést. A közutakról és a vámokról szóló, 1890-es évi törvényciklik arra kötelezi a községet, hogy szakértő mérnök által mérje fel a község határainak útjait és készítse el azok törzskönyvezését. Ezt a rendezést Topolya helyesen kapcsolta össze a város utcái és terei szabályozási vonalainak műszaki elkészítésével. A szabályozási tervvel elkerülhetővé vált az új építkezésnél jelentkező határozatlanság, és lehetőség nyílt a város korszerű szabályozására. Felmérték minden utcát és teret, és megjelölték a szabályozást irányító fix pontokat.

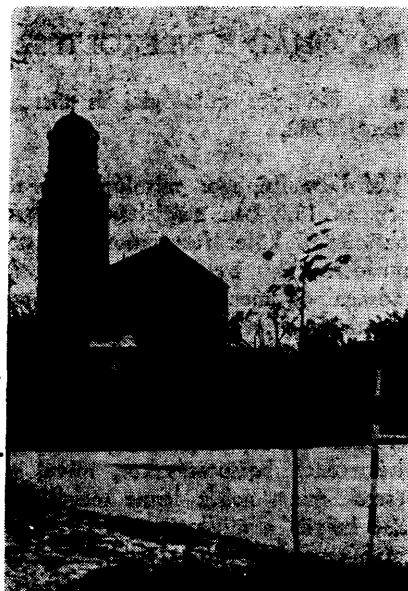
Topolya utcaszabályozási ténképét több évi munka után Vadász Pál szabadkai mérnök irányításával 1912-ben²⁵ fejezték be.

²⁴ *Bács-Topolyai Hírlap*, XVII. évf., 1912. április 7., 14. szám, 2. oldal.

²⁵ Topolya község utcáinak és tereinek szabályozására vonatkozó kimutatás, Szabadka, 1912. március 20.

A két világháború közötti időszakról elmondhatjuk, hogy a lakásépítkezés mellett az ipari építkezés került túlsúlyba (géplakatos-, kovács-, asztalos- és más iparosműhelyek, téglagyár, villanytelep, a Sommer-féle lapátgyár, a Forgács Dezső-féle gőzmalom átépítése stb.). A város lakóterülete új részekkel gazdagodott. Ekkor épült ki a *Szőlő sor*, a *Vágóhid sor*, a *Becsei sor*, úgyszintén a vasúton túl lévő terület nagy része — a csantavéri és a zentai út körül majd a Temető sor.

Építészetiileg jelentős dátum 1938. október 16-a, a pravoszláv templom alapkövének letétele. (8. kép)

8. A bizánci stílust magán viselő pravoszláv templom

A templomot 1940. augusztus 1-jén avatták föl.

IRODALOM

1. Berauer József: *A Kalocsa-Egyházmegyei róm. kath. népiskolák Története*, Kalocsa, 1896.
2. Harkai Imre: A topolyai templom (1904—1906), *Új Symposium*, 12. évfolyam, 136. szám.
3. *Historia Metropolitanae Colocensis Ecclesiae*, Stephani Katona, Colocae, 1800.
4. *Magyarország vármegyéi és városai, Bács-Bodrog vármegye*, I. köt., Szerkesztette Dr. Borovszky Samu, Budapest, 1909.
5. Penavin Olga—Matijevics Lajos—Mirnics Júlia: *Báctopolya és környéke földrajzi neveinek adattára*, Hungarológiai Intézet, Újvidék, 1975.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

NYELVROKONAINK NÉPKÖLTÉSZETÉBŐL

Földisten lánykérőben. Finnugor mitológiai és történeti énekek. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982.

A *Földisten lánykérőben* finnugor mitológiai és történeti énekgyűjtemény tulajdonképpen az 1979-ben megjelent *Hozott isten, holdacska!* című finnugor népköltészeti kötet folytatása. Ez utóbbi gyűjtemény az Urál hegységtől nyugatra lakó nyelvrokainak varázsigéiből, ráolvasásaiból, pogány imádságaiból, menyasszony- és halottsiratóiból nyújtott bőséges anyagot az érdeklődőknek. A *Földisten lánykérőben* ugyanennek a területnek — finnek, karjalaiak, izsorok, észtek, mordvinok és zürjének — mitikus énekeit, hősepikáját, történeti énekeit, balladait teszi közkincssé — Tandori Dezső kiváló fordításában — magyarul.

A szerkesztő, Bereczki Gábor, nem műfaji csoportosítást végzett az említett népek költészetének bemutatásakor, mivel a műfajhatárokat a gyakori átmeneti esetek miatt nehéz lenne megállapítani, ezért egy-egy nép költészeténél első helyen a mitikus vagy mitológiai tartalmú énekek állnak, ezt követi a hősepika, majd a történeti énekek és balladák.

Az első népcsoportba a finnek, karjalaiak és izsorok tartoznak. Akárcsak az előző kötetben, itt sem lehet őket szétválasztani, a múlt századi gyűjtők ugyanis nem tartották őket külön népnek, így költészetük is egybemosódott. Példa erre a finn *Kalevala*, melynek anyaga szinte egészében karjalai és izsor területről származik. Ezért van az, hogy a *Kalevalát* ismerő olvasó ezeknél a népeknél a közölt énekekben sok ismerős motívummal találkozik. Elsősorban a kalevallai mondakör énekeiből készült válogatással ismerkedünk meg. Erre azért volt szükség a szerkesztő szerint, mert E. Lönnrot, a *Kalevala* összeállítója a népi énekek felhasználásával alkotta meg ugyan híres eposzát, de jelentős mértékben átdolgozta a nyersanyagot. Az itt bemutatott kalevallai énekek túlnyomórészt karjalaiak, kisebb részben izsorok. A *Kalevalából* ismert komoly, öreg Väinämöinen itt Väinämöini, Ilmarinen kovács pedig Ilmorini. Ezek az eredeti alakok, Lönnrot mesterségesen finnesített a *Kalevalában*. Az énekek sorrendje a gyűjteményben jórészt a *Kalevalához* igazodik (*Bekő-*

szöntő, Väinämöini dalforrásairól, Ilmoilline születése, leánykérése, Väinämöini és Joukahaine dalversenye, Väinämöini és a lazaclány stb.).

Számos népnél, így a finnugor népeknél is ismert motívum, hogy a világ egy szét tört tojásból lett: „hamar ott a vörös félből / meglett a világító hold, / sietve a fehér félből / kisütött a sugaras nap, / nem késlekedett a sárga / fürgén futó felhővé lett.” (A teremtés)

Az észtek dalciklusát is bevezetőének kezdi. Gyakran találkozunk finn énekek változataival, pl. *A nagy ökör*; *A síró tölgy* és a *Dal a tölgyfáról* a finnekénél is meglévő óriástölgy-motívum változata. *A bátyját megmentő lány* a finn *Az elveszett báty* változata (az elveszett báty ezekben az énekekben gyakran a kedvest jelenti). A gyakori motívumegyezés azonban mit sem von le ezeknek a daloknak a szépségéből. *A három árva* című ének például így fejezi ki az özvegy fájdalmas életét: „Sirt az örömtelen özvegy, / tiz körmével kapálhatott / szegény kezével szánthatott. / Kantártalan, lábatlan ló, / kerti almafa, ágatlan, / árva fa, lombjától fosztott, / így teng-leng a cselédasszony, / csupált, élettelen élet.” A fájdalom kifejezésére mind az észteknél, mind a mordvinoknál azonos képet találunk. Az észtek *A temetői lány* című énekben, mikor az anya meglátta a halott menyasszonyt: „... kezét összeütötte, / tiz ujját tördelni kezdte...” Az *Erza*, *erza*, *gazdag erza* című mordvin énekben pedig, amikor az erza megtudja, hogy a feleségét elrabolták: „Két kezét összecsapta az erza, / tördelni kezdte... tiz ujját.” Az egyezés nem véletlen.

A finnek karjalaiak, izsorok, és észtek népköltészetében nemcsak a gyakori változatok figyelhetők meg, de a stílusok is hasonló; jellemző az alliteráció és a gondolatpárhuzam, ez utóbbi ugyan a mordvinoknál és a zürjénekénél is megvan, de a versek ingadozó sormetszetű, rímelen sorokból állnak.

A mordvin anyagban ismerős balladamotívummal találkozunk: a *Kazán városát hova építsék?* és *A szegyelkinai templomépítés* a magyar *Kőműves Kelemen* és a *Falba épített feleség* címen ismert balladáink édestestvérei. „Nappal építik, leomlik éjjel, / éjjel építik, leomlik nappal. / Emberi fő kell, kell alapkőnek, / arra épülhet csupán a templom.” Így áldozzák fel Fedor apó egyetlen leányát, Najkot: „Najko csontjait össze is törték, / Najkot a templom alá betették... / ... sírdogált Najko lenn késő éjjel, / lenn hajnaltájban Najko kesergett, / csak ahogy fényes lelke is elszállt, / akkor csitult a hangja örökre.” (A szegyelkinai templomépítés) Az észteknél is ismert a tartói dómtemplomba falazott lány mondája. Valószínűleg egy ősi kelet-európai vándormotívumról van szó.

A *Földisten lánykérőben* című finnugor mitológiai és történeti énekek gyűjteménye a rokon népek rendkívül gazdag és sajátos népköltészetéről nyújt színes és értékes képet.

EGY KÖNYV NÉHÁNY TANULSÁGA

Az „Erotikon” sorozat 18. könyveként a belgrádi Prosveta 1982-ben kiadott 66 orosz erotikus népmesét, jobbára a trufák (kategóriájából, Alekszandar Nikolajevics Afanaszjev gyűjteményéből, *Zaveštani tetreb* (Elfgént fajdkakas)* címmel.

A trufa olasz eredetű szó (truffa). Eredeti jelentése csalás, csalafintaság, rászedés, csíny, kópéság, — tréfa, azaz az erről szóló történet, mese.

Nemcsak tartalmát illetőleg, műfajilag is roppant érdekes szellemi néprajzi termék a trufa. Nem mese, nem is vicc, hacsak úgy nem, hogy egyszerre mind a kettő. „Régi parasztvicc!” — közölte meg a kérdést egyik jó szemű adatközlő, egyszerre három jellemvonására is rámutatva, arra, hogy zömmel nem mai keletűek (ez közel sem jelenti, hogy új trufák kialakulása napjainkban már kizárt lenne), arra, hogy elsősorban a paraszttársadalom őrizte (véletlenül sem kizárólagosan) s arra, hogy célja (módszere?) a nevettetés.

A tudomány mai álláspontja szerint reneszánszbeli eredetű ez a műfaj. Akkor terjedt el Európa-szerte, bár meggondolva nehezen hihető, hogy hasonló történeteken azelőtt nem nevettek az emberek. Hihetőnek látszik azonban, hogy a felvilágosodás hozta igazi felvirágzását, s úgy tűnik, ez a virágzás ma sem szűnt meg. A trufák ma is velünk élnek. Legfeljebb változnak. A szellemi néprajz egyéb termékeihez hasonlóan újra és újra aktualizálódva, inkább csak a szereplőkön igazítva, korokon, generációkon és hasonló helyzeteken át a trufa úgy változik, hogy a mű magja marad. Gyakran csak a sallang lesz másmilyen, néha az aktuális rámutatnivaló vonzásában egy-két új fényt, hangsúlyt is adó vagy csak a fő poént fokozó részlet, az változik. Ha a mese, a cselekmény részletei kötöttek is (az „előre gyártott elemek” úgy épülnek bele, vagy szakadnak ki és ragadnak más trufamaghoz, mint ahogy az egyéb kategóriájú népmesék vagy a balladák épülnek), a trufa nyelve kötetlen, ízes, vaskos, szellemes szójátékokkal teli, a mesélő egyénisége, adottságai szerint.

Mondják: új vicc nincs, csak új generációk. A viccek, a régié is, azért mindig megtalálják új és új aktualitásukat, új és új generációjukat, azt is hozzászámítva, hogy ismerők új helyzetek fény—árnyék viszonyába helyezve mesélik őket, vagy csak rájuk ismerve azonosítják előbbi aktualitásukban, mint a sok népdalt ismerők, akik több változatban is énekelnek egy-egy népdalt. Trufának, viccnek egyaránt módszere az éles exponálás, a rejtett vagy rejtendő hibák láthatóvá domborítása. Kritikai, tehát tudatformáló szerepük kétségtelen. A trufa mindig emberi gyanúságok ellen irányul. Ez a tudatformáló szerep tehát pozitív.

A helyzetek gyakran feszülnek a valós, a hihető részleteken messze túl

* A könyvet Jung Károly ismertette a *Híd* 1983/1 számában. (A szerk.)

is, egész a klasszikus mesék világáig — a cél érdekében. S mert céljuk nem maga a realitás ábrázolása, hanem annak fény—árnyék viszonyainak kidomborítása, hihetelenségük fel sem merül. Sőt, túlexponáltságuk ellenére mindig valóságizűek. A biliárdban a találat csak akkor érvényes, ha a játékosnak legalább egyik lába éri a földet. A trufa esetében ez a játékszabály mindig kétségen felüli. Az állatmesékben, mint a rajzfilmekben, a fabula évszázadok óta emberi, csak a tulajdonságok megtestesítői a kiválasztott állatok.

Néprajzi termék a trufa. A világ legtöbb nyelvén úgy, hogy szájról szájra terjedésükbe ritkán jön bele az írásbeliség vagy a modern információs lehetőség, mert az erotikus tárgyú trufák vagy egyéb kategóriába skatulyázható erotikus népmesék kiadásával, elsősorban nyelvükre hivatkozva, maradnak adósak az évek, évtizedekből álló évszázadok — napjainkig.

Más kérdés, hogy nem egy Boccaccio-novella vagy Balzac-féle pajzán történet egésze vagy magja lelhető fel egy-egy trufában olyan forrásból, ahol e művek ismerete fel sem merül.

„A trufák világa a húbéri társadalom roppant szigorú vallási kötöttségeit s az abból kinőtt polgári társadalom álszent világát nem szereti. Kifigurázott alakjainak sora vallja ezt kendőzetlenül, de az esetek túlnyomó többségében úgy, hogy a kifigurázottak körül s a büntetésükben is ott van a megértő, meleg humanitás. A trufa ritkán öl, s benne a halál akkor is a mérhetetlen butaság (kapzsiság, önfejlőség) önmagát hajszóoló vége vagy a vidám, napos élet természetes rendje. Mondanivalójában, hozzáállásaiban alapfokon emberi, hisz *emberi* gyarlóságok körül forgó világ ez, melyek fölött sokszor pálcát sem tör, csak jót nevet, de oktan tiltások ellen egészséges kijátszással reagál. A pipogya, az ügyetlen, de nagyravágyó, a buja, de álszent, a gazdag, de gyatra, a telhetetlen, a buta, az éhetetlen, a fősvény, az ok nélkül féltékeny, a faramucian sanda emberi viszonyok közt a maga igazságáért szellemes ügyességgel, váratlan fordulatokkal tele leleményességgel küzdő Jánosok, meleg, emberi világa ez, olyan hangvitelben, mely elsősorban a hivatalos társadalmak tiltásokkal teli szófetisizmusán lép át természetes életörömmel, s olyan anyagmegformálásban, hogy ne legyen vitás: alapcélja megicscsak a nevetetés” — írtuk az 1979 óta kiadásra váró, „66 erotikus vajdasági magyar népmese” című gyűjtésünk ez ideig kéziratosszavában.

A nép a szavaktól nem irtózik. Néven nevez. Mért is ne tenné? A polgári életszemlélet ma sem fogadja el a maga eredeti természetességében az írásbeliség erotikus trufáit, esetleg csak azok illdomos példányaikat. (Mésélve, a társaság összetétele szerint viháncolva, vagy éppen illedelmesen visszafojtva, aztán felszabadultan nevet rajtuk.)

Afanaszjev gyűjteménye nem mai. 1860 körül adták ki, nevének feltüntetése nélkül, nem orosz földön, Genfben. De már 1891-ben, majd 1912-ben és 1921-ben franciára fordítják, angolul 1897-ben jelenik meg

először Párizsban, és csak 1970-ben Londonban, aztán 1980-ban Amerikában is. Az 1982-ben kiadott 66 mese ebből az anyagból az első szerbhorvát nyelvű kiadás.

E könyv megjelentetése szerbhorvát nyelven is több lényeges tanulsággal szolgál mindannyiunk számára.

Az első tanulság azokat éri, akik nyitott füllel élik a mi kis vajdasági hétköznapi életünket, nem kizárólag városaink központjában vagy, olykor-olykor, attól távolabb is. (Lehet, hogy ez nem is annyira lényeges, hisz a viccek, trufák, erotikus tréfás történetek az egyszeri lányról, papról, katonáról vagy egyébről keresztül-ikaszul járák teljes társadalmunkat, legfeljebb rétegenként buzgóbb vagy szűkebb öblű áramlással. Ilyen szempontból elszigetelt néprétegünk ma tán nincs is. Ha van, hát nem sok ma az olyan, aki, „ízlésre” vagy egyéb okra hivatkozva eleve elzárkózik a „zsíros viccek” csoportnévvel illetett igen széles kategóriától. Ezek közt vannak az erotikus trufák, népmesék is.) Alkik ettől eleve nem zárkóznak el, eme Afanaszjev-féle 120 éves gyűjtemény nem egy darabjára ismernek rá csodálkozva, vagy ha egészére nem, hát csak a magjára, vagy egy-egy részletére, mint régen vagy nemrég hallott viccokra. Az e könyvben közölt 66 erotikus népi történet közül 14 már eddig lejegyzetelt Vajdaságban évekkal a szerbhorvát kiadás előtt, azaz az Afanaszjev-válogatás 21%-a. E 14 közül némelyek kevés eltérést mutatnak, némelyeknél csak a sztori-mag azonosítható.

Nem véletlen ez az egyezés. Mint sok egyéb néprajzi termék esetében (egyéb mesék, balladák, táncok stb.), a nyelvhatárok ősidők óta nem jelentenek elszigetelést. A trufák is át- meg átszövik több nemzet irodalom alatti kultúráját, s ez alól az erotikus tárgyúak sem kivételek. Egy-egy mag, motívum elterjedtségére az esetleg kéziratokban meg is lévő írott formák közzététele hiányában csak következtetni lehet. (Az orosz „Pop njišti kao ždrebac”, a macedón „Obričeni ot pop”, a magyar „Nyíhe-he-he, menyecske!” változataiban is több nyelven fellelhető formái egy jóval szélesebb elterjedtségre enged következtetni, mint a három lejegyzést összekötő vonal.)

Igy lehet következtetni ma még a múltjukra is. Mert híruket ezért őrzik írások. Pl. Bornemissza Péter tollából, a 16. századból, egy Trágár Balázsról, aki tréfacsináló volt, s akinek a történetei írásban is olvashatók voltak. De a könyv elveszett. (A vezetőknév értéséhez tán hozzásegít, hogy a „trágár” eredetileg olyan tréfacsináló neve volt, aki házalással is foglalkozott, de a mulattatás volt a fő munkája. Később a teherhordás, az alkalmi munkák. (Träger — tróger.) Pedig izgalmas játék lenne ma egy négyszáz éves azonosítás egy olyan műfaj esetében, melyet sok-sok okos arkangyal lángpallosa úz ki a néprajztudomány paradicsomából, évszázadok óta napjainkig.

Afanaszjev 120 évvel ezelőtti félelme, mely szerint ezek a mesék rossz fényt tükröznének az orosz néplelékről, annak romlottságáról vetítve ké-

pet, ma már nemcsak a szakemberek számára mosolygató. De az, hogy népeink alsóbb rétegeinek szerelmi (erotikus) életéről, kultúrájáról vajmi keveset tudunk, az Afanaszjev óta mit sem változott.

A másik tanulság, hogy lám csak, a Vuk által gyűjtött „Orven Ban” s eme orosz trufák kiadása után sem dőlt össze a világ! A szerbhorvát olvasóközönség sem lett romlottabb. Legfeljebb életes ismeretanyaga tárgult, s e két népi anyag esetében véletlenül sem egészségtelen irányban.

A harmadik tanulság már egy kicsit „szakmai”, néprajzos jellegű. A tizennégy összevethető, azonos magú változat alapján úgy tűnik, a mai magyar változatok vége csattanósabb. (A poén gyakrabban jelentkezik a történet végén, ott is jobban kidomborítva.) Stílus ez? A rövidre fogott viccekkel való terjedés hatása? Vagy csak a fordítással vesző szójátékok, ízek kikopása az eredeti oroszból? Tizennégy trufa alapján nehezen megmondható.

A negyedik tanulság a magyar könyvkiadóké. Kellene, hogy legyen. Nemcsak minálunk. Majd csak levonják egyszer.

Dr. BURÁNY Béla

S Z Í N H Á Z

BEMUTATÓK

RAVANGRAD

Valahogy nincs szerencsénk a színházavatásokkal, pontosabban az avatóra választott, készített előadásokkal. Holott nem mindennapi esemény erre felé egy új színház átadása vagy régi színházépület teljes rekonstrukciója. Az előadások készítői azonban mintha nem méltányolnák az ünnepi alkalmakat, vagy túlságosan is respektálják, és mindenáron holmi díszelőadásokkal kívánnak kirukkolni. Így volt az újvidéki Szerb Nemzeti Színház esetében, amikor a Dolnja zemlja okozott csalódást. S így történt nemrég a felújított zombori színház esetében is, amikor a Ravangrad című előadás került közönség elé.

Persze az első csalódás után a második már szinte kiszámítható volt. A szövegkönyvet most nem Jakov Ignjatović, hanem Veljko Petrović műveiből szintén Djordje Lebović írta, állította össze. Műfajilag ugyancsak közeli, sőt nyugodtan mondható, hogy azonos a két darab megjelölése: drámai krónika a Dolnja zemlja, drámai panoráma a Ravangrad. És ez a tény sokkal fontosabb, mint amilyennek gondolnánk. Lényegében a dráma hiányára utal, meg arra, hogy nincs is igazi főszereplője, illetve

hogy a főszereplő a kor, a vidék. Ezt jelzi a körkép, a panoráma megjelenés. Ami a különbség ilyen vonatkozásban a két mű, a két előadás között, az semmiképpen sem jelenti a Ravangrad előnyét. A Dolnja zemljában ugyanis három főszereplő is volt. Hiába. Az első részben Milan Naranđić, és Branko Orlić, a másodikban pedig kifejezetten a táj, a vidék, a Dolnja zemljának mondott Bácska. A Ravangradnak csak egy főszereplője van: a város, a megyeszékhely — Zombor —, amelyről Petrović novelláit szólnak. A rendező, Dejan Mijač nyilatkozata szerint: a Ravangrad egy város polgári krémjéről szól, amelyet a hatalom elbódított. Illetve, ahogy az előadás próbálja sugallni, azokról, akiket vakká tett önnön gazdagságuk és hatalmuk. A ravangradi polgári elit a századfordulón elérkezett a dekadencia szakadéka felé, oda, ahonnan csak lefelé lehet lépni, zuhanni, attól függően, ki milyen ügyes, meddig tud egyensúlyozni a látszat, a mutatós semmi fölött, de ahonnan nincs, nem lehet visszatérés a régi pozíciókra.

Lehet, hogy erről kíván szólni az előadás, sőt azt is megengedem, hogy erről szól, de ez egyáltalán nem megrázó, nem vált ki sem együttérzést, sem szánalmat, helybenhagyó megnyugvást sem jelent. A Ravangrad szereplői távolibbak, idegenebbek, mint azok a dagerrotípek, amelyeken a világ másik végén él, élt, teljesen ismeretlen emberek láthatók, hátulról fényképezve. Holott Zombor a századfordulón nem volt rezervátum ebben a Bácskában, ellenkezőleg, nagyon is beletartozott, része volt a Duna—Tisza közti életnek. Amit Lebović közöl Zomborról, a Ravangradról, az viszont legalább annyira általános, mint amit Lebović — Jakov Ignjatović megidézésével — a Dolnja zemljának nevezett, ugyanerről a vidékről közölni tudott. Pénz, zabálás, módizás, flanc, panamázás, és mindez nosztalgikusan selyempapírba csomagolva. Így ez nem érdekes, mert hamis. Nem (csak) azért hamis, mert Veljko Petrovićhoz nem sok köze van. Sokkal inkább, mint önmagához, múltjához nincs köze ennek a panorámának.

A Ravangrad előadása azért okozott csalódást, mert egyoldalúan mutat be egy kort, egy világot, az utókor álmaságaitól ítélkezik a múlt felett. Mert kitalál egy drámai ellentétet a züllött, erkölcstelen, önmagát civilizáltnak vélt világ, Közép-Európa és az eredendően tiszta, harmatosan ősi másik világ, Balkán között. S ami ennél a könnyen leleplezhető állellentétnél is zavaróbb, hogy a kitalált konfliktus nem funkcionál a drámában, csak tételen van jelen. Legfőképpen pedig azért okozott csalódást a Ravangrad, mert előadásként nem áll, nem létezik. A „sed'te, jed'te, pijte” vezényszóra asztalhoz szólított előkelőségek vizuálisan talán szép képbe komponálásban nem merülhet ki egy előadás. Akkor sem, ha a csoportozatokban helyet kap az emancipált, hektikus, szerencsétlenül szerelmes tanítólány, a bugyiját úri gesztussal lerántó főispánlány, aki a nevelőintézetből érkezett az árokpartra, a tökmagot köpködő, kevés szóval élő, de a bicskát veszedelmesen forgató, emberbe mártogató pa-

rasztegénykéek, a megejtett, szégyenében vízbefúlt kiscseléd, a fiatal férfira vágyó úriasszonyok, az udvari bohóccá sülylyedt megyei úrnok... Viatathatatlan, hogy az ensemble egyes elemei megannyi emberi dráma lehetőségét jelzik, de a kompozícióból hiányzik a legminimálisabb drámai erő, amely összefogná, érdekessé tenné a ravangradi képet, panorámát. A nagy kompozíciók mozaikkockákra töredeznek, mégpedig olyképpen, hogy sem egészsként, sem részekként nem érdemelnék figyelmet. Ha volt a bemutató idején belső feszültsége az előadásnak, akkor az néhány hónap alatt teljesen feloldódott, most már unalmas, vértelen, s a nagy létszámú együttes — zombori és újvidéki színészek — játékát szinte kizárólag a rutin élteti úgy-ahogy. Az idősebbek iskoláznak a szerepen belül, a fiatalok igyekeznek, drámaznak, de mivel dráma nincs, egyformán érdektelen, amit produkálnak.

IBOLYÁK

— Ez hogy gyön ide? — kérdezhetnénk némi, de leplezetlen malíciával az Iboiyák címmel színpadra került Molnár-összeállítás kapcsán, amelyet Gosztanyi János budapesti vendégrendező arranzsírozásában láthat a Szabadkai Népszínház közönsége az újra használatba vett kisteremben. „Gyön”, mert kitálálják és hozzák, a közönségre „arranzsírozzák”, akárcsak a ciklámmentila költeménydíszat arra a bizonyos kalapra, amelyről az előadás legjobb jelenetében Dóró Emma, az est egyetlen igazi színházi élményét nyújtva mesél jófzűen, egy világot felvillantó élet-szemléletet leleplező stílusossággal. Kivált az előadás két részének összefüggésében (vagy inkább: összefüggéstelenségében) jogos a felvetett kérdés.

Az Iboiyák című összeállítás első felében néhány jelenet, szkeccs hangzik el, néhány dal kíséretében — amitől még semmiképpen sem lesz zenés vígjáték, ahogy a színlapon áll, az előadás! —, s ezt követi Az ibolya című egyfelvonásos vígjáték az est második felében. A Molnár-kabarének is nevezhető „első felvonás” afféle vegyes felvágott, amelyben a cselédlány drámába illő csúfságot és karrierjét hozó kalapról, a csodálatos kulcsról, amely a szerető lakását és a családságon majdnem rajta-vesztett szépasszony lakásának ebédlőjét is nyitja-zárja, a bakfisok ébredő szerelméről, arról a bizonyos fatális sárga szoknyáról mesélő nő kamaszkori emlékidézéséről értesülünk, csak olyképpen kapcsolható a sziporkázó szellemességet és a ragyogó színpadi technikát prezentáló Molnár-opus egyik leghalványabb, legkonvencionálisabb egyfelvonásosához — kinek az ötlete volt a gazdag kincsesládából éppen ezt előbányászni?! —, Az ibolyához, hogy ez is, azok is a nőkről — a csalfa szépasszonyoktól a majdnem-nő bakfisokig és vissza — szólnak. Az ibolyák a nők fedőneve ebben az összeállításban, amely nem méltó sem a nőkhoz, sem Molnár Ferenchez — a gyengébb darabjaiból és darabocskáiból fércel-

ték össze a műsort —, de talán legkevésbé a színházhoz, még a szórakoztató szándékúhoz sem. Ami ér valamit, az Dóró Emma villanása mellett, mégis mindenekelőtt néhány szellemes Molnár-poén, másodlagos minősége ellenére is a szövegre érdemes figyelni: Hervadtabbak mint a nagy Molnár-számok (Testőr, Marsall, Liliom, Valaki, Játék a kastélyban), és így is üdőbbek az avatag színpadi beállításoknál és a sablonokkal beérő, játékosság nélküli színészi játéknál, valamint az ehhez illeszkedő porosan vidéki, füstölt színpallaknál, az utóbbiak Koncz István m. v. tervezése szerint készültek. Ha ebben az előadásban valami szinkronban van Molnárral, amikor azok az egyszerre mutatós, és ironikusan leleplező ruhák, melyeket Anna Atanacković tervezett. Ő érti és érzi a Molnár Ferenc-i stílust, partnere az írónak és koncepció hordozó elemet kínál a rendezőnek meg a színészeknek.

Az utóbbiak közül az első részben Bada Irén mulaszt el egy nagy lehetőségét, amely A kulcs című jelenet előadásával adatott meg neki. Csalárd úri asszonyából hiányzott az a rafinéria, amely egy életforma stílusává válik. Az ibolyában viszont szükségtelenül túlkarikírozta, vénkisasszonyosra fogta a színésznek (és másnak) kínálkozó énektanárnőt. Albert Mária előadásában kidolgozatlan volt a sárga szoknyás emléket idéző úriasszony monológja, a lehengerlő modorú színészjelöltje viszont már tartalmazta azokat az elemeket, amelyekre építve ez a kis szerep kiteljesíthető lehetne. Szűcs Hajnalka bakfisai gyorsan sablonosakká válnak, hasonlóan mint Badáé, az egyfelvonásos női főszerepét pedig láthatóan félreérti, amikor szó szerint s nem ironikusan értelmezi és játssza a vidéki színésznőcske ibolya-szerénységét, már-már melodramát csinál a komédiából. Barácius Zoltán régi jó, Takács Imre pedig újdondász műkedvelő gesztusaival és beszédével „tűnt ki.”

A rendezőnek inkább a rájátszásokban mutatkoztak meg ötletei, nem egyszer néma- vagy rajzfilmes emlékeket ébresztve, de így is frissebben, mint a beállítások legtöbbszörében, inkább le-, mint megrendezte ezt szerencsétlen, hervatag összeállítást.

GEROLD László

MUZSIKUSOK VAGY ZENÉSZEK

Dilemmák egy színházi fesztivál ürügyén

A kérdés: lehet-e fürdőnadrágban hangversenyezni, és viszont, fekete szimfóniában, hegedűvel, a strand homokjában hemperegni?

Skatulyázó gondolkodásmódunk naprakész válasza „természetes és magától értetődő”: lehetséges, de mégsem illdomos.

S ha valaki mégis rászánná magát, hogy a fillharmonikusok csokor-

nyakkendővel ékes, komolyan muzsikáló úriemberei közé egyszál gatyában, mezítláb helyezkedik le, cselekedetét többféleképpen értelmezhetnénk, bírálhatnánk el. Beszélhetnénk szentségtörésről, a művészeti hagyományok és konvenciók megsértéséről, a koncertrend felborításáról, egyéni szeszélyeskedésről, polgárpukkasztásról, formabontásról, provokációról, netán kísérletről, a szabados viselkedéshez való emberi jog külsődleges megnyilvánulásáról. Egyugyanazon tény megítélése tehát jobbára aspektus és személyes rezonancia, rokonszenv kérdése.

Ljubimov nemrég budapesti Don Giovanni-rendezése alaposan megosztotta a nézők és szakemberek véleményét egyaránt azon koncepciójához következő újításával is, hogy a zenészeket karmesterükkel együtt kivézenyelte a megszokott zenekari árokból és felültette őket a színpadra, az énekesek tözsomszédságába. Mi sem természetesebb, hogy azonnal felhördültek a konzervatív ízlésűek, megbotránkoztak a Mozart-imádók. Ez a klasszicizmus arculcsapása — jelentették ki egyesek. Egy lépés a dogmák szétzúzása felé — lelkesedett az ellentábor — megtermékenyítő kísérlet, még ha egyelőre árva kezdeményezés is.

Ezek után tegyük fel újra az elsődleges kérdést, szabad-e fürdőnadrágban hangversenyezni? Módosított válaszunk: meg kell próbálni, mert ki tudja, nem járul-e hozzá a jövőbeni formák gazdagodásához azzal, hogy a megkövesedett szokások ellen dolgozik, és hogy az extrém kísérletekből sohasem sejtett új értékek nem fognak-e felbukkanni. Az opera példája szélsőségesnek tűnhet, de a balett, a színház, a film, tehát a társ-művészetek már messzire elrugaszkodtak, illetéknépp érthető egy Brook Carmen-átgondolása vagy Ljubimov Mozart-reformja, hiszen e világhírű prózai rendezők megérezték a műfaj barokk-monumentálisának anakronizmusát.

A színház neoavantgarde alkalmasint éppen a belgrádi nemzetközi fesztivál közvetítésével vívta ki nálunk helyét a nap alatt, jóllehet évekkkel a BITEF előtt megalakult már Szarajevóban egy másik szemle, népszerű rövidítéssel, a MES, mely a nyilvánvalóan létező hazai színházi kísérletezéseknek, továbbfejlesztési törekvéseknek, az új formáknak és mondanivalóknak szándékozott felvonulási teret adni, mikor évenként összehozta a jugoszláv kis és kísérleti színházak figyelemre méltó alkotásait. Huszonhárom évig volt otthona Szarajevó a mászt akaró, a nehezen mozduló intézményesített színházaktól különböző programmal alakult stúdióknak, alternatív színházaknak, ad hoc csoportoknak. Egészen addig, míg vezetőinek ambíciója érdeklődésirányának megváltozása következtében hűtlenek lettek a fesztivál eredeti koncepciójához. Már egy jó ideje terjed a tévhit, hogy a hatvanas években oly igen felerősödött színházi újhullám kifulladt, felhasználható eredményeit színjátszásunk egésze magáévá tette, magába olvasztotta, s hogy a szarajevói fesztivál ilyen formában felesleges, másodrangú, kevés művészi hitellel bíró, amatőr-szintű rendezvénné degradálódik. Helyébe egy más elképzelésű, pompá-

zatos, a legjobb hazai előadások seregszemléjét kellene megszervezni. Hiszen nagyszínházaink, melyek úgymond átmentették az experimentumok lelkét, szellemiségét, a maguk profi névján mindenképpen nagyobb érdeklődésre számot tartó produkcioikat hoznak létre. És ennek a szemléletnek megfelelően már idén áprilisban bevonult a szemle a maga hangzatos ígéreteivel a szarajevói Nemzeti Színház óriási kristálycsillárja alá, az aranyozott stukatúrával díszített páholyok, súlyos plüssfüggönyök közé. Nevében még Kis és kísérteti színházak szemléje volt, de azok az előadások, melyekért anno 1960-ban létrehozták s amelyekért hat évvel később új irányba orientálódott a szemle, kibruadtattak a főprogramból, egy, feltehetően már ballasztnak érzett informatív szelekcióban adtak egymásnak találkát. Így történhetett meg aztán, hogy ami izgalmas, a repertoár-előadásoktól eltérő léptékű, új ötletek faggató, vagy nem konvencionális színházi tett volt, az jórészt ide került, vagy el se jutott Szarajevóba. Idén jól öltözött, komor tekintetű előadások muzsikáltak a MES hangversenydobogóján.

Mit keres itt közöttük a fürdőnadrágos hegedűs? Mert egy rosszcsonnak, egy tájékozatlan muzsikusnak, egy csupa-energia fiatalos produkciónak mégis sikerült betévednie" a polgárián aggályos konzervativizmussal szelektált versenyprogramba. Vito Taufer szupernaturalista kegyetlen előadására gondolok, a Slovensko mladinsko gledališče, mely bitefesebb, felkavaróbb, volt a 81. évi Bitefen szerepelt Nigel Williams-premiernél. Az osztályellenesség című drámát hazai viszonyokra adaptálva félcimesen sötét kónképet mutattak fel ifjúságunk egy részének aszociális elferdültségéről, céltalanságának az önmegsemmisítésbe torkolló agresszivitásáról. Orjongésuk, törni-zúzni vágyó indulatuk és a tényleges rombolás, melyet a díszletként szolgáló néhány tanterem-elemben véghezvittek, összeegyeztethetetlen lett volna az előkelő Nemzeti Színházi keretekkel — nem is kíváncsoztak be az említett monumentális kristálycsillár alá —, már térmegválasztásukkal is differenciálódtak ettől az aranyújtásos szemléttől. Ahogy az újvidéki Promena akadémiai színház informatív programba sorolt Vvegyenszkij-előadását, a MES hőskorát idéző, mégsem a „legmeszebb" produciót — a Grotowski tanítvány, Eugenio Barba belgrádi különködéséhez hasonlóan („Ha egyetlen nézővel is többet engednek be, mint kívánom, kiűrttetem a termet, vagy lemondjuk az előadást." Haris Pašović rendezőnövendék ugyancsak meghatározott számú közönség előtt ideálisnak semmiképp nem minősülő térben és körülmények között játszatta. S hogy a megtalált kifejezést továbbértelmezzük, e meszes, meszebb, elmeszesedett előadások csöppet se megnyugtatóak az állandóan új formanyelvvel, jelrendszert kereső színház hazai jövőjét illetően. Hiszen fejlődésre csak akkor számíthatunk, ha vannak bukást is vállaló bátor kezdeményezések, ha vannak legalább bátortalan tapogatózások, ha létezik a formabontó formateremtést célzó igény, ha napról napra változó világunkban az új problémák korszerű válaszokat is tudunk adni. És

amennyiben lehetőséget biztosítunk e színházi kísérleteknek, s nem húzzuk ki alóluk a szőnyeget, mint most Szarajevóban történt.

Nagy előadás a belgrádi Jugoszláv Drámai Színház Horvát Fausztja, hideg szépségű artisztikum árad a szarajevói Nemzeti Woyzeckjából, magas fokú mesterségbeli tudással készült a zágrábi ITD Gyalogszerrel című előadása, de mi köze a Kis- és kísérleti színpadokhoz? Ahogy a belgrádi Nemzeti Színház Lenin, Sztálin, Trockija, a ljubljanaei Mestno gledališče Képzelt betegje, méginkább a splitiek Lüsizstratéja, s főleg a szkopjei albánok fellépése is összeegyeztethetetlen a meghirdetett új és igen vitatott koncepcióval, hisz egyik se tekinthető a jugoszláv színház csúcspankušának. Ez tény, s ebből azonnal kiderül a fesztivál eklektikussága, zavarossága, rétvá megbizhatatlansága. A felvonultatott „válogatott tagokból álló” zenekarban is voltak tehát akik falsul játszották a módosított fesztiváli melódiát.

De ettől függetlenül feltehetjük utolsó, modifikált kérdésünket — maradjunk az allegóriánál —: mit keresnek a kopott ízlésűek, a nyakkendő-s úriemberek, a hagyományos muzsikálás ápolói a színház nyitott tengerpartjának fővenyén, ahol természetes és elvárható, hogy a messzi nagyvilágból érkező széljárásban új hangzású kompozíciókat játszanak a fürdőnadrágra vetkezett kísérletezők?!

Senkinek sincs joga elzavarni az ősmuzsikásokat.

GUELMINO Sándor

K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

MONUMENTALITÁS ÉS IDŰNKÍVÜLISÉG

A Forum-díjas Bosán György művészetéről

Az 1982. évi Forum Képzőművészeti Díj átvétele alkalmából nyílt új-vidéki kiállítása a feledésből hozta vissza a Belgrádban élő Bosán Györgyöt. A kiállítás tanúbizonysága szerint Bosán a monumentalitás iránti szeretetének minden fázisában és ciklusában kifejezést adott. Ebből következett az anyag iránti szeretete és hódolata is, a súlyosság érzékeltetése, a „sűrű” festésmód pedig már szükségszerű következmény. Emlékezzünk a Tüzelőfa hasábok című csendéletére, amely 1938-ban, Szabadkán a Híd-kiállításon azzal keltett föltűnést, hogy érezte a fenyegető helyzetet. A kemény ellenállás fontosságát véltük kiolvasni ebből a művéből.

Bosán külön úton járó művész volt és maradt, és rejtélyes is. Földelítetlen még, mert a kritika is elkerülte a saját útján járó művészi pá-

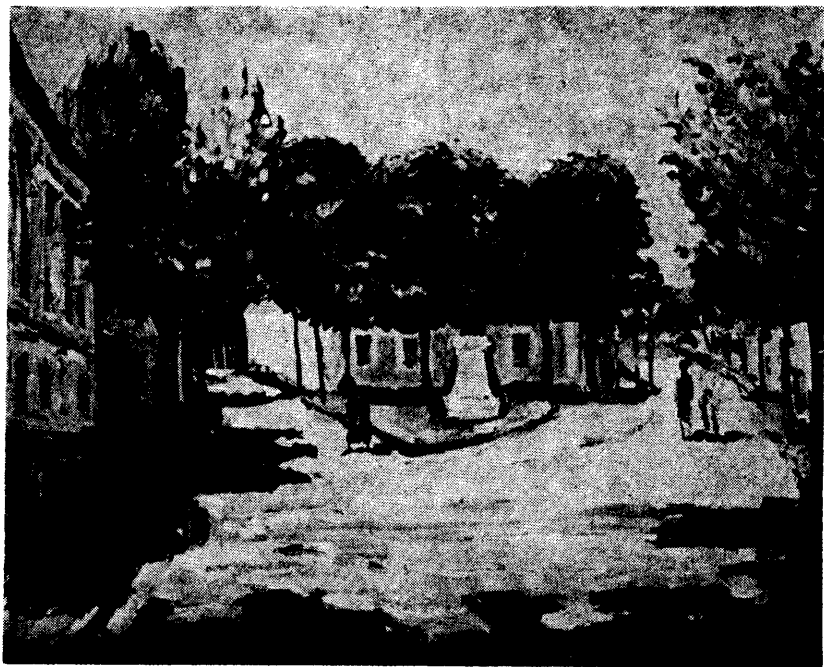

Önarckép, 1951, olaj, 65×75

lyát. Művészetére az ötvenes évek elejéig figyeltek, sőt akkor a figyelem központjában volt, de később, amikor gondunk az volt, hogyan szabaduljunk meg a szocialista realizmus dogmáitól, a Belgrádba távozott festő-tanárról megfeledkeztünk.

— A leggondosabban eltemetett festő vagyok, és ugyan milyen archeológiai szempont szerint ástak ki, amikor a Forum Képzőművészeti Díját nekem ítéltek? — kérdezte nemrégiben Bosán. A „régészeti szempontot” a művésztelepek megalakításának 30. évfordulója kínálta fel.

Bosán például a Zentai Művésztelep alapítói közé tartozik. Ő a harmincas és a negyvenes évek festői realizmusát, a párizsi iskola szellemét

Béke tér Zentán, 1951, olaj, 103×87

hozta; a jugoszláv művészet legjobb hagyományait: Čelebonović és a korai Lubarda művészetének és művészeti-esztétikai sajátosságainak a híve és nagy propagálója. Avantgard művész Bosán, de nem formában, hanem a sajátos útnak a keresésében, olyan művész, akiből nálunk még most is nagyon kevesen vannak.

Bosán már fiatalkorában is a természeti elvet, a valóságot az igazság akarásával ötvözte. Az esztétikai és az etikai elveket fűzte szorosra. A régi ház című festménye, a Béke tér Zentán, és az Ünarkép is ezt jelzi, de későbbi fázisaiban, 1958 után is, amikor nagy figurális kompozíciókra tért át, mint például a Család a viharban (a Forum-kiállításon ez a kép nem szerepel), a múltat a jelennel összekötő drámát fejezi ki, és a jövőt is jelzi. Itt az etikai elv a társadalmi motívummal azonosul. Bosán pozitívista, művészeti „törvénytisztelő”, rendet teremtő világába azonban fokozatosan a hallucináló, az érzékelésen át törő víziók lépnek be, melyek a hősi élet külsőségein is túlmutatnak. Még későbbi fázisában (melyet intimnek nevezhetünk) ismét visszatér a részletek földerítéséhez. Ilyen például a csendéleteket festő fázisa.

— A figurális kompozícióknak sohasem fordítottam hátat, csak a képek méreteikben zsugorodtak össze — mondja Bosán.

Ennek oka talán a képzőművészetünkben fennálló viszonyokban, az anyagi bizonytalanságban, a társadalmi megrendelés hiányában van. Mindez gátlólag hatott. Ha például Franciaországban egy akadémiai tanárnak segédmunkása van, alkotói lehetőségei akkor többszörösen megnövekszenek.

Bosánnak más volt a helyzete. Erről annyit mond, hogy mindig „keményfejú volt, és amikor az ötvenes években művészeink elkezdtek a biennálékra (velencei) járni, akkor jött az import művészet érája”, és ő, akkor is, amikor már dúltak a „biennálés divatok”, a szociális téma mellett maradt. Később is figuralista marad, amikor a hamu- és a mikro-világ-struktúrákból asszociáló festészetet művel. A kollázs-festészet különös technikáját alakította ki, és a figuralitása nem szakadt meg, csupán méreteiben kisebbedett. Tovább élte még archaikusabb világát éppen a hamu közegén át, valami mezopotámiai víziókat keltett életre bálványyszerű alakokkal. A vázsnain elementáris lét jelenik meg.

Az emlékezés kiesése jellemzi közelmúltunknak a fejlődését. Gyakran elfeledjük az elődeinket — mondja Bosán, mert „minél fiatalabb valaki, annál tehetségesebb”. A mai tehetség a divat után fut, onnan meríti a tehetségéhez szükséges ötleteket. A divat viszont kiszámíthatatlan, nyugtalan, sokszor izgága, és hogy a világ figyelmét fönntartsa, intézményesítetten változik. Az intézményesítésnek a lényege, hogy ne tartson sokáig, és gyakran, amikor nem tud újat kitalálni, a múltból kölcsönzi a „hiányzó részt”. A XX. század művészetét jellemzi ez, de századunk második felében a divat még gyorsabban változik: ha 5—6 évig tart egy művészi mozgalom, az már sok. De az is előfordul, hogy egy évtizedben több mozgalom váltja egymást.

Monumentális Bosán festészete. Gondoljunk csak a Becsei híd (1954, akvarell, a kiállításon szerepel) vagy a Régi ház című festményére, melyek méreteiknél fogva és régiességük által is monumentálisak. A Szilankameni motívum című festményén az előtérben óriási fal áll, mely a kép többi részét mellékké teszi. A Zentai tájkép című festmény előterében töltés van, amely elzárja előlünk a „látványos részt”. Az Onaroképen a kép sötét alsó részéből a fej a háttér világos részébe emelkedik ki. Bosán művészetében mély ösztönök és még inkább történelmi korok működnek. Tudjuk, hogy naponta mind több jelenség mellett elmegyünk anélkül, hogy azt megértenénk, megvizsgálánánk. Nem várunk a válaszokra, mert úgysem tudjuk a sok felszíni jelenséget összekötni vagy a mélyebb gyökerekkel kapcsolatba hozni. Bosán művészte viszont mély ösztönökből ered... Emberek a barlangban (1970) című képe átvitt értelmű, festésmódja föllazított, sejtelmes, talányszerű. Mintha csak az epizód venné át a központi helyet a művészetben is, egyszóval paradoxális. Ez a festés-

Becsei híd, 1954, akvarell, 43×52

módja fokozódik az Esemény a parkban című képén, mely már bűvös jellegű, megfoghatatlan, hallucináló.

Bosán művészetéről hallgat a kritika... Nem tudják hová tenni, legalábbis érdemében... Magáról azt mondja, hogy önfejű, formailag nem változtat művészetén... „Öreg konzervatív professzor vagyok” — mondja magáról, de se nem öreg, se nem konzervatív. Bosán monumentalitása idő-értelmében is kezd kibontakozni, és nemsokára mindent újra kell értékelni a művészetében. S ami fölött gyorsan elsiklottunk a múlt-

ban, most mulasztásként jelenik meg. Amikor a velencei biennálék hatására új áramlatok érkeztek hozzánk is, akkor Bosán ellentétes irányt vett, és „konzervatív festésmódot” alakított ki. Az absztrakt mértaniaságra figurálisással válaszolt. Az új figurális merevségeire és nagy méreteire, a kemény körvonalra szenzibilitással és hallucináló festéssel: pár-kollázs alkémijával.

ACS József

FRANZER MESTER HARMADIK ÉVADA

Amikor 1980 októberében Franzer István szabadkai képkeretező különös vállalkozása első állomásaként bekeretezte Petar Mojak újvidéki festőművésznek a keretező által kiválasztott tíz vásznát és azt piciny beltéri műhelyében három napra ki is állította, még nem sejtettük ennek jelentőségét. S azt sem, természetesen, hogy ez az akkor pusztán érdekes ötletnek tűnő kísérletezés milyen méreteket ölt s milyen hatást vált ki a műpártoló közönségnél vagy éppenséggel a művészek körében.

Franzer István azt akarta megmutatni, hogy az általa „felöltöztetett” kép még tökéletesebb, még vonzóbb lesz. A mesternek komoly tapasztalata — az a több ezer képkeret, amit eddig készített — adott önbizalmat ahhoz, hogy az első kísérlet után az ország vezető festőinek ajánlja fel szolgálatát. Rovatunkban annak idején már beszámoltunk, milyen eseményt jelentett Szabadkán és nemcsak Szabadkán például Pedja Milosavljević, Nedeljko Gvozdenović, Milan Konjović vagy Miladen Srbino-
vić kiállítása, s hogy a kis keretezőműhely hogyan lett egyik pillanatról a másikra az ország egyik legizgalmasabb eseményeket nyújtó „galériájává”.

De Franzer István képtára ugyanakkor emlékeztetett is azokra a részben már felénk is elfelejtett bátor kezdeményezésekre, amelyek vidékünket, a Vajdaságot jellemezték. Gondoljunk csak arra, hogy például 1907-ben az akkori Nagybecskerek főutcai boltjainak kirakataiban a Nemzeti Szalon vándorkiállításának képeit tekinthette meg a közönség. S nemcsak megtekinthette, hanem meg is vásárolhatta. A képek alatt ugyanis ott függött a reklámszöveg, miszerint a helyi bank kölcsönt folyósít a képek vásárlására. Éppen Szabadkán, ugyancsak képkeretező mester kirakataiban, fedezték föl a harmincas évek derekán azt a festőt, aki még ma is a vajdasági szociális festészet legjelesebb képviselője. Ez a kirakatsban fölfedezett festő nem más, mint az általunk is oly jelentősnek tartott Hangya András. De ugyanígy a kirakat előtt állva ismerkedett Szabadka a nemrég elhunyt Balázs G. Árpád korai munkáival is. Nemcsak a háború előtti időszak jellegzetessége volt, hogy az új festőt a kirakatsban kell keresni, hanem nyilván örök szabály marad ez. Mai modern szobrászatunk ismert alakja, Oto Logo is először ott, a szabadkai Lifka mozi

melletti képeretezőnél kapott „kiállítási lehetőséget”. S világszerte hány és hány festőt, szobrászt, grafikust éppen a rámakészítő műhelyek meszterei indítottak el művészi útjukon.

Am térjünk vissza képeretezőnkhez, aki a lehető legszebb módon folytatja a hagyományokat. Tudnunk kell, hogy Franzer István is a festészet nagy kedvelője, műgyűjtő, aki munkáját nem mesterségnek, hanem hivatásnak, sőt művészetnek tekinti. Nem most állapítjuk meg először, hogy amit a keretezés terén tud, az már valóban nem is mesterség, hanem több, sokszor valóban művészet is. Említett kiállításain ő maga keresi és találja meg, hogy a képekhez milyen keret kell. Nem előre gyártott kereteket és szokványos paszpartúkat használ. Maga tervezi meg a formát, s ahhoz keresi a színt, sőt még az anyagot is.

A múlt év októberében Milić od Mačve kiállításával nyitotta Franzer harmadik évadát, hogy a legutóbbival — Petar Lubarda, a jugoszláv festészet egyik legmarkánsabb egyénisége képeinek kiállításával — már egy kis jubileumhoz is érjen. Ez volt a Franzer Képtár huszonötödik rendezvénye. Milić szabadkai bemutatkozása után, a múlt év decemberében ifjú Franzer István, a belgrádi iparművészeti akadémia végzett jelmeztervezője állította ki saját munkáit, majd — megint csak egy ismert név — Božidar Kovačević képei kaptak franzeri külsőt. Kovačević is Európa nagyvárosai, majd New York után tért haza s telepedett le Zlatiboron. „A legszebb emlékekkel távozom innen — írta a Galéria emlékkönyvébe —, abban a reményben, hogy visszatérhetek.”

Márciusban egy kísérletbe fogott Franzer István. Moják Aranika keramoplasztikáit keretezte be. Érdeklődéssel vártuk, milyen eredménnyel jár e kísérlet, mert úgy véltük, ezek az alkotások nem tűnik a keretet. Kiderült, hogy nem így van!

Legutóbb Petar Lubarda (1907—1974), a modern jugoszláv festészet egyik megalapítójának képei kaptak helyet a Franzer Galériában. Zömmel Dušan Iljčević újvidéki műgyűjtő tulajdonát képező képek, rajzok, vázlatok voltak ezek, kiegészítve Lubarda hagyatékának festményeivel. S mint az eddigi kiállításokon számtalanszor, most is azt kellett tapasztalni, hogy a gondos keretezés után a képnek újabb értékei fedezhetők fel. A most élesen körülhatárolt rajzon a vonal is erőteljesebb, a tér is zártabb. A Crna Gora-i szülői házat ábrázoló szerény kis vázlat itt egyszerűen komoly mű lett, bizonyítva, hogy nem hiábavaló a szabadkai mester fáradozása. És még valamit: nemcsak a szemnek kell a megfelelő keret, a műnek is szüksége van rá.

Kár, hogy ezek a szabadkai kiállítások rendszerint mindössze két-három naposak. Ennyi idő ugyanis nem elegendő, hogy minden érdeklődő meg is tekintse, mint ahogy az is kár, hogy itt a képek nem vásárolhatók meg. Nyilvánvaló ugyanis, hogy itt csak rangos alkotók rangos művei kerülnének bemutatásra és eladásra, s a vásárló is teljes bizalommal

tekinthetne a felkínált műalkotásra. Az ilyen adásvételnek nálunk még nincs meg a hagyománya s egyelőre az ilyen képtárak társadalmi verifikáltsága sem.

Bela DURANCI

B. Gy. fordítása

ÚJ MŰVÉSZET SZERBIÁBAN 1970 ÉS 1980 KÖZÖTT

Csereanyagnak szánta a belgrádi Modern Művészetek Múzeuma azt a nagyméretű visszatekintő kiállítást, amely *Új művészet Szerbiában 1970 és 1980 között* néven április elején nyílt meg. A belgrádi intézmény általa kívánja viszonyozni a zágrábi Modern Művészetek Galériájának szervezésében a hetvenes évek horvát művészetének új áramlatait szemléltető tavalyi fővárosi kiállítást, amelyről annak idején mi is beszámoltunk. Az új jelző ezúttal nem is annyira időhatározói értelemben szerepel, hanem a hatvanas évektől kibontakozó radikális művészeti változások, az úgynevezett új művészeti gyakorlat képzettársításaként, vagyis minősítő kategóriaként. Az új olyan értelemben az, hogy az anyag idő- és térbeli kivetítésének hagyományos módszereit elvető tárgyiatlan anyagtalanított — konceptuális alkotói álláspontot, egy olyan alkotói stratégiát kell érteni rajta, amely egészében véve szembefordult az őt megelőző művészeti normákkal.

Hogy ez a korábbi művészeti gyakorlattól mindennél jobban elrugaszkodó alkotói hullám egyáltalán kialakulhatott, annak megvannak a maga társadalmi-művelődési előzményei. A hatvanas évek közepe mindenképpen egy hatalmas szellemi felelősség ideje az alkotás valamennyi területén, amely kritikai vizsgálat tárgyává tette nemcsak a társadalmi-szociális állapotok időszerű folyamatait, hanem kihatott a művészet szférájára, egy egész nemzedék gondolkodásmódjára és életvitelére. A hatvanas évek végén ilyképp a művészetben sem a forma kérdése volt a fontos, hanem az az állásfoglalás, amely magába foglalta az alkotóknak a világgal szemben támasztott igényeit, a szűkebb környezettel szemben táplált általános emberi elvárásait. Új érték kategóriák alakultak ki a korábbiakhoz képest minőségileg radikálisan mást hozó tartalmakkal, mint például a szexuális forradalom vagy az egyéni felszabadulás dialektikája. Bár az adott történelmi pillanatban oly kézzelfoghatónak és megvalósíthatónak talált dolgok nagy részéről a későbbiekben kiderült, hogy utópiák voltak, az egészséges szellemi forrongások maradandó és távlatilag is útmutató eredményekhez vezettek a művészet legkülönbözőbb megnyilvánulási formáiban, az alkotás tudatalakító folyamataiban.

Az alkotói megjelenítés formájának fokozatos háttérbe szorulásával egyidőben növekedett a művészi beszédben az én, az egyes szám első személy szerepe és determinációja. Az önmagukban zárt egységeket ké-

pező anyagi műalkotások lépést vesztek az olyan szélsőségesen individuális megnyilatkozásokkal szemben, amelyek a kifejezés nyelvét az emberi gesztusra, a test jelrendszerére és az általános emberi magatartás egyéb megnyilvánulási formáira építették. Tehát többé már nem a mű a teremtet hordozója és a sérthetetlen tökély, hiszen sokkal fontosabbá válik nála az ember testi-lelki állapotát visszatükröző alkotói magatartásnak különféle gesztusokban, fizikai-pszichológiai műveletekben meg-hasonló önkifejezése. A művész énje, illetve személye az alkotói művelet szinte egyetlen hordozójává válik. Ennek a műveletnek pedig nem a végeredménye a mérvadó, hanem a menete, a cselekvés folyamata a leg-lényegesebb momentum. Az ilyenfajta művészet tehát eleve nem szolgálhat anyagi formával rendelkező művekkel, esetleg kétdimenziós képi dok-umentumesközökkel, sokszor pedig — mint számos land art, illetve earth art alkotásnál — még azzal sem. Végiggondolni, ez a fontos — válik szállóigévé egyre sűrűbben.

A hatvanas évek végén erjedésnek indult szellemi-művészeti mozgások a hetvenes évek elején jutottak érett szakaszukba, 1976 után pedig lany-hulni kezdtek, pontosabban átstrukturálódási folyamaton mentek át. Szerbiában az új művészeti gyakorlat központja — az intézményesített irányítás hatására — természetesen Belgrád volt, az első úttörők azonban több mint két évvel előzve meg őket, elsőként Szabadkán, majd Újvi-déken jelentkeztek. Ez a három város volt az, amelyben az új művészet protagonistái nagyobb számban szerveződtek és csoportosultak. A sza-badkai Bosch + Bosch alakult meg elsőként, 1969-ben, utána jött létre az újvidéki KOD 1970-ben, végül a belgrádi Egyetemista Művelődési Központ köré gyűlt alkotók közössége 1971-ben.

Az új művészet képviselőinek első nemzedéke — a szabadkaiak és az újvidékiek teljes egészében — irodalmi-művészeti körökből került ki, nyelvi-vizuális kísérleteken át jutott el a konceptuális, pontosabban az anyagtalanított művészet problematikájáig. Csupán a belgrádi alkotók származtak klasszikus képzőművészeti körökből, a szépművészeti akadé-mia hallgatói közül. Olyan eset is volt, hogy érett, kiforrott képzőmű-vészek háttat fordítottak a festőállványnak.

A kiállítás szervezői meglehetősen körültekintően igyekeztek bemutatni valamennyi jelentős csoport egyén és jelenség alkotói hozzájárulását, sőt az anyag válogatásakor tekintetbe vették a kiállítók óhajait és javasla-tait is. A bemutatott anyag java részét kitevő konceptuális beütésű mun-kákon kívül a tárlat áttekinti az *Opus 4* nevű zenei csoport és a *Meč* nevű építészeti alkotókörösség munkásságát. A 140 oldalas vaskos katalógusban néhány elemzésen és az időrendi eseménymutatóon kívül helyet kaptak a művészek szövegei is a szokásos bio-bibliográfiai adatokkal egyetemben. Különösen az eseménynaptár bizonyult jó ötletnek, hiszen 1966-tól 1980-ig — képekben is — feldolgozza az új művészeti gyakor-

lat szerbiai pályájának fontosabb mozzanatait: tárlatokat, kiadványokat, akciókat, külföldi alkotók fellépéseit stb.

A kiállítást Zágrábból Prištinába viszik, ahol júniusban tekintheti meg a közönség.

SZOMBATHY Bálint

KRÓNIKA

DÍJKIOSZTÁS A FORUM-HÁZBAN. A jugoszláviai magyarság szellemi életének mindig eseménye volt és nyilván marad is a Forum kiadóház irodalmi és képzőművészeti díjának odaítélése és kiosztása. Eseménynek azért számít, mert minden díjosztást komoly mérlegelés előz meg, s erre a mérlegre valóban szüksége van olvasónak, kiadónak egyaránt. Éppen a Híd-díjat kiosztó zsűrik döntései bizonyítják, hogy az utóbbi években a tanulmány- és kritikaírás értékelhető a legtöbbre irodalmunkban, s jelzik azt is, hogy az elmúlt egy évtizedben nemigen született az év könyve címre is pályázó regény. Éppen a regényírás terén tapasztalható pangást hivatott felszámolni a kiadó állandó regénypályázata, melynek első eredményei már megvannak, s minden kétséget kizáróan folytatása is lesz.

Az április második felében megtartott Forum-házi díjkiosztáson Bog-nár Antal már át is vehette az *Esélyek könyve* című regényéért kider-melt díjat. (A regénypályázat díj-nyertes könyvről szóló zsűrielnöki vé-leményt lapunk elején a regényből vett részlettel együtt közöljük.) Ismét életműért járó díjat osztott ki a For-um Képzőművészeti Díj bíráló bizott-sága is: ezúttal Bosán György Bel-grádban élő nyugalmazott egyetemi ta-nár és festő érdemelte ki. A díjazott (Ács József kritikusunk a képzőművé-szeti rovatban méltatja) a Forumban kis retrospektív tárlattal mutatkozott be, amelyen nyomon követhetjük mun-kásságát az ötvenes évek elejétől égé-szen napjainkig. A kiállítás tanubi-zonsága szerint Bosán György soha-sem hódolt divatoknak, témában leg-inkább a szociálisakat kedveli, mód-szerben pedig a figurális kompozíciót. Az 1938-as szabadkai Híd-kiállításon

feltűnt festő munkáinak megvannak a meghatározó jegyei és teljes opusában is kontinuitás tapasztalható.

A majd huszonöt éves múltra visz-szatekintő Híd Irodalmi Díj nyertese Utasi Csaba kritikus, aki *Vonulni ha illőn* című zömmel kritikákat s rész-ben tanulmányokat tartalmazó köny-vével érdemelte ki az elismerést. A díjazott műről folyóiratunk egyik ré-ggbbi számában szoltunk már, ezúttal pedig Gerold László zsűrielnök, az ünnepegen elhangzott méltatását kö-zöljük.

A kritikus igazi élményvilága, élet-tere az irodalom. Erről vall kritikái-ban, tehetsége és lehetőségei szerinti értelmi és érzelmi, tudásra építő és alkotóként »eredendően emocionális« hozzáállással. Arnyalt, magas szintű szakmai felkészültséggel és biztonsá-ggal, s ugyanakkor teremtő módjára érzékenyen. Semmiképpen sem érzéket-lenül, lelketlenül vagy mechanikusan »tranzsíroz«, hanem szeretettel, meg-értéssel taglal. Am semmiesetre sem elnézőben. Ezt nem engedheti meg sem önmaga, sem az író, kinek művét vizs-gálja-értékeli a kritikus, sem az iroda-lom, melynek értékeit igyekszik fel-fedezni-közvetíteni-tudatosítani, sem pedig az olvasó miatt, érdekében, ki-nek számára a művek befogadását, felfrívódását segíti.

A kritikus és a kritika körül kiala-kult kötődéshálózat viszonylatrend-szer talán még annál is bonyolultabb, ami az író-t vagy a költőt hálózza, fogja körül. Tudnia kell viszonyulnia, sőt helytállnia az irodalommal és te-remtőivel szemben, az olvasói elvárá-sokkal és nem utolsósorban önmagá-val szemben. »A kritika — írja egy helyütt Utasi Csaba, akinek díjazott könyve alapján fogalmazódtak meg a kritikára és a kritikusra jellemzőnek

felsorakoztatott alaptulajdonságok — értékelő-magyarázó természetéből következően újra meg újra megkísérli „lepárolni” az irodalmi művek esszenciáját, ám az esetek többségében rá sem döbben, hogy az esszencia után kutatva széttroncsolja a forma és a tartalom megbonthatatlan egységét, vagyis eleve lezárja maga előtt az esszencia felé vezető utat. Akár impresszióit, akár eszméit választja elsődleges mérceül, megtépázza a mű belső egységét, s elkerülhetetlenül tárgyáá redukálja az alkotást...“

Ebbe a rövid részletbe tömörítve szinte teljes jellegében, határozott és feladhatatlan elveivel és kételkedést termő dilemmáival együtt áll előttünk a kritikának az az egyik legnemesebb típusa, amelyet a *Vonulni ha illőn* kötet írója-kritikusa-irodalomtörténésze vállal, magáénak érez és hirdet.

Ezeket a kritikus elveket példázák Utasi Csaba elemző, az értékeléstől sem visszariadó, az író és az irodalmat eredendően becslő, saját tévedéseit is vállalni tudó kritikái, tanulmányai, esszéi, amelyek sajátossága és erőnye is egyszerűen az, hogy a művön belül — nem a műtől függetlenül — keresi az írói megnyilatkozás autentikusságának esztétikai nyomait, határozza meg a kritikus helyét, vállalva a megtorpanás mélypontjait is, és hogy ugyanide kalauzolja az olvasót is, aki az író, a mű, a kritika szövevényes viszonylatrendszerében talán egyedül élvezi a biztonság, a sérthetlenség azillumát.

A kritikus Utasi Csaba metszőpontba állít — elemző és értékelő —, metszőpontba áll — vallomást tesz a kockázatvállalás veszélyét is vállalva —, s metszőpontba irányít — tájékoztatva, segítve az olvasót, akihez az irodalom szól, akinek megértésére az író számít.

Ilyen vonatkozásokban kell érteni azt a szükségszerűen szüksézává indoklást, amely az 1982. évi Híd Irodalmi Díj bíráló bizottságának Jegyzőkönyvéként látott napvilágot: „*Utasi Csaba Vonulni ha illőn* c. kötetének írásai lényegesen hozzájárulnak irodalmi

gondolkodásunk és önismeretünk elmélyítéséhez.”

S ehhez még tegyük hozzá: akkor, amikor irodalmi kritikánk elbizonytalanodott, talán éppen mélypontra jutott.

Többek között ezért is jelentős esemény Utasi Csaba könyvének díjazása.

KOSOVO LEGJOBB KÖNYVEI.

Kosovo tartományban is hagyomány, hogy díjjal jutalmazták az év legjobb könyveit. A tartományi íróegyesület zsűrije úgy döntött, hogy a jugoszláviai albán irodalom legjobb alkotásává Ibrahim Rugova tanulmánykötetét a *Pietro Bogdani* műve címűt nyilvánítja. A tartományban kiadott legjobb szerbhorvát nyelvű könyv Slobodan Kostić esszéköteté lett. A két díjnyertes könyv közül Rugova alkotása monografikus munka: a szerző Bogdani a 17. századi albán író helyét jelöli ki az albán irodalom történetében, míg Kostić esszéinek tárgya a jelenkori kosovói szerbhorvát nyelvű költészet.

SZÁZHARMINC KIALLÍTÓ — KEVÉS ÚJDONSÁG. Még egy rövid információ erejéig maradjunk e havi krónikánkban a könyvnél. Április 18-a és 24-e között tartották meg a belgrádi árumintavásár keretében az Interliber néven ismeretes, hagyományos váló könyvvásárt, amelyen 130 kiadó képviseltette magát, sajnos kevés új alkotással. Érezték a szervezők is, hogy a belgrádi könyvvásár óta eltelt néhány hónap alatt a kiadók nem sok újdonsággal dicsekedhetnek, ezért nemadt egy ötletük, amiről több és jobb könyv ugyan nem került a polcokra, de legalább megmagyarázták miért. Az ötlet ugyanis abból állt, hogy tanácskozást szerveztek a könyvkiadás anyagi helyzetéről. E tanácskozás csupán megerősítette azt, amit már minden olvasó és tud, ti. hogy könyvkiadásunk az utóbbi két-három évben stagnál, az évi produkció mintegy 20 százalékkal csökkent, devizális okok miatt mind kevesebb külföldi író adunk ki, ami azzal fenyeget,

hogy (ha így haladunk) kulturális provinciává válhatunk, hogy az alacsony példányszámok miatt könyveink drágák, s mind nehezebb vevőt találni. Dragoljub Gavarić a belgrádi Nolit igazgatójának bevezetője arra is utalt, hogy azok a rendszerbeli intézkedések sem jártak eredménnyel, amelyeket a szövetségi és köztársasági tartományi szervek hoztak a könyv anyagi alapja megsegítése céljából.

A ritka könyvújdonságok közül említünk meg a társult horvát kiadók három Krleža-könyvét: Predrag Matvejević *Stari i novi razgovori sa Krležom* (Régi és új beszélgetések Krležával), Sima Vučević, *Krležino književno delo* (A Krleža-mű) és Ivan Očak *Krleža Partija* (Krleža és a párt) című munkáját. Az Interliberen avatták Marijan Matković új esszékiötetét, s itt mutatták be először a Prosveta kiadásában megjelent Miodrag Bulatović nyolokötetes válogatást, köztük a legújabb regényét a Gullo, Gullo címűt. A BIGZ is válogatott művekkel szerepelt a kiállításon Meša Selimović összegyűjtött műveit állította ki. A sorozat felöleli szinte a teljes opust. Egy bejelentés is figyelmet keltett: megalakult Nikola Milošević irodalomtörténésszel az élen a Miloš Crnjanski összes műveinek szerkesztő bizottsága (vajdasági tagjai: Mladen Leskovac és Boško Petrović akadémikusok). A szerkesztő bizottság még az év folyamán elvégzi munkáját minnek nyomán hat szerbiai és vajdasági kiadó (Nolit, Partizanska knjiga, Prosveta, Matica srpska, Narodna knjiga és a Szerb Nemzeti Könyvtár) megkezdén az összes művek kiadását.

Nem a vásári rendezvény keretében, de az Interliber kapcsán került bemutatásra dr. Vladimír Bakarić összegyűjtött társadalomtudományi munkái első sorozatába tartozó négykötetes műve. Az ország társult kiadóinak (köztük az újvidéki Forum is) e közösen készült hatalmas munkáját dr. Stipe Šuvar mutatta be a Horvát Száborban megjelent vendégeknek.

BÚCSÚ ILLYÉS GYULÁTÓL. Számunk nyomdai megmunkálása közben

érkezett a hír, hogy 81. életévében elhunyt Illyés Gyula a mai magyar irodalom kiemelkedő alakja. A *Puszták népe*. A *hunok Párizsban*, a *Beatrice apródjai* és számos más prózai alkotása, verskötetei, történelmi és társadalmi drámáinak egész sora képezik opusát. Műveit a jugoszláv közönség is ismeri. A *Puszták népe* szerbhorvát nyelven is megjelent, Petőfi című tanulmánya pedig horvát-szerb és szlovén nyelven. Enver Čolaković fordításában a zagrabi Mladost 1971-ben Poezija címmel közölt versválogatást Illyés Gyulától. Jugoszláviai magyar színpadon egy darabját, a Tüvétevéket játszották két változatban. Előbb a Szabadkai Nép-színház mutatta be Virág Mihály rendezésében, majd 1979 nyarán az újvidéki akadémisták játszották tanyaszínházukban, Hernyák György rendezésében.

Illyés Gyulát április 22-én helyezték örök nyugalomra. Koporsójánál Köpeczi Béla művelődésügyi miniszter és két írótársa Illés Endre és Sütő András búcsúzott tőle.

PETAR KONJOVIĆ-CENTENÁRIUM. Száz évvel ezelőtt született Csurogon Petar Konjović az ország egyik legismertebb zeneszerzője „a wagneri értelemben vett modern zene hazai képviselője”. Ő is a népzenei motívumok felhasználásáért szállt síkra, s ezt a nézetét saját munkásságában is érvényre juttatta. A jubileumi ünnepség — amelynek központi része ez év októberében lesz Újvidéken — alkalom lesz arra, hogy felhívják a figyelmet a zeneszerző olyan munkáira is, amelyek már feledésbe merültek. Az ünnepség szervezésben részt vesz az Újvidéki Opera (amelynek Konjović egy időben igazgatója is volt) a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és a Matica srpska. Az októberi ünnepségekig megjelenik a zeneszerzőről szóló monográfia. Mađežda Mosusova munkája, továbbá több zeneművének kottája és lemeze, a Košana című operájának felvétele és a kórusműveit tartalmazó kazetta.

AZ ÚJVIDÉKI SZÍNHÁZ SIKE-RE. Az Újvidéki Színház Csehov Ványa bácsi előadásának teljes sikerével ért véget a hivatásos színházak tartományi szemléje. A zombori fesztivál zsürije egyhangúlag döntött úgy, hogy az újvidéki produkció a szemle legjobb előadása, s Harag György a darab kolozsvári vendégrendezőjének a munkája a szemledarabok közül a legtekélyesebb. Négy színészi teljesítményt is díjaztak ebből a darabból, Soltis Lajos, Bicskei István, Daróczy Zsuzsa és Várady Hajnalka alakítását.

Bányai János, aki bíráló bizottsági tagként követte a szemle eseményeit, a Magyar Szóban a következőkben foglalta össze az ideai szemle tanulságait: „Mint ha elfáradtak volna a vajdasági színházak. Az igazi keresés, kutatás szándéka hiányzott a Ványa bácsitól eltekintve szinte minden előadásból. Még az sem mondható el, ami egyébként oly gyakori, hogy az igazi kísérletezés hiányát látványossággal igyekeztek volna pótolni. Az elközepserősödésnek és a fáradságnak az okai után érdemes volna kutatni; egyik részük a színházak szervezési lehetőségeiben rejlik, nagyobb részük azonban, nyilván az alkotói kedv hanyatlásában. Szorosan ehhez a megfigyeléshez tartozik az is, hogy a gyöngébb előadások is nézhetők, bár jelentéktelenek. De a szemlének az a lényege, hogy a legjobb előadások vonuljanak fel műsorán, és ha ezek közül jó néhányat jelentéktelennek mondhatunk, akkor a fáradságnak és az elközepserősödésnek az okait is mélyebben kell keresni...

— Összesen kilenc esti és négy délutáni gyerekeknek szánt előadást láthatott a közönség, ugyanennyi rendezést, díszletet és — természetesen — jóval több színészi alakítást. Szándékosan marad a felsorolás végére a színészi alakítás említése. Mert ha valamiért is emlékezetes lesz ez a szemle, ahogyan a korábbiak közül is jó néhány, akkor az éppen a színészek, mégpedig nemcsak a tapasztaltak, hanem a fiatalok játékanak is köszönhető...

MILIVOJ NIKOLAJEVIĆ TÁRLATA. Milivoj Nikolajević festő 70. születésnapja és munkássága 5. évtizedének tiszteletére nagyszabású retrospektív kiállítása nyílt a Matica srpska kiállítótermében. A kimagasló művész munkásságát a megnyitón Živan Milisavac a Matica elnöke és Slobodan Sanader az újvidéki Modern Képtár igazgatója méltatta.

LOSONC ALPÁR SINKÓ-DÍJAS. A Sinkó Ervin hagyatékából alapított Sinkó-díjat, amelyet fiatal jugoszláviai magyar írók érdemelhetnek ki, ezúttal Losonc Alpárnak ítélte oda a bíráló bizottság, melynek véleménye szerint „Losonc Alpár tanulmányain és bírálatain lemérhetők a folyamatos felkészülés eredményei. Filozófiai, hermeneutikai érdeklődése mind pontosabban körvonalazódik, egy-egy irodalmi vagy filozófia tárgyú mű méltatását önmagában és önmagával mérve nem tartja elegendőnek, hanem a jugoszláviai magyar kultúra fejlődéstörténetének kontextusában igyekszik értékelni. S ezzel a történetiség szempontjának érvényesítésére tesz máris figyelemreméltó kísérletet.”

A JUGOSZLÁVIAI BOLGÁROK IRODALMÁRÓL. — A Jugoszláviában élő bolgárok csak a második világháború után nyerték el teljes nemzeti egyenjogúságukat, s irodalmuk is csak akkor alakulhatott ki. Az első írói nevek, melyek már kezdetben feltűntek: Marin Mladenov, Mile Nikolov Prizvojszki, Alekszandar Dankov és mások. Ők a jugoszláviai bolgár irodalom tulajdonképpeni megalapítói. Műveik eleinte a bolgár irodalmi almanachokban jelentek meg. Amikor Bratsztvo címmel megindult a jugoszláviai bolgárok lapja, az irodalmi alkotómunka is lendületet kapott. Az igazi fellendülést mégis az 1965-ben megindított Moszt című folyóirat tette lehetővé. A könyvkiadást is ez a folyóirat kezdeményezte, s máig majd 70 művet jelentetett meg.

A jugoszláviai bolgárok irodalmának vezető műfaja a vers. Legkiemelkedőbb művelői Sztujan Jankov,

akinek három verseskönyve jelent meg eddig, Marin Mladenov, Alekszandar Dankov (három verseskönyve van), Borisz Todorov, Milorad Gerov és mások. Újabban fiatal költők is feltűnnek (Milka Arisztova, Szreten Mitov, Sztefan Manaszjev stb.).

Deszko Rangelov, aki a Stremljenja című pristinai folyóiratban bemutatja a jugoszlávai bolgárok irodalmát, hangsúlyozza, hogy a hazai bolgár költészet legfőbb jellegzetessége ma az új kifejezési eszközök, új témák és eszmék keresése.

A bolgár próza Rangelov szerint az elbeszélés jegyében áll. A jugoszlávai bolgár nemzetiség tagjainak életéből merítik műveik témáját az írók. Emiatt sok a falusi életéről szóló mű. Kitűnik Marin Mladenov *Kóc és nylon* című kötete. Mladenov egyébként a hazai bolgárok első regényének a szerzője is (*Foga van a napnak*).

Mile Nikolov Priszozszki már több mint 20 éve foglalkozik prózaírással. 1970-ben jelent meg első elbeszélés-

kötete *Különböző irányokba* címmel. Regényt is írt *Tavaszi a hármashatáron* címmel. Detko Petrov, aki Szarajevóban él, túlnyomórészt szerbül ír. Prokopi Popovnak eddig két kötetet jelent meg (*Reggel, Kiseberek*).

A fiatal prózaírók közül Rangelov kiemeli Szimeon Kosztovot, Momir Todorovot, Sztefan Nikolovot, Zdenka Todorovot stb.

A kritika kevésbé fejtett a jugoszlávai bolgárok irodalmában. A Bratsztvo és a Moszt közöl műbírálókat, könyvismertetőket. Jelentősebb kritikusaik Vlasztimir Vacev és Mile Nikolov Priszozszki. Vacev könyve a jugoszlávai bolgár írók műveit mutatja be, s irodalmuk időrendi áttekintését is tartalmazza. Nikolov Priszozszkinak esszékötete jelent meg bolgár és jugoszlávai írókról.

Gyermekeknek ír Sznecsana Ilijeva-Vidanović (*Szívvel és keréttel*), gyermekversek), Alekszandar Dankov, Ruszalka Taskova és mások.

T. L.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

Bori Imre: *Móricz Zsigmond prózája* (tanulmány)

Brasnyó István: *Szeretném, ha meghallgatnál* (gyermekversek)

Gion Nándor: *Testvérem, Joáb* (regény, második kiadás)

Kopeczky László: *Használati utasítás a kockacukorhoz* (szatirikus kisregény)

Németh István: *Vörösbegy* (gyermeknovellák)

Népélet és jogalkotás a középkori Újlakon

Túri Gábor: *Jó étvágyat, Kaja Pali!* (gyermekversek)

HAGYOMÁNY

Harkai Imre: Részletek Topolya építészetéből (1750—1941) 654

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

*S. Vajda Zsuzsa: Nyelvrokonaink népköltészetéből (Földisten lány-
kérőben)* 666

Burány Béla: Egy könyv néhány tanulsága (Zaveštani tetreb)
668

Színház

*Gerold László: Bemutatók (Veljko Petrović—Đorđe Lebović: Ra-
vangrad; Molnár Ferenc: Ibolyák)* 671

Guelmino Sándor: Muzsikusok vagy zenészek 674

Képzőművészet

*Ács József: Monumentalitás és időnkívülség (Bosán György tárla-
táról)* 677

Bela Duranci: Franzer mester harmadik évada 682

Szembathy Bálint: Új művészet Szerbiában 1970 és 1980 között
684

KRÓNIKA

*Bordás Győző: Díjkiosztás a Forum-házban; Kosovo legjobb köny-
vei; Százharminc kiállító — kevés újdonság; Búcsú Illyés Gyulá-
tól; Petar Konjović centenárium; Az Újvidéki Színház sikere;
Milivoj Nikolajević tárlata; Losonc Alpár Sinkó-díjas;
Tomán László: A jugoszláviai bolgárok irodalmáról* 687

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1983. május. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišića utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 200, fél évre 100, egyes szám ára 20, kettős szám ára 40 dinár; külföldre egy évre 400, fél évre 200 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 100 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.